

Міністерство внутрішніх справ України
Головне слідче управління Національної поліції України
Львівський державний університет внутрішніх справ
Донецький державний університет внутрішніх справ

Здійснення досудового розслідування
кримінальних правопорушень,
пов'язаних із домашнім насильством,
з метою використання найкращих
міжнародних практик,
забезпечення орієнтованих на потерпілого
підходів, у тому числі права
на представництво та безоплатну вторинну
правничу допомогу

Методичні рекомендації

Львів
2024

УДК [343.14:343.54]:347.965.43-027.565
3-46

Рекомендовано до друку та розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(*протокол від 29 травня 2024 року № 12*)

Рецензенти:
Оксана БРОНЕВИЦЬКА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ);
Олег ФЕДОРІВ,
доктор філософії за спеціальністю «Право»
(Львівська обласна прокуратура)

3-46 **Здійснення** досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, з метою використання найкращих міжнародних практик, забезпечення орієнтованих на потерпілого підходів, у тому числі права на представництво та безоплатну вторинну правничу допомогу : методичні рекомендації / колектив авторів. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 180 с.

Висвітлено питання здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, з метою використання найкращих міжнародних практик, забезпечення орієнтованих на потерпілого підходів, у тому числі права на представництво та безоплатну вторинну правничу допомогу. Розглянуто особливості кваліфікації домашнього насильства та кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Для дізнавачів, слідчих, прокурорів, фахівців, які працюють за напрямом протидії домашньому насильству, здобувачів вищої освіти та усіх, хто цікавиться протидією домашньому насильству.

The methodological recommendations highlight the issues of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence in order to use the best international practices, ensure victim-centered approaches, including the right to representation and free secondary legal aid. The article covers the following areas: peculiarities of qualification of domestic violence and criminal offenses related to domestic violence; evidence in criminal proceedings on criminal offenses related to domestic violence.

For inquirers, investigators, prosecutors, professionals working in the field of domestic violence, students of higher education and anyone interested in combating domestic violence.

УДК [343.14:343.54]:347.965.43-027.565

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	6
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	46
Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	71
3.1. Загальні положення щодо застосування заходів забезпечення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.....	71
3.2. Особливості застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правапорушень, пов'язаних із домашнім насильством.....	80
3.3. Особливості застосування запобіжних заходів під час розслідування кримінальних правапорушень, пов'язаних із домашнім насильством.....	82
Розділ 4. ПІДХОДИ, ОРІЄНТОВАНІ НА ПОТЕРПІЛИХ, ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	93

Розділ 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОННОГО ТА ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА. БЕЗОПЛАТНА ВТОРИННА ПРАВНИЧА ДОПОМОГА.....	113
5.1. Загальні положення здійснення законного та договірною представництва осіб, постраждалих від домашнього насильства, та надання їм безоплатної вторинної правничої допомоги.....	113
5.2. Особливості дострокового припинення надання правничої допомоги на підставі договору особам, постраждалим від домашнього насильства.....	121
5.3. Особливості дострокового припинення надання безоплатної вторинної правничої допомоги особам, постраждалим від домашнього насильства.....	123
Розділ 6. ДІТИ-ПОСТРАЖДАЛІ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ: СТАНДАРТИ ПОВОДЖЕННЯ, СПЕЦИФІКА ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ОТРИМАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ.....	128
6.1. Поняття дитини-постраждалого від домашнього насильства, встановлення його ознак.....	128
6.2. Методика опитування (допиту) дитини- постраждалого від домашнього насильства.....	137
6.3. Специфіка законного представництва дитини-постраждалого.....	153
6.4. Алгоритм звернення по безоплатну вторинну правничу допомогу та її отримання.....	158
ДОДАТКИ.....	162

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БВПД	– безоплатна вторинна правнича допомога
ВС	– Верховний Суд
ГЗН	– гендерно зумовлене насильство
ЄО	– єдиний облік
ЖЕО	– житлово-експлуатаційна організація
КК	– Кримінальний кодекс України
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
ОП ККС ВС	– Об’єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду
ОСББ	– об’єднання співвласників багатоквартирного будинку
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	– Конституційний Суд України
СНПК	– сексуальне насильство, пов’язане з насильством
ст.	– стаття
ч.	– частина

Розділ 1

**ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ
ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.
ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО
НАСИЛЬСТВА ТА КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ**

***Розуміння поняття домашнього насильства як мож-
ливість належної ідентифікації домашнього насильства***

Домашнє насильство – проблема, яка стосується багатьох людей у всьому світі, щодня, як снігова лавина, летить, при-швидшується, стає агресивнішою і збільшується. За даними ООН, щороку близько 50 тисяч жінок убивають партнери або родичі. Це означає, що у середньому більше ніж 133 жінки щодня були вбиті кимсь із їхніх родин¹.

Домашнє насильство – поширена форма насильства у мир-ний час, від якої страждають близько 30% жінок у всьому сві-ті, згідно з дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Війна, що наразі триває в Україні, на жаль, не викрес-лила з нашого життя такого явища, як домашнє насильство. Навпаки, часто вона є каталізатором для загострення ситуа-ції, пов'язаної із вчиненням цього кримінального правопору-шення. Адже насильство в умовах війни набуває нових форм прояву, стає ще більш жорстокішим. Утім, через наявність ін-ших завдань, пов'язаних із війною, таке явище, як домашнє на-сильство, стає менш помітним, а постраждали – незахищені. Водночас за жодних обставин насильство не може бути ви-правданим, а тому потрібно ефективно реагувати на таке яви-ще, вчасно надавати постраждалим допомогу, попри воєнний

¹ Gender-related killings of women and girls (femicide/feminicide). Global estimates of female intimate partner/family-related homicides in 2022. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-11/gender-related-killings-of-women-and-girls-femicide-feminicide-global-estimates-2022-en.pdf>

стан у державі. Під домашнім насильством у часі війни розуміють форму домашнього насильства, що охоплює фізичне, психологічне, сексуальне, економічне та кібернасильство, що виникає під час війни, під впливом подій війни на свідомість та поведінку кривдників і як наслідок – руйнування структур підтримки і систем, які не доступні постраждалим від домашнього насильства².

Верховний Суд роз'яснив, що винна особа з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану. Саме тому покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень у період воєнного стану, суд мав би призначати з урахуванням цієї обтяжуючої обставини, тобто вид і розмір призначеного покарання буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК. Отже, у випадку вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 КК, з використанням умов воєнного стану (як обтяжуючої обставини), суд має право призначити максимальний розмір покарання у виді позбавлення волі. Водночас, згідно з моніторингом судових рішень, суди жодного разу не враховували цю обтяжуючу обставину при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК³.

Дані Національної поліції України свідчать про невпинне зростання звернень постраждалих. Звіти демонструють, що у 2019 році надійшло до поліції 102700 заяв і повідомлень про випадки домашнього насильства, у 2020 році – 209000,

² Наumenko M. V. Правові аспекти протидії насильству в сім'ї. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Вінниця, 19 травня 2023 р.). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0850cf91-ab07-438c-9262-40c361bf1385/content>

³ Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (І півріччя 2022 року) : звіт, підготовлений Аналітичним центром ЮрФем за фінансової підтримки Ради Європи (проект Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні»). URL: <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>

2021 році – 326000, 2022 році – 230000, 2023 році – 291400⁴. Водночас є усвідомлення, що це незначна частина постраждалих від домашнього насильства, адже «культура повідомлень» про випадки тільки напрацьовується, особливо культура повідомлення третіх осіб. Постраждали не завжди можуть ідентифікувати, що стосовно них чиниться саме домашнє насильство, треті особи ідентифікуючи не завжди бажають втручатися, а представники правоохоронних органів теж, на жаль, ще не всі пройшли відповідні навчання, щоб належним чином ідентифікувати, не маючи навичок відрізняти «конфлікт» від домашнього насильства (загалом по Україні цей відсоток становить 30, тільки Львівська область – 60%), ідентифікувати форму домашнього насильства та хто саме є кривдником.

Нацсоцслужба впродовж 2023 року за інформацією структурних підрозділів обласних і Київської міської державних адміністрацій, до компетенції яких належить питання здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зазначила про кількість звернень щодо вчинення домашнього насильства, які надійшли протягом звітного періоду, – 251954. Із них: від дітей надійшло 8592 звернення, від жінок – 196411 звернень, від чоловіків – 46951, також 308 звернень отримано щодо вчинення домашнього насильства стосовно осіб з інвалідністю⁵. У відсотковому відношенні звернень від жінок – 77,9%, чоловіків – 18,6%, дітей – 3,4%; осіб з інвалідністю – 0,12%.

У 2023 році за фактами вчинення домашнього насильства (ст.126-1 КК) у провадженні слідчих підрозділів Національної поліції України перебували **2994** кримінальні провадження (без урахування закритих за пунктами 1, 2, 4, 6, 91 чч. 1 ст. 284 КПК), з яких **2701** розпочато протягом поточного року (в 2022 році – 1498).

⁴ Річні звіти Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/richni-zviti>

⁵ Інформація про стан виконання завдань і заходів з виконання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року за 2023 рік. URL: https://www.msp.gov.ua/news/23658.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR1JtLdUga-XfyuwyXyzf0A5U1n_OvEyDpMlq90wSJD_T0g3_9WiM2NRNGw_aem_AUNVeRCAN-qW05Qw6hkoMwfj84rZOyL0HRZzoG0P0tV3kUj9rnGJnVsw_iPeDqz5kPWGQo463FlowEm9Vqfyle6c

Суттєве збільшення кількості зареєстрованих кримінальних проваджень наявне майже в усіх областях держави: в Рівненській (+121), Дніпропетровській (+111), Волинській, Сумській, Харківській (+96), Чернігівській (+85), Одеській (+83), Київській (+70), Тернопільській (+67), Львівській (+56), Миколаївській (+45), Вінницькій, Кіровоградській (+43), Житомирській (+42) та м. Києві (+52).

Проте зменшення простежується лише в Донецькій (-20) та Луганській (-3) областях. Це можна обґрунтувати тим, що частина територій цих областей перебуває під окупацією військ РФ, що обмежує можливість потерпілих звертатися до правоохоронних органів України з приводу скоєння щодо них насильницьких дій.

Із зареєстрованих у 2023 році кримінальних проваджень **2127** особам повідомлено про підозру (2022 – 1186). Стосовно 1604 підозрюваних запобіжний чи обмежувальні заходи не обиралися (2022 – 1122).

Оголошеною в розшук залишалася **1** особа, яка вчинила злочин, передбачений статтею 126-1 КК.

У **2392** кримінальних провадженнях цієї категорії досудове розслідування закінчено (2022 рік – 1335), з яких: із обвинувальним актом – 2043 (2022 рік – 1096), з угодою – 308 (2022 рік – 213), із клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 25 (2022 рік – 26).

Залишок на кінець 2023 року становив **596** кримінальних проваджень.

Упродовж трьох місяців 2024 року за фактами вчинення домашнього насильства у провадженні слідчих підрозділів Національної поліції України перебувало **1661** кримінальне провадження (без урахування закритих), з яких **972** розпочато протягом поточного року (в аналогічному періоді 2023 року – 660).

У **783** кримінальних провадженнях цієї категорії досудове розслідування закінчено (аналогічний період 2023 року – 511), з яких: із обвинувальним актом – **673** (аналогічний період 2023 року – 425), з угодою – **96** (аналогічний період 2023 року – 73), із клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – **12** (аналогічний період 2023 року – 6).

Постраждали від домашнього насильства часто стикаються зі стереотипами та дискримінацією в суспільстві,

які утруднюють звернення по допомогу, можливість отримати справедливе рішення суду, відновитись і бути в безпеці. Стереотипна культура є руйнівною для майбутнього і стає естафетою для майбутнього покоління, адже діти навчаються на прикладах і поведінці дорослих, проявляючись у толеруванні домашнього насильства. Це підтверджують і дані Національної поліції України 2023 року. За результатами перевірки звернень до поліції, підтверджено вчинення дітьми 218 правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством⁶.

Відповідно до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні⁷.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» імплементував положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та визначає «домашнє насильство» як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

⁶ Вільні від насильства. URL: https://t.me/vilni_vid_nasylstva?fbclid=IwAR1g_BiBbSBhfmDRA_VTSIqYGub6oST4CsEqfSCluhxFmRpw5cbnBTh37dA

⁷ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

Кримінальний кодекс України визначає домашнє насильство як умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи⁸.

У постанові ВС від 25.02.2021 р. у справі № 583/3295/19 зазначено, що словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із указаних у законі наслідків. Попри те, немає значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази⁹.

Позиція ВС, висвітлена у 2024 р., дає змогу розуміти систематичність як ознаку кримінально караного діяння і означає повторюваність тотожних чи схожих дій чи бездіяльності, кожне з яких само собою може створювати враження незначного, але їх вчинення у сукупності досягають того рівня якості, коли у цілому діяння набувають ознак кримінального правопорушення, призводячи до наслідків, визначених диспозицією ст. 126-1 КК (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя). Тобто для кваліфікації дій винуватої особи важливо, що насильницькі дії вчиняються систематично, а систему може становити як неодноразово застосована одна із трьох форм насильства, зазначена у ст. 126-1 КК,

⁸ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

⁹ Постанова ВС від 25 лютого 2021 у справі № 583/3295/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>.

так і різна варіативність поєднання як фізичного, так і психологічного та економічного насильства щодо однієї і тієї самої потерпілої особи чи осіб. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства полягає в учиненні трьох і більше актів насильства¹⁰.

Вироком місцевого суду обвинуваченого визнано винуватим та засуджено за ч. 1 ст. 125, за ст. 126-1 КК, а саме за те, що він 04.04.2020 р. заподіяв своїй колишній дружині легких тілесних ушкоджень, а 23.03.2020 р., 05.04.2020 р. та 16.06.2020 р. вчинив над нею психологічне насильство, а саме: нецензурною лайкою принижував її честь і гідність, що призвело до психологічних страждань, емоційної залежності, погіршення якості життя. Апеляційний суд скасував вирок суду першої інстанції в частині засудження за ст. 126-1 КК та закрив кримінальне провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

У касаційній скарзі прокурор стверджував, що висновок апеляційного суду про недоведеність систематичності вчинення обвинуваченим домашнього насильства до моменту внесення відомостей до ЄРДР є необґрунтованим, і призвів до помилкового рішення про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК¹¹.

Водночас Верховний Суд не погодився з підходом апеляційного суду про те, що кримінальне провадження за ст. 126-1 КК може бути розпочате лише після того, як за попередні епізоди домашнього насильства особа була не менш ніж двічі притягнута до відповідальності за ст. 173-2 КУпАП.

Домашнє насильство майже ніколи не становить окремих епізодів, а зазвичай охоплює кумулятивне та взаємопов'язане фізичне, психологічне, сексуальне, емоційне, вербальне та фінансове насильство щодо близького члена сім'ї чи партнера, наслідки якого виходять за межі обставин окремого епізоду.

¹⁰ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС від 04.04.2024 у справі № 755/4894/22 (провадження № 51-6608км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225366>

¹¹ Огляд судової практики Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством Рішення, внесені до ЄДРСР, за період 2019–2024 років. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_dom_nasulstvo.pdf

Повторення послідовних епізодів насильства в особистих стосунках становить особливий контекст і динаміку домашнього насильства. Воно утворює триваюче правопорушення, що характеризується продовжуваним зразком поведінки, в якому кожен окремий інцидент є цеглиною більш загального зразку поведінки. Для доведення систематичності домашнього насильства важливими є факт і обставини вчинення окремих його епізодів. Правові наслідки, які настали чи не настали для кривдника за цими окремими епізодами, а також час, коли такі наслідки настали, не є обставинами, які можуть впливати на доведеність цих епізодів¹².

Мета адміністративного покарання і інших адміністративних заходів держави полягає в негайному реагуванні на окремий випадок домашнього насильства, який сам собою не становить кримінального правопорушення, з метою своєчасно та ефективно запобігти подальшій ескалації насильства та захистити жертву. Таким чином, апеляційний суд мав зважити на ті епізоди, за якими засуджений згодом був притягнутий до адміністративної відповідальності, коли робив висновок про доведеність чи недоведеність систематичності домашнього насильства¹³.

Також вироком місцевого суду і було залишено без зміни апеляційним судом, обвинуваченого визнано винуватим та засуджено за ч. 1 ст. 125, ст. 126-1, ч. 1 ст. 186 КК, а саме за те, що він систематично вчиняв щодо своєї колишньої дружини психологічне та фізичне насильство, в тому числі у присутності дітей. Вказані протиправні дії продовжились і після розлучення зазначених осіб та припинення спільного проживання. Крім того, обвинувачений відкрито заволодів мобільним телефоном своєї колишньої дружини, заподіявши потерпілій матеріальної шкоди на суму 2335,70 грн. У касаційній скарзі захисник вказував, що наявні в матеріалах справи докази за трьома першими епізодами (від 15.03.2019 р., 23.09.2019 р.

¹² Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 87.

¹³ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20 (провадження № 51-6067км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>

та 15.04.2020 р.) не підтверджують винуватість засудженого у вчиненні щодо потерпілої дій, які можна у сукупності кваліфікувати як домашнє насильство¹⁴.

Верховний Суд констатував, що дії засудженого правильно кваліфіковано судом як домашнє насильство, оскільки його винуватість підтверджується: показаннями потерпілої про те, що засуджений систематично вчиняв щодо неї домашнє насильство, яке полягало у вчиненні фізичного та психологічного насильства, що призводило до фізичних, психологічних страждань, розладів здоров'я та погіршення якості її життя; протоколами прийняття заяв потерпілої про вчинене кримінальне правопорушення від 15.03.2019 р., 23.09.2019р. та 15.04.2020 р.; рапортами працівників правоохоронних органів. Кожна з цих подій домашнього насильства не утворює окремого складу кримінального правопорушення, проте є ознакою у вчиненні єдиного продовжуваного злочину, передбаченого ст. 126-1 КК, що свідчить про систематичність таких дій засудженого¹⁵.

Окрім кількісного критерію систематичності, варто визначати період, протягом якого має вона існувати. Наприклад, Ю. В. Орлов таким строком пропонує вважати один рік¹⁶, хоч практичні кейси Асоціації жінок-юристок України та Центру «Жіночі перспективи» стверджують протилежне: коло насильства може прокручуватися раз на рік, п'ять, десять і навіть двадцять років.

Водночас систематичність для утворення складу кримінального правопорушення домашнього насильства, серед іншого, передбачає притягнення кривдника до адміністративної відповідальності за домашнє насильство. Так, згідно

¹⁴ Огляд судової практики Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством Рішення, внесені до ЄДРСР, за період 2019–2024 років. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_dom_nasulstvo.pdf

¹⁵ Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС від 16.03.2023 у справі № 127/813/21 (провадження № 51-3294км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109646002>

¹⁶ Орлов Ю. В. Проблеми кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 16.

з диспозицією ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, домашнє насильство – це «умисне вчинення фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого могла бути чи завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого». А ч. 2 згаданої статті встановлює підстави притягнення до адміністративної відповідальності особи, яка протягом року вже вчиняла діяння, передбачене частиною першою цієї статті, та зазнала адміністративного стягнення. У ст. 173-2 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень. Проте застосування насильства, що завдало фізичного болю й не спричинило тілесних ушкоджень, залежно від конкретних обставин справи, повинно кваліфікуватися за ст. 126 або ст. 127 КК України. Адже, відповідно до п. 2 ст. 9 КУпАП, адміністративна відповідальність за правопорушення настає, якщо ці порушення за характером не зумовлюють кримінальної відповідальності відповідно до закону¹⁷.

Повторність у розумінні КУпАП – накладення другого адміністративного стягнення протягом одного року з дня накладення першого стягнення, що підтверджується додатково ст. 39 КУпАП, тобто, якщо особа, піддана адміністративному стягненню, протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то ця особа вважається такою, що не зазнала адміністративного стягнення. Вбачається, що виникає адміністративна преюдиція. Поширеним у кримінально-правовій доктрині є визначення поняття адміністративної преюдиції як «притягнення особи до кримінальної відповідальності, якщо вона протягом певного періоду часу (найчастіше протягом року), після одного або двох стягнень за адміністративне або дисциплінарне правопорушення вчинить таке саме правопорушення»¹⁸.

¹⁷ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 89.

¹⁸ Берднік І. В. Поняття адміністративної преюдиції у кримінальному праві. *Гендерні детермінанти вчинення насильства у сім'ї та правові основи протидії* : електрон. зб. матеріалів міжнар. Інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 27–28 травня 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 77–81. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7404>

Сутність адміністративної преюдиції в кримінальному праві полягає у «створенні» з адміністративних проступків кримінальних правопорушень (злочинів або кримінальних проступків), точніше – у визнанні неодноразово вчинених винною особою протягом певного проміжку часу адміністративних правопорушень після накладення за перше (перші) з них адміністративної відповідальності юридичним фактом, що породжує кримінально-правові наслідки¹⁹.

У судовій практиці зазначається, що «факти, установлені у прийнятих раніше судових рішеннях, мають для суду преюдиціальний характер. Преюдиціальність означає обов'язковість фактів, установлених судовим рішенням, що набрало законної сили, в одній справі, для суду при розгляді інших справ»²⁰.

Верховний Суд зазначає: те, що особу раніше притягували до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, не виключає наявності в її діях складу кримінального правопорушення, якщо вона продовжує вчиняти домашнє насильство, кількість епізодів, яких загалом не менше трьох і ці систематичні дії потягли наслідки, визначені ст. 126-1 КК. Тобто попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій щодо певної потерпілої особи чи осіб і настання конкретних наслідків, які визначені законодавцем як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення, не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, як про це вказано в ухвалі суду апеляційної інстанції, а підтверджує систематичність дій винуватої особи²¹.

¹⁹ Лук'янченко С. О. Правова природа адміністративної преюдиції в доктрині кримінального права. *Новітні кримінально-правові дослідження* : зб. наук. праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 54–56.

²⁰ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.11.2019 року у справі № 922/643/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86107376>

²¹ Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.06.2022 року у справі № 585/3184/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>

І. В. Гловюк виправдано в цьому аспекті наводить приклад рішення ЄСПЛ «Galović проти Хорватії» (case of Galović v. Croatia (Application no. 45512/11)), в якому звернено увагу на те, що цілі покарання, які стосуються різних аспектів однієї та тієї ж поведінки, слід розглядати як єдине ціле, і в цій справі вони були реалізовані за допомогою двох передбачуваних взаємодоповнювальних типів проваджень, які були достатньо пов'язані за змістом і за часом, як вимагає прецедентна практика Суду, щоб вважатися частиною цілісної схеми санкцій згідно з законодавством Хорватії за правопорушення домашнього насильства. У цих провадженнях існував адекватний рівень взаємодії між судами, а призначені покарання не створювали для заявника надмірного тягаря, але були пропорційними тяжкості правопорушення. З огляду на викладене, Суд не знайшов зловживання правом держави призначати покарання, а також не дійшов висновку, що заявник зазнав будь-якої непропорційної шкоди внаслідок дублювання проваджень і покарань, коли кримінальні провадження за триваюче правопорушення домашнього насильства були вчинені після п'яти попередніх засуджень у провадженнях у справах про дрібні правопорушення за окремі дії, які становили невіддільну частину моделі поведінки заявника. Натомість ці провадження та покарання становили послідовне та пропорційне ціле, яке дозволило покарати як окремі дії, вчинені заявником, так і його модель поведінки ефективним, пропорційним та переконливим чином²².

Отже, систематичність у вказаних випадках характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багатозовністю періодично здійснюваних дій (три і більше рази), але і їх взаємозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певний напрям поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих. Останнє утворює якісний критерій систематичності. Саме якісний критерій систематичності вказує на те, що насильство відбувається не як випадкові ізольовані події, а є частиною широкого та стійкого шаблону поведінки

²² Гловюк І. В. Тлумачення Верховним Судом засади non bis in idem у контексті домашнього насильства. *ЮРФЕМ.ua* : веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/tlumachennya-vs-non-bis-in-idea-domashne-nasylstvo/>

в рамках відносин між жертвою та насильником. Тобто саме завдяки якісному критерію термін «систематичність» у контексті домашнього насильства виражає більше, ніж просто «повторність». Лише за наявності як кількісного, так і якісного критерію можна стверджувати, що насильство має систематичний характер²³.

Тлумачення систематичності

Систематичність	– словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння; – систематичність підтверджується вчиненням однієї із форм насильства (фізичного, психологічного, економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із указаних у законі наслідків; – повторюваність тотожних чи схожих дій чи бездіяльності, кожне з яких само собою може створювати враження незначного, але їх вчинення у сукупності досягають того рівня якості, коли у цілому діяння набувають ознак кримінального правопорушення, призводячи до наслідків, визначених диспозицією ст. 126-1 КК (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя).
Підтвердження систематичності	Не важливо, чи відображено в <i>адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному протоколі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства.</i> Факт документування має значення для доведення систематичності, але не більше, ніж інші передбачені законом докази.

Поряд із поняттям «домашнього насильства» у законодавстві міститься поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», яке згадується у нормах загальної частини КК та у КПК. Водночас зміст його на законодавчому рівні не розкривається, що негативно впливає на правозастосовну діяльність у цій сфері.

²³ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 92.

Маючи подвійну природу, поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» означає вид кримінального правопорушення і кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством.

О. В. Харитонова та І. А. Тітко злочин, пов'язаний з домашнім насильством, визначають як: «1) злочин, передбачений ст. 126-1 КК; 2) злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; 3) злочин, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «вчинення злочину... у присутності дитини»²⁴.

А. А. Вознюк під злочином, пов'язаним із домашнім насильством, розуміє будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, що полягає у застосуванні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах²⁵. Залежно від видів усі злочини, пов'язані з домашнім насильством, автор класифікує на такі групи: 1) злочини, пов'язані з домашнім насильством фізичного характеру (наприклад, передбачені ст.ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК); 2) злочини, пов'язані з домашнім насильством психічного характеру (наприклад, передбачені ст.ст. 129, 134, 142, 143, 154, 300, 301, 303 КК); 3) злочини, пов'язані з домашнім насильством економічного характеру (наприклад, передбачені ст.ст. 150, 150-1, 164, 165, 166,

²⁴ Харитонова О., Тітко І. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Юрліга* : веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitycs/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnim-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats

²⁵ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 2. С. 6–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

167, 304 КК); 4) злочини, пов'язані з домашнім насильством сексуального характеру (ст.ст. 152, 153, 154 КК)²⁶.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017р. № 2227-VIII Загальну частину КК доповнено розділом XIII-I «Обмежувальні заходи». Саме в рамках цього розділу конструйована законодавцем ст. 91-1 КК («Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство»), в якій передбачено, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів. У ст. 76 КК («Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням») передбачено, що «на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1КК». Тобто у КК йдеться саме про злочин, пов'язаний з домашнім насильством.

Враховуючи такі положення, науковці зазначають, що з урахуванням положень ст. 12 КК поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» охоплює такі види кримінальних правопорушень, як нетяжкі злочини, тяжкі злочини та особливо тяжкі злочини²⁷.

У положеннях КПК у низці випадків вказується на «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», а в інших – «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством». Та у ч. 6 ст. 194 КПК визначено особливості застосування

²⁶ Вознюк А. А. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 111–114.

²⁷ Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навчальний посібник ; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 404 с.

запобіжних заходів, зазначено: «В інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством ...»²⁸.

Водночас в огляді судової практики Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, думка суду з цього питання визначена з урахуванням сучасних потреб. Для прикладу, особі згідно з обвинувальним актом інкримінується те, що він на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин умисно завдав своїй дружині декількох ударів по голові й тулубу, заподіявши останній легких тілесних ушкоджень, котрі спричинили короткочасний розлад здоров'я. Місцевий суд, з яким погодився суд апеляційної інстанції, заклав на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення стосовно обвинуваченого за ч. 2 ст. 125 КК у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення.

У касаційній скарзі прокурор зазначав про неправомірне закриття кримінального провадження через неврахування судом вимог ЗУ від 06.12.2017р. № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Верховний Суд вказав, що, згідно зі ст. 1 ЗУ від 07.12.2017 р. № 2229-VII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», під домашнім насильством розуміється діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають(проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

²⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Водночас у пункті «б» ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) визначено домашнє насильство як усі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. Як наголошується у ст. 2 Стамбульської конвенції, її положення застосовуються до всіх форм насильства щодо жінок, зокрема до домашнього насильства, яке здійснюється стосовно жінок непропорційно.

З огляду на викладене, очевидним є те, що формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є ширшим, ніж поняття «домашнє насильство» у нормі ст. 126-1 КК і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства. Тому поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» не є відсилочним, у розумінні законодавця має комплексний характер й регламентується у різних сферах суспільних відносин. У встановленні змісту згаданого поняття слід спиратися на конкретні фактичні обставини справи, а не тільки на кваліфікацію дій винуватця.

У контексті зазначеного «злочином, пов'язаним із домашнім насильством» слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один із елементів, перелічених у ст. 1 ЗУ

№ 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину.

Отже, до злочину, пов'язаного з домашнім насильством, на який поширюється заборона у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, слід відносити не тільки злочин, передбачений ст. 126-1 КК, та злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», а й кримінальне правопорушення з ознаками діяння

(дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону № 2229-VIII»²⁹.

У Постанові ОП ККС від 12.02.2020 р. у справі № 453/225/19 зазначено, що обвинувачений, відповідно до обвинувального акта, обвинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, а саме в тому, що під час сварки з потерпілою, з якою спільно проживає, на ґрунті особистих неприязних відносин умисно завдав їй два удари долонею правої руки в обличчя та з силою стиснув ліву руку, заподіявши їй легкі тілесні ушкодження. Також було визнано обставинами, які обтяжують покарання, рецидив злочину та вчинення кримінального правопорушення щодо іншої особи, з якою винний перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Ухвалою місцевого суду, залишеною без змін апеляційним судом, кримінальне провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, закрито у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. У касаційній скарзі прокурор указував, що апеляційний суд не дотримався приписів кримінального процесуального закону, а саме – п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК в частині заборони закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством.

Верховний Суд не погодився з позицією судів попередніх інстанцій про можливість закриття цього кримінального провадження, оскільки поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», яке вживається в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, охоплює не лише склад злочину, передбачений ст. 126-1 КК, а й інші суспільно небезпечні діяння, які мають ознаки домашнього насильства.

Верховний Суд указав, що під ознаки домашнього насильства можуть підпадати різні склади злочинів за умови, що відповідний злочин вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає

²⁹ Постанова ОП ККС від 12.02.2020 у справі № 453/225/19 (провадження № 51-4000кмо19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>

(проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним³⁰.

Формулювання в законодавстві «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» є недоліком законодавчої техніки, а тому в КК та КПК повинні бути внесені зміни щодо уніфікації підходу та передбачення у всіх випадках формулювання «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством»³¹. Своєю чергою, такі зміни увідповіднять законодавство та наявну судову практику.

Під кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством, слід розуміти:

1) кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК;
2) кримінальне правопорушення, що передбачає кваліфікуючу ознаку «вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;

3) кримінальне правопорушення з обтяжуючою обставиною, передбаченою у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «вчинення кримінального правопорушення ... у присутності дитини»;

4) кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльності), поняття якого визначено у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»³².

Таким визначенням варто доповнити КК, щоб досягнути уніфікованого підходу в аспекті розуміння кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством та однакового застосування положень законодавства.

³⁰ Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС від 06.03.2023 у справі № 472/302/22 (провадження № 51-170км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479890>

³¹ Степаненко О. В. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 141–146.

³² Степаненко О. В. Кримінальні правопорушення пов'язані з домашнім насильством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 223–226.

Форми, прояви та ознаки домашнього насильства

Важливим в аспекті дослідження домашнього насильства є феноменологічний підхід, а його використання допомагає дослідникам отримати більш глибоке розуміння явищ, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, такими як домашнє насильство, – складним явищем, яке може мати багато різних проявів та відбуватися в різних контекстах. Саме феноменологічний підхід дає змогу ґрунтовніше розуміти це явище та здійснювати більш точний опис його характеристик³³, адже Україна як держава зобов'язана забезпечувати:

1) розслідування та судові провадження стосовно всіх форм насильства повинні здійснюватися без неналежних затримок і з урахуванням прав постраждалих на всіх стадіях кримінального провадження, а заходи здійснюватися згідно з основними принципами прав людини та з огляду на гендерне розуміння насильства для забезпечення ефективного розслідування та кримінального переслідування правопорушень;

2) правоохоронні органи негайно та належним чином зобов'язані реагувати на всі форми насильства шляхом надання належного та невідкладного захисту постраждалим, запобігання всім формам насильства, зокрема шляхом застосування профілактичних оперативних заходів і збору доказів;

3) оцінка летального ризику, серйозності ситуації та ризику повторення насильства має здійснюватися всіма відповідними органами для управління ризиком та, якщо необхідно, для забезпечення скоординованої безпеки та підтримки;

4) оцінка летального ризику повинна належним чином ураховувати на всіх стадіях розслідування та застосування захисних заходів те, що особи, що вчинили акти насильства, які підпадають під сферу застосування Конвенції, мають вогнепальну зброю або мають доступ до неї³⁴.

³³ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 95.

³⁴ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11.05.2011 р. та пояснювальна доповідь. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

Стамбульська конвенція вбачає необхідність вживати необхідних заходів для запобігання, ідентифікації, реагування та протидії домашньому насильству, у тому числі здійснення оцінки ризиків та профілактичних оперативних заходів та збору доказів, тому для якісної ідентифікації у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено чотири форми домашнього насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне³⁵.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру³⁶.

Отже, фізичне насильство характеризується такими проявами, як:

- 1) ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання;
- 2) незаконне позбавлення волі;
- 3) завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень;
- 4) залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебувала у небезпечному для життя стані.

Приклад домашнього фізичного насильства описано у Вироку міськрайонного суду, відповідно до якого, чоловік, 19.03.2024 р., близько 21.00 год, знаходячись у приміщенні будинку, діючи умисно та цілеспрямовано, з метою спричинення *фізичного болю останній*, знаходячись на відстані 1,5–2 метри від потерпілої, схопив мобільний телефон, який знаходився на стільці поряд із ним, після чого, тримаючи його в правій руці, кинув в обличчя потерпілої, влучивши в ліву брову, внаслідок чого в неї пішла кров із рани. Таким чином, чоловік

³⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

³⁶ Там саме.

вчинив щодо дружини насильницькі дії, що завдали їй фізичного болю, не спричинивши тілесних ушкоджень, вчинивши діяння, що має ознаки фізичного насильства, як форми домашнього насильства відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»³⁷.

Відповідно до Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги, виокремлюють можливі ознаки фізичного насильства:

- 1) незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом тощо);
- 2) зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини, садна;
- 3) синці з нетиповим місцем розташування (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо); сліди від укусів;
- 4) рвані рани і переломи в ділянці обличчя, травматична втрата зубів;
- 5) ретинальні крововиливи (у сітківку), відшарування сітківки і переломи орбіти;
- 6) забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають різні контури предмета (наприклад, пряжки ремня, лозини);
- 7) рани і синці у різних фазах загоєння та/або у різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно) або незрозумілого походження³⁸.

Психологічне насильство є формою домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість,

³⁷ Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 02.04.2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118058077>

³⁸ Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 року № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text>

нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи³⁹.

Для прикладу, Вироком Тячівського районного суду Закарпатської області від 11.04.2024 р. встановлено: чоловік у період з 26.04.2023 р. до 17.01.2024 р. *систематично вчиняв психологічне насильство щодо колишньої дружини, з якою він проживає в одному помешканні, що призвело до психологічних страждань останньої та виразилось у формі втрати енергійності, втоми, фізичного дискомфорту, втрати повноцінного сну та відпочинку, у тому числі втрати самооцінки, позитивних емоцій, негативних переживань.*

Чоловік неодноразово вчиняв стосовно своєї колишньої дружини дії, виражені у словесних образах, погрозах, висловлюваннях в її адресу словами, приниженні та залякуванні, погрожував вигнати з будинку на вулицю та фізичною розправою, тим самим викликав у своєї колишньої дружини побоювання за свою безпеку, спричинив емоційну невпевненість, нездатність захистити себе та завдав шкоду її психічному здоров'ю, що виразилось у формі пониження самооцінки, втрати позитивних емоцій.

Вказаними діями обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК «Домашнє насильство», тобто умисне систематичне вчинення психологічного насильства щодо своєї колишньої дружини, з якою винний перебуває у сімейних відносинах, що призводить до психологічних страждань, емоційної залежності та погіршення якості життя потерпілої особи⁴⁰.

Зазвичай психологічне насильство найчастіше вчиняється у таких формах, як:

газлайтинг – форма психологічного насильства, коли особу змушують сумніватися у адекватності сприйняття та у самій реальності;

³⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁴⁰ Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 11.04.2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118276349>

бодішеймінг – практика приниження особи висміювальними та критичними коментарями, які змушують особу соромитися свого тіла;

стоуволінг – закам'яніння, зачерствіння, відмова комунікувати та взаємодіяти⁴¹.

Проявами психологічного насильства будуть:

- 1) словесні образи, погрози;
- 2) приниження, переслідування, залякування;
- 3) навіювання почуття провини, невпевненості;
- 4) заборона бачитися із рідними чи близькими тощо.

Можливі ознаки психологічного насильства:

- 1) насильство щодо слабших (тварин чи інших живих істот);
- 2) замкнутість;
- 3) страх або навпаки – демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка;
- 4) неврівноважена поведінка;
- 5) агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення та насильства;
- 6) уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати);
- 7) почуття провини;
- 8) уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми;
- 9) занижена самооцінка;
- 10) тривожність;
- 11) вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин;
- 12) наявність невротичних, пов'язаних зі стресом та соматоформних розладів;
- 13) афективні розлади;
- 14) спроби самогубства або самоушкодження;
- 15) схильність до «мандрів», бродяжництва;
- 16) страх перед фізичним контактом;

⁴¹ Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 40.

17) швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги⁴².

Економічне насильство є формою домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру⁴³.

Економічне насильство дуже складно ідентифікувати, адже його прояви, на перший погляд, є відображеннями «звичної поведінки» або турботи:

1) перебирання на себе функції «годувальника» та обмеження можливостей самореалізуватися;

2) контроль усієї фінансової інформації та обмеження доступу до неї, це може проявлятися як брехня про реальні статки;

3) перешкоджання освіти і зайнятості шляхом прямої заборони до створення відповідних психологічних умов;

4) контроль за грішми або витратами і майном;

5) контроль за доступом до економічних ресурсів, зокрема відмова у доступі до кредитних і дебетних банківських карток, чекових книжок; заборони розпоряджатися своєю власністю;

6) перешкоджання придбанню економічних активів;

7) перешкоджання використанню власних ресурсів. Це розподіл витрат за принципом «ми витратимо спочатку твоє, а потім кожен своє»; примусове вилучення ресурсів; крадіжка чи продаж без відома власника;

8) усунення від економічної участі в житті родини, сплати рахунків, купівля їжі, одягу, оплата медичних витрат, іпотеки тощо;

9) провокування економічних витрат, це може відбуватися шляхом примусу до непотрібних/необхідних покупок або через псування або руйнування майна і речей;

⁴² Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 року № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text>

⁴³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

10) насильство може проявлятися у відмові виплачувати аліменти на утримання дитини, у приховуванні реальної заробітної плати за офіційного звернення жінки щодо стягнення аліментів⁴⁴.

Водночас судова практика наповнена прикладами економічного насильства. Так, згідно з вироком Рівненського міського суду Рівненської області, потерпіла дружина в судовому засіданні зазначила, що з 26.01.1991 р. перебувала у шлюбі з обвинуваченим чоловіком. Протягом спільного проживання чоловік існував за кошти потерпілої дружини, крім того, разом із подружжям проживав хворий батько чоловіка, догляд за яким здійснювала потерпіла дружина своїм коштом. Приблизно з 2017 року відносини у сім'ї погіршилися. Чоловік почав поводитися зухвало, постійно ображав потерпілу, принижував її, створював нестерпні умови для проживання у будинку, виніс усю сантехніку з будинку з метою перешкодити потерпілій приймати душ, вмиватися, здійснював відеофіксацію на мобільний телефон, як остання переодягається та миється, забирав консервацію із кухні, продукти харчування, чим перешкоджував у приготуванні їжі. Внаслідок таких дій з боку чоловіка потерпіла змушена була харчуватися на роботі, що підтверджують її подруги, просити подруг та рідних прихистити її на ніч, оскільки у будинку не було ні опалення, ні води (у зимовий період також), крім того, чоловік виніс ванну, умивальник, унітаз з квартири, щоб позбавити дружину можливості ними користуватися.

Свідки повідомили, що чоловік фактично позбавляв дружину можливості проживати у будинку: демонтував розетки, частину системи світлопостачання та водовідведення, через що вона харчувалася та милася на роботі. Чоловік переїхав жити в літню кухню, де були умови для проживання, забрав побутову техніку, консервацію.

Дільничний інспектор поліції повідомив, що подружжя знає тривалий час, зазначає, що дружина неодноразово скаржиться на свого чоловіка, що *останній не дає їй жити*,

⁴⁴ Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навчальний посібник ; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 19–20.

виганяє з будинку, створює нестерпні умови проживання у будинку (вимикає електроенергію, воду), щоб остання залишила його»⁴⁵.

Окремо слід зупинитися на труднощах, які можуть виникнути при кваліфікації домашнього насильства у формі економічного насильства. У літературі пропонується визнавати «проявами економічного насильства вчинені систематично випадки відмови в утриманні дітей, непрацездатних членів сім'ї, приховування доходів, витрати сімейних коштів із самостійним прийняттям більшості фінансових рішень, невраховання потреб партнера (наприклад, дружина, здійснюючи покупки, повинна звітувати чоловікові про всі витрати, щоб фінансова ситуація була під його «невсипущим контролем», просити в нього гроші, навіть на дрібниці); жінка може чути закиди в «сидінні на шиї», навіть, якщо вона перебуває у відпустці по догляду за дитиною та веде домашнє господарство тощо»⁴⁶.

Згідно з позицією В. В. Чайки, аналіз чинних кримінально-правових приписів свідчить, що в КК передбачені злочини, що прямо пов'язані з економічним домашнім насильством: експлуатація дітей (ст. 150 КК); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК). Своєю чергою, Е. М. Кісілюк та О. В. Смаглюк визначають найбільш повну класифікацію видів економічного домашнього насильства, виокремлюючи такі форми:

- ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого (ст. 164, 165 КК);
- протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності (ст. ст. 150, 150-1, 206, 303, 304 КК);
- злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї (ст. 185-187, 189, 190, 194, 289 КК);

⁴⁵ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 27.10.2023 року у справі № 569/17692/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114652448>

⁴⁶ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 186.

– злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності (ст. 356 КК);

– порушення недоторканості житла (ст. 162 КК);

– зловживанні опікунськими правами (ст. 167 КК)⁴⁷.

Відтак виникає цілком логічне запитання, як слід кваліфікувати дії особи у випадку конкуренції ст. 126-1 КК із іншими нормами. Враховуючи, що предметом впливу при економічному насильстві є майно та майнові права потерпілої особи, тому, якщо такий вплив поєднується, наприклад, із відкритим відібранням її майна або з вимогою передачі майна, права на майно чи вчинення дій майнового характеру на користь агресора, або з умисним знищенням майна, то ці дії, за наявності необхідних підстав, слід додатково кваліфікувати за статтями 186, 189 чи 194 або за іншою відповідною статтею КК⁴⁸.

Інша ситуація, коли йдеться про притягнення особи до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей чи непрацездатних батьків. Як зазначає О. О. Книженко, що у разі кваліфікації злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (батьків) за сукупністю злочинів, тобто за ст. 126-1 КК та, відповідно, за ст. 164 чи ст. 165 КК, відбуватиметься подвійне інкримінування, що порушує конституційний принцип, закріплений у ст. 61 КУ. Ухилення від сплати аліментів, як елемент складу злочину, можливе тільки щодо близьких осіб. Вчинити це кримінальне правопорушення щодо сторонньої особи неможливо. Оскільки закон злочином визнає не будь-яку несплату аліментів, а лише злісну (злісність має місце в разі систематичного вчинення дій), то такі діяння є нічим іншим, як економічним насильством, що полягає в систематичній несплаті коштів на утримання. З огляду на те, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»,

⁴⁷ Кісілюк Е. М., Смаглюк О. В. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1. С. 96–104.

⁴⁸ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. С. 107.

окрім позбавлення коштів до економічного насильства, відносить й інші дії (наприклад, позбавлення житла, залишення без догляду чи піклування, заборону працювати тощо), то норма, закріплена у ст. 164 (ст. 165) КК, є спеціальною щодо тієї, що описана в ст. 126-1 КК. Тобто у випадках, коли економічне насильство виявляється саме в несплаті аліментів на утримання дітей (батьків), такі дії кваліфікуються за спеціальною нормою – ст. 164 чи ст. 165 КК⁴⁹.

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності.

Можливі ознаки сексуального насильства:

- 1) висипи та/або кровотечі в ділянці паху, геніталій;
- 2) захворювання, що передаються статевим шляхом;
- 3) ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета;
- 4) примус до проституції;
- 5) небажана вагітність;
- 6) вчинення сексуальних злочинів;
- 7) сексуальні домагання щодо дітей, підлітків, дорослих;
- 8) нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка;
- 9) відсутність догляду за собою (недотримання правил особистої гігієни);
- 10) синдром «брудного тіла» (постійне настирливе перебування у ванній, під душем);
- 11) боязнь осіб протилежної (або певної) статі;
- 12) уникнення контактів та боязнь конкретних людей;
- 13) синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях.

⁴⁹ Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 45-52.

Домашнє насильство як кримінальне правопорушення утворюють діяння, що виражаються в систематичному насильстві в формах фізичного, психологічного та економічного насильства. Сексуальне насильство виходить за межі цих форм і за наявності підстав кваліфікується за відповідними статтями 152, 153 КК.

Аналіз випадків домашнього сексуального насильства ускладнений тим, що інформація, яка міститься у вироках, захищена для оприлюднення згідно з пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень». Водночас у ЄДРСР містяться вироки у справах, де постраждалими від сексуального насильства та зґвалтувань є малолітні доньки та малолітні сестри:

1) Ширяївським районним судом Одеської області встановлено, що обвинувачений, перебуваючи з 2016 року у цивільному шлюбі з співмешканкою, у якій від попереднього цивільного шлюбу є донька, яка на той час проживала спільно з ними, у вихованні якої обвинувачений брав участь як член сім'ї. Так, обвинувачений, ігноруючи загальноприйняті норми моралі та поведінки у суспільстві, *нехтуючи правом особи на статеvu свободу та статеvu недоторканість, свідомо використовував довіру, авторитет та вплив на малолітню падчірку, особливо вразливу щодо неї ситуацію неспроможності чинити опір та залежного становища, вчинив стосовно останньої злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно, протиправно, з метою задоволення власної статевої пристрасті, ігноруючи загальноприйняті норми моралі та поведінки у суспільстві, нехтуючи правом особи на статеvu свободу та статеvu недоторканість, користуючись безпорадним станом малолітньої падчірки, відсутності специфічного життєвого досвіду (зокрема, в інтимних питаннях), рівня інтелектуального розвитку та індивідуальних особливостей, за обізнаності про її малолітній вік, можливість настання тяжких наслідків у вигляді психологічних та фізичних травм, скориставшись відсутністю інших членів родини, зайшов до приміщення веранди житлового будинку, де знаходилась остання, підійшов до неї та вчинив не пов'язані із проникненням у тіло падчірки насильницькі дії сексуального характеру, які виразилися*

*у непристойному гладженні своєю рукою її грудей та статевих органів, що тривало впродовж декількох хвилин*⁵⁰.

2) Волочиським районним судом Хмельницької області встановлено, що 05.02.2021р. року у нічну пору доби обвинувачений, знаходячись у спальній кімнаті приватного будинку, віч-на-віч на одному ліжку із малолітньою двоюрідною сестрою В., реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на задоволення власної статевої пристрасті шляхом вчинення активних дій, порушуючи нормальний психічний та соціальний розвиток малолітньої потерпілої, *чітко усвідомлюючи, що остання є малолітньою, оголив свій статевий член і наблизився до потерпілої, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, використовуючи безпорадний стан потерпілої, яка внаслідок малолітнього віку не могла чинити активний фізичний опір, та ігноруючи її волю, вчинив щодо останньої насильницькі дії сексуального характеру (сексуальне насильство), а саме своїми руками приспустив з неї спідню білизну, в яку була одягнена малолітня потерпіла, тим самим оголив її статеві органи, після чого, стоячи над нею на колінах, своїм статевим членом імітуючи статевий акт, почав доторкатись та тертись до статевих органів малолітньої, та ділянок тіла біля статевих органів останньої, яка перебувала в положенні лежачи на спині, продовжуючи такі дії протягом декількох хвилин, що призвело до статевого збудження обвинуваченого та порушило права потерпілої на статеву недоторканність і нормальний фізичний, психічний та соціальний розвиток дитини*⁵¹.

3) Дарницьким районним судом м. Києва, проводячи судовий розгляд кримінального провадження, встановлено, як указала потерпіла суду, що її батько пішов із сім'ї, коли їй було два роки, зустрічались вони рідко, спілкувались по телефону теж рідко, гуляли тільки на вулиці. Восени 2021 р., точної дати назвати не може, вони зустрілися із батьком,

⁵⁰ Вирок Ширяївського районного суду Одеської області від 27.02.2024 р. у справі № 518/1045/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117273947>

⁵¹ Вирок Волочиського суду Хмельницької області від 21.12.2023 р. у справі № 671/2748/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115814873>

сіли в таксі та поїхали в готель. Прибувши у район проживання батька, вони зайшли у кафе, випили кави, після чого пішли в магазин, де купили чіпси та сік, а також алкогольний напій та пішли в готель. Піднявшись на поверх, вони зайшли в одну із кімнат, де тимчасово проживав батько, зняли верхній одяг та сіли на диван переглядати фільм. Обоє вони сиділи на дивані один біля одного, пізніше лягли, вона пила апельсиновий сік, а батько алкогольний напій, який купив у магазині. *У якийсь момент батько почав приставати до неї, розвертати до себе, брати за ноги, роздягати. Вона попросила не чіпати її, бо їй неприємно. Після чого батько дістав ніж і сказав, що якщо вона буде чинити опір то він її вб'є, також він сказав, що швидко зробить свою справу та вона зможе піти додому. Після цього батько дістав з-під подушки пістолет та сказав, що застрелить її, а потім застрелить себе, після чого роздягнув її, дуже міцно схопив за руки та почав у неї проникати. Оскільки вона була незайманою, то їй було дуже боляче і вона кричала, що її болить, після чого батько взяв ніж та сказав, щоб вона не кричала, що він швидко все зробить і вона піде. Однак вона почала сильно плакати та батько дав їй 3 таблетки і змусив випити. Після цього у неї розплилося в очах та вона перестала відчувати біль. Після чого батько продовжив у неї проникати. Вона задавала йому запитання, для чого він це робить з нею, на що він відповів, що вона дуже красива, він під дією наркотиків і не може стримати себе. Події тривали близько 3 годин*⁵².

Протягом декількох років у наукових колах і рішеннях судів, зокрема Європейського суду з прав людини, з'являються **нові форми домашнього насильства**, які доповняють національне законодавство, – це домашнє кібернасильство, домашнє культурне насильство.

Під **домашнім кібернасильством** розуміють незаконний моніторинг електронних акаунтів, копіювання листування, документів та фото інтимного партнера, як визначив ЄСПЛ у справі «Бутуруга проти Румунії» і вперше розглянув явище кібернасильства як різновиду насильства щодо жінок та домашнього насильства. В рішенні зазначено, що заявниця

⁵² Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 7.02.2024 року у справі № 753/24199/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116847693>

поскаржилася на насильницьку поведінку свого колишнього чоловіка до органів влади. Заявниця стверджувала, що її колишній чоловік неправомірно заходив на її електронні акаунти (наприклад, фейсбук), без дозволу переглядає електронну пошту, приватне листування, робить копії фото, відео та її розмов. Заявниця подала клопотання про електронний обшук вмісту сімейного комп'ютера, однак їй було відмовлено у зв'язку з тим, що інформація, яка могла б бути одержана в результаті такого обшуку, не стосувалася правопорушення, вчиненого її колишнім чоловіком. Після наступної скарги чоловік сплатив адміністративний штраф. Кримінальне провадження не відкривалося через відсутність суспільної небезпеки діяння, адже таке втручання в особисте життя жінки не несе загрози для неї. Крім того, суд дійшов висновку, що частина інформації із соцмереж і так є загальнодоступною. Показовим є те, що органи влади взагалі не розглядали такі діяння в аспекті домашнього насильства⁵³.

В аналізованому рішенні ЄСПЛ наголосив, що домашнє насильство не обмежується лише випадками фізичного насильства, але може передбачати, поряд з іншими формами, психологічне насильство або домагання. Кібернасильство може виражатись у різних формах: у порушенні права на приватне життя, у втручанні в комп'ютер жертви, у маніпуляції інформацією чи зображеннями, зокрема приватного характеру. Суд визнав, що під час розслідування справ щодо домашнього насильства національні органи влади можуть брати до уваги такі дії, як незаконне спостереження за листуванням партнера, доступ до нього або його збереження. Тобто до категорії домашнього насильства потрапляє й кіберспостереження, яке часто здійснюється близьким партнером особи⁵⁴.

Також у рішенні ЄСПЛ «Володіна проти росії» окреслено види домашнього кібернасильства:

кіберхарасмент – це систематичні дії щодо дорослої людини в мережі «Інтернет», що завдають їй психологічної і моральної шкоди: сексуальні домагання;

⁵³ Buturugă v. Romania (Requête no 56867/15). 11.02.2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-200842%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-200842%22]})

⁵⁴ Там само.

тролінг – обзивання, насміхання, приниження; погрози; поширення наклепів про людину; поширення фото з її невдалим або спеціально спотвореним зображенням; оприлюднення особистої інформації про особу без її дозволу;

кіберсталкінг – використання електронних комунікацій для переслідування постраждалої, визначення її місця перебування, місця навчання та роботи з метою завдати їй моральної і психологічної шкоди, залякати, підірвати авторитет, завдати шкоди у нових стосунках;

порнопомста – поширення в мережі «Інтернет» фото та відео інтимного змісту інших людей із принизливими написами, або на спеціальних сайтах, через які надають сексуальні послуги⁵⁵ або неконсенсусне онлайн-поширення інтимних зображень, отриманих за згодою або без неї, з метою приниження, стигматизації або заподіяння шкоди постраждалій особі⁵⁶.

Проявами домашнього кібернасильства є повсякденні речі, на які подружжя чи партнери не звертають увагу, особливо у час романтичних стосунків⁵⁷, а саме:

1) вказання на те, з ким можна дружити у соціальних мережах, а з ким – ні;

2) надсилання негативного, образливого та погрожувального контенту;

3) використання додатків для стеження;

4) приниження у своїх публікаціях;

5) тиск, щоб відправляли своє оголене фото;

6) примус повідомити усі паролі профілів;

7) прагнення постійно підтримувати зв'язок телефоном;

8) регулярна перевірка повідомлень, дзвінків, фотографій та ін.

⁵⁵ Volodina v. Russia (№ 2) (application № 40419/19) 14.09.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194321>

⁵⁶ Практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних з кібернасильством. Огляд рішень ЄСПЛ. Асоціація жінок-юристок України ЮрФем. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/%BC-1.pdf>

⁵⁷ Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навчальний посібник / ; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

Культурне насильство – певні аспекти культури та соціального життя – особливо релігії, ідеології, мові, мистецтві, праві та науці, які можна використовувати для виправдання чи узаконення прямого чи структурно насильства, щоб таке насильство виглядало чи відчувалося виправданим.

Дослідженнями культури домашнього насильства встановлено, що основною причиною домашнього насильства була нездатність дружини виконувати свої домашні обов'язки. Водночас культурою реагування на неналежне виконання домашніх обов'язків було «виховати» дружину, застосувавши фізичне насильство⁵⁸.

Культурне насильство у часі війни в Україні з прихованого стало видимим, перейшло у публічну площину, що простежується і у вирокх суду.

Приміром, Берегівським районним судом Закарпатської області встановлено, що в період з 08.03.2020 р. по 03.11.2020 р. обвинувачений неодноразово, а саме за вчинення адміністративних правопорушень 08.03.2020 р. та 05.07.2020 р., притягнутий до відповідальності за ч. 2 ст.173-2 КУпАП за вчинення домашнього насильства щодо своєї співмешканки, однак на шлях виправлення не став, а 03.11.2020 р. о 19.00 год обвинувачений, знаходячись за місцем свого постійного проживання, *словесно ображав нецензурними висловлюваннями, погрожував фізичною розправою, принижував людську честь та гідність, чим спричинив потерпій співмешканці, спричинив психологічні страждання, що супроводжувались тривалими стійкими переживаннями страху за своє життя та здоров'я, безпорадністю, напругою, тривогою образи, приниження гідності, побоювання щодо рідного майна, тобто втретє вчинив домашнє насильство щодо співмешканки.*

Суд, обираючи покарання, врахував обставини, що пом'якшують покарання, а саме – **щире каяття**.

⁵⁸ Домашнє насильство в Україні: звідки витоки? Культура насильства в українських традиціях. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/news>

Обставин, які обтяжують покарання обвинуваченого, судом не встановлено. Враховуючи, що обвинувачений, вчинив нетяжкий злочин, раніше не судимий, учасник АТО, суд доходить до висновку про призначення покарання за ст. 126-1 КК України у вигляді позбавлення волі без ізоляції від суспільства.

Визначивши, що таке покарання буде необхідним і достатнім для виправлення обвинуваченого та попередження вчинення ним нових злочинів, ухвалив визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК, та призначити йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 1 (один) рік.

На підставі ст. 75 КК звільнити обвинуваченого, від відбування призначеного покарання, якщо він протягом одного року не вчинить нового злочину, поклавши на нього обов'язки: ***періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти цей орган про зміну місця проживання, роботи***⁵⁹.

Можна зробити висновок, що статуси учасника АТО, учасника бойових дій можуть стати підставою уникнення від відповідальності та формування культури насильства.

Реагування, запобігання та протидія домашньому насильству, здійснення оцінки ризиків та профілактичних оперативних заходів, збір доказів, розслідування, кваліфікація, судовий розгляд та винесення вироку можуть бути якісними тільки за належної ідентифікації випадку домашнього насильства, з врахуванням безпеки постраждалих осіб, що забезпечує комплексне реагування на домашнє насильство.

Особливості кваліфікації домашнього насильства та кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

⁵⁹ Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 03.08.2021р. у справі № 297/3096/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98848694>

Правила кваліфікації злочинів, пов'язаних із домашнім насильством⁶⁰:

1) якщо домашнє насильство полягає в діянні, яке збігається зознаками іншого злочину, але потерпілий – спеціальний (ст. 3 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), насильство має систематичний характер і максимум санкції за цей інший злочин нижче чи рівний санкції, передбаченій ст. 126-1 КК	ст. 126-1 КК (наприклад, якщо домашнє насильство полягає в систематичному заподіянні умисного легкого тілесного ушкодження, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, – вчинене потребує кваліфікації за ст. 126-1 КК)
2) якщо потерпілий спеціальний, але немає систематичності	за відповідною статтею КК України та п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК (наприклад, ч. 1 ст. 125, п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК). Якщо домашнє насильство вчиняється щодо спеціального потерпілого у присутності дитини, враховується і п. 6 ч. 1 ст. 67 КК
3) якщо санкцією ст. 126-1 КК (за наявності ознак діяння, передбаченого у цій статті) не охоплюються інші злочини, що становлять зміст насильства, вони потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями	за сукупністю ст. 126-1 КК та інших статей КК, що передбачають ці злочини (наприклад, ст. 126-1 КК та ч. 1 ст. 122 КК)
4) якщо спеціальний потерпілий передбачений як кваліфікуюча ознака певного складу злочину	кваліфікація відбувається за тією частиною статті, де передбачена ця ознака (наприклад, ч. 2 ст. 152 КК України передбачає зґвалтування, вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах)

⁶⁰ Харитонова О., Тітко І. Злочин, пов'язаний із домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitics/192450_zlochinpovyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravovproblemi-ta-praktichn-rekomendats#:~:text=

Важливість дотримання правил кваліфікації окреслено в огляді судової практики ККС ВС у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, внесені до ЄДРСР, за період 2019–2024рр. Орган досудового розслідування обвинувачував особу за усіма епізодами пред'явленого обвинувачення за ч. 4 ст. 153, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153 КК, зокрема за кваліфікуючою діяння ознакою – вчинення кримінальних правопорушень щодо особи, з якою винний перебуває у сімейних відносинах.

За вироком місцевого суду обвинуваченого визнано винуватим та засуджено за ч. 6 ст. 152, частинами 4, 6 ст. 153 КК, а саме – за те, що він, перебуваючи з малолітніми потерпілими у сімейних відносинах як вітччим та падчерки і фактично будучи особою, яка повинна займатися їх вихованням, ігноруючи загальноприйняті норми моралі та поведінки в суспільстві, нехтуючи правом особи на статеву свободу та статеву недоторканість, користуючись безпорадним станом потерпілих через їхній малолітній вік, відсутність специфічного життєвого досвіду (зокрема, в інтимних питаннях), рівня інтелектуального розвитку та індивідуальних особливостей, у зв'язку з чим останні не могли чинити йому активний опір, використовуючи свою значну фізичну перевагу та вчиняючи психологічний тиск, достовірно знаючи про малолітній вік потерпілих, можливість настання тяжких наслідків у вигляді психологічних травм, діючи умисно, протиправно вчиняв щодо них сексуальне насильство.

З вироку вбачається, що суд у формулюванні обвинувачення, визнаного судом доведеним, зазначив про вчинення обвинуваченим вищевказаних злочинів щодо особи, з якою він перебуває у сімейних відносинах, однак, формулюючи висновок щодо кваліфікації його дій за ч. 6 ст. 152 КК, частинами 4, 6 ст. 153 КК України, вказав про необхідність виключення цієї ознаки із пред'явленого обвинувачення, оскільки ця обставина не є кваліфікуючою ознакою і не згадується в диспозиції інкримінованих статей та відсутня в переліку встановлених прокурором обставин, що обтяжують покарання. Апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції про правильність виключення цієї кваліфікуючої ознаки та змінив вирок суду в частині призначеного покарання.

У касаційній скарзі сторона обвинувачення зазначала про те, що апеляційний суд, погодившись із висновком суду першої інстанції щодо виключення із пред'явленого обвинувачення посилання на перебування обвинуваченого з потерпілою у сімейних відносинах та вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 153 КК, своє рішення належним чином не обґрунтував та не мотивував.

Верховний Суд звернув увагу, що у разі вчинення кримінального правопорушення за наявності в діянні винної особи кількох кваліфікуючих ознак, передбачених різними частинами однієї статті КК, такі дії слід кваліфікувати за тією частиною статті, яка передбачає відповідальність за найбільш тяжкий злочин, а наявність інших кваліфікуючих ознак, передбачених іншими частинами цієї статті, відображається у формулюванні обвинувачення шляхом наведення їх переліку в тексті процесуального документа.

Виключивши з обвинувачення кваліфікуючу ознаку перебування засудженого з потерпілою у сімейних відносинах, суд першої інстанції порушив правила кваліфікації злочинів і неправильно застосував закон України про кримінальну відповідальність, чого не виправив суд апеляційної інстанції. Суд апеляційної інстанції хоча й зазначив довід сторони обвинувачення про безпідставність виключення з формулювання обвинувачення такої кваліфікуючої обставини, як вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 153 КК, однак у супереччю вимогам ст. 419 КПК узагалі не розглянув та не проаналізував його»⁶¹.

Закриття судом кримінального провадження в тих випадках, коли існують підстави для перекваліфікації дій обвинуваченого судом, не виправдовує легітимних очікувань особи, яка зазнала шкоди й не узгоджується із завданнями кримінального судочинства. Відмова держави від кримінального переслідування особи за наявності у її діях ознак іншого кримінального караного діяння (менш тяжкого, ніж те, у якому їй пред'явлено обвинувачення) суперечитиме таким засадам,

⁶¹ Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС від 19.07.2023 у справі № 696/1163/21 (провадження № 51-2219км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112406112>

як верховенство права, законність та диспозитивність, що призведе до безкарності винного, а особу, якій завдано шкоду, поставить у становище правової незахищеності. Такий підхід підтверджується правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, висловленою в постанові від 03.07.2019 р. у справі № 288/1158/16-к⁶².

Принципове значення при кваліфікації дій особи лише за ст. 126-1 КК у випадку нанесення потерпілій особі легких тілесних ушкоджень полягає у врахуванні якісного критерію систематичності. Таким чином, у кожному конкретному випадку суд повинен зробити висновок, чи відповідає таке діяння зазначеним характеристикам⁶³.

При встановленні ознак домашнього насильства обов'язково враховувати правову позицію Верховного Суду від 10.03.2020 р. у справі № 531/270/19, де зазначається, що «ознаками домашнього насильства можуть охоплюватися різні склади кримінальних правопорушень за умови, що відповідне кримінальне правопорушення скоєно в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає (проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним»⁶⁴.

⁶² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 року у справі No 288/1158/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470>

⁶³ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. С. 210.

⁶⁴ Постанова Верховного Суду від 10.03.2020 р. у справі № 531/270/19 (провадження № 51-5338км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232417>

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Доказування домашнього насильства, визначеного ст. 126-1 КК, передбачає можливість використання будь-яких доказів, які відповідають критеріям допустимості, належності, достовірності. Зокрема, Верховний Суд не конкретизує перелік доказів, які можуть підтверджувати систематичність, а підкреслює можливість використання широкого кола доказів⁶⁵. Так, у постанові Верховного Суду від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20 вказано, що *«норми кримінального процесуального законодавства не передбачають необхідності доведення факту домашнього насильства якимось певним видом доказів»*⁶⁶. А у постанові Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20 наголошено, що *«домашнє насильство може доводитися будь-якими доказами, допустимими у кримінальному провадженні, і закон не містить вимоги доведення його спеціально визначеними засобами доказування. Серед іншого, суд може прийняти до уваги адміністративні протоколи поліції, обмежувальні приписи, рішення суду в справі про адміністративне правопорушення, які оцінюються ним у сукупності з іншими доказами, наданими сторонами»*⁶⁷.

Групи обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування домашнього насильства:

– Обставини, що пов'язані з подією кримінального правопорушення.

⁶⁵ Гловюк І. Огляд практики Верховного Суду у справах щодо кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. 06.04.2023. ЮрФЕМ : веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/ohlyad-vs-zhyttya-zdorovya/>

⁶⁶ Постанова Верховного Суду від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>

⁶⁷ Постанова Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>

– Обставини, що пов’язані з особою підозрюваного та потерпілого.

– Інші обставини⁶⁸.

Обставини, що пов’язані з подією кримінального правопорушення

Одним із найдискусійніших питань серед науковців і практиків є доказування «систематичності» домашнього насильства.

Так, Верховний Суд у постанові від 25.02.2021 у справі № 583/3295/19 зазначив, що *«словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази»*⁶⁹.

З огляду на вказане, початку кримінального провадження за вчинення домашнього насильства повинні передувати два раніше задокументовані факти насильства. Ці факти можуть бути відображення у таких документах, як:

- протокол про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП;
- матеріали адмінсправи;
- постанова за результатом розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП;
- терміновий заборонний припис;
- обмежувальний припис;
- вирок та ухвала суду за результатом розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, пов’язаних з домашнім насильством;

⁶⁸ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 122. 324 с.

⁶⁹ Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>

- протокол прийняття заяви, або заява про вчинене кримінальне правопорушення;
- відомості з ІТС ІПНП (журналу ЄО) щодо реєстрації усіх випадків домашнього насильства;
- рапорт помічника чергового підрозділу поліції про надходження заяви чи повідомлення про вчинення домашнього насильства;
- інші документи⁷⁰.

Протокол про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, містить відомості про дату і місце його складення; дані особи, яка склала протокол; дані особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; місце, час та зміст адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; дані свідків і потерпілих; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи (ст. 256 КУпАП)⁷¹. Однак використання одного протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, може бути недостатнім, оскільки у ньому можуть бути відображені не усі юридично-значущі обставини⁷².

У протоколі обов'язково повинно бути зазначено, яке саме насильство було вчинене. Оскільки *«систему може становити як неодноразово застосована одна із трьох форм насильства (фізичне, психологічне, економічне – авт.), так і різна варіативність поєднання як фізичного, так і психологічного й економічного насильства щодо однієї і тієї самої потерпілої*

⁷⁰ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 98.

⁷¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий Верховною Радою УРСР 07 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/conv#Text>

⁷² Гловюк І. В., Дроздов О. М. Деякі питання засади non bis in idem у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України у аспекті практики ЄСПЛ. *Застосування в національному судочинстві стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 73.

особи чи осіб, про що вказав Верховний Суд у постанові від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20⁷³. Невказання форми домашнього насильства та дій, які вчинив кривдник щодо постраждалої особи, у протоколі не дає змоги з'ясувати усі обставини цього епізоду, а, відповідно, підтвердити факт систематичності. Під час складання адміністративного протоколу також можуть бути допущені недоліки. Суд може не взяти до уваги протокол, який складений неправильно чи містить помилки (наприклад, не конкретизовано обставини адміністративного правопорушення, не містить інформації про потерпілу особу, наявні протиріччя у протоколі; неможливо прочитати протокол та інші недоліки)⁷⁴. Через брак певної інформації у протоколі він може бути визнаний неналежним, а отже не буде братися до уваги судом під час доказування систематичності. Тому до матеріалів кримінального провадження варто долучати протокол разом із копією **матеріалів адміністративної справи**, у якій наявні й інші документи на підтвердження факту попередніх епізодів домашнього насильства: заяви, пояснення потерпілої особи, свідків, фото чи відеоматеріали тощо.

Для доказування також можна використовувати попередні **постанови про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП**. Без адміністративних постанов складніше довести саме систематичність вчинення насильства⁷⁵. Верховний Суд у постанові від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20 зауважив, що сторона обвинувачення **«може надати відповідні докази систематичності домашнього насильства, у тому числі, але не виключно, підтвердження притягнення особи до адміністративної відповідальності**

⁷³ Постанова Верховного Суду від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>

⁷⁴ Особливості розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством : навчальний курс для суддів. 2018. с. 266. URL : <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Curriculum-Adjudicating-Domestic-Violence-Cases.pdf>

⁷⁵ Гловюк І. В. Доказування у кримінальних провадженнях за статтею 126-1 КК України. 10.12.2021. КонструктивNEWS : веб-сайт. URL: <https://konstruktiv-news.com/dokazuvannja-u-kriminalnih-provadžhennjah-pov-jazanih-z-domashnim-nasilstvom/>

за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП»⁷⁶, чим ще раз підкреслив можливість використання різних доказів під час доказування домашнього насильства та відсутність обов'язкового притягнення особи до адміністративної відповідальності для підтвердження систематичності домашнього насильства. Однак, аналізуючи судову практику, науковці констатують, що здебільшого кримінальне провадження, передбачене ст. 126-1 КК, розпочинається за наявності не менше трьох попередніх фактів притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП⁷⁷. В інших випадках кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК, було розпочате після притягнення особи до адміністративної відповідальності більше ніж п'ять⁷⁸, а то і дев'ять раз⁷⁹. Така практика суперечить роз'ясненням Верховного Суду⁸⁰, адже **вчинення однієї чи кількох форм домашнього насильства втретє достатньо для відкриття кримінального провадження за ст. 126-1 КК.**

Під час доказування систематичності насильства та використання постанов про притягнення особи до адміністративної відповідальності можливе порушення засади *non bis in idem* («Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення»). Для відкриття кримінального провадження за фактом домашнього насильства важливо, щоб, як мінімум, за крайній його епізод особа ще не притягалась до кримінальної відповідальності. Так, Верховний Суд у постанові від 04.04.2024 у справі № 755/4894/22 зазначив, що «до комплексу таких

⁷⁶ Постанова Верховного Суду від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342476>

⁷⁷ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 89.

⁷⁸ Абламський С. Є., Лук'яненко Ю. В. Особливості початку досудового розслідування домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). *Вісник ХНУВС*. 2022. № 4 (99). С. 243. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/171>

⁷⁹ Ухвала Полтавського апеляційного суду від 17.05.2021 у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97057225>

⁸⁰ Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>

систематичних дій можуть входити й один чи кілька епізодів такого насильства, за які особа була притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП. Водночас поряд із такими епізодами домашнього насильства має існувати один чи декілька епізодів насильства, за які особа не притягувалася до адміністративної відповідальності»⁸¹.

У іншій постанові від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20 Верховний Суд акцентує на тому, що «*будь-які попередні епізоди домашнього насильства входять до предмету доказування обвинувачення за ст. 126-1 КК і докази, що стосуються цих епізодів, є належними, оскільки стосуються обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні*»⁸². Постанова про притягнення особи до адміністративної відповідальності необхідна тільки для доказування систематичності, про що уже було вказано у доктрині⁸³.

Водночас неважливо, чи суд розглянув матеріали адміністративної справи та чи виніс рішення щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності. Достатньо задокументованого факту вчинення такого насильства. Так, Верховний Суд у постанові від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20 зазначив, що «*для доведення систематичності домашнього насильства важливими є сам факт і обставини вчинення окремих його епізодів. Правові наслідки, які настали чи не настали для кривдника за цими окремими епізодами, а також час, коли такі наслідки настали, не є обставинами, які можуть впливати на доведеність цих епізодів*»⁸⁴.

⁸¹ Постанова Верховного Суду від 04.04.2024 у справі № 755/4894/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225366>

⁸² Постанова Верховного Суду від 21.12.2021 у справі № 236/2450/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342476>

⁸³ Гловук І. В., Дроздов О. М. Деякі питання засади non bis in idem у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України у аспекті практики ЄСПЛ. Застосування в національному судочинстві стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 73.

Абламський С. Є., Бакумов О. С. Застосування принципу non bis in idem під час розслідування домашнього насильства. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 1. С. 45. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.7>

⁸⁴ Постанова Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>.

Ще одним доказом «систематичності» вчинення домашнього насильства може бути **терміновий заборонний припис**. Він виноситься працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України, якщо існує безпосередня загроза життю чи здоров'ю постраждалої особи⁸⁵. Вимоги до бланку термінового заборонного припису, порядок його заповнення визначено наказом МВС від 01.08.2018 № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника»⁸⁶. Разом із терміновим заборонним приписом поліцейський заповнює форму оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, яка визначена наказом Міністерства соціальної політики, МВС від 13.03.2019 № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства»⁸⁷. Важливо, що терміновий заборонний припис та оцінка ризиків вчинення домашнього насильства були складені відповідно до вимог указаних нормативно-правових актів. Неправильно оформлені приписи дозволяють кривдникам успішно оскаржувати їх у суді⁸⁸ та поставити під сумнів, чи дійсно мало місце домашнє насильство. Водночас ще раз звернемо увагу на постанову Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20, у якій наголошено, що для доказування «систематичності» важливий факт вчинення домашнього насильства, а не правові

⁸⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-19 (остання редакція 31.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁸⁶ Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text>

⁸⁷ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : Наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>

⁸⁸ Іванців Н. Краще піти. Як обмежувальні та заборонні приписи (не) допомагають постраждалим від домашнього насильства. 16.11.2021. *LB.ua* : веб-сайт. URL: https://lb.ua/society/2021/11/16/498691_krashche_piti_yak_obmezhuvalni.html

наслідки, які настали чи не настали, не впливають на доведеність цих епізодів⁸⁹.

Винесений судом **обмежувальний припис** також може бути використаний як доказ системності домашнього насильства. Верховний Суд у постанові від 01.09.2021 у справі № 524/992/20 зазначив, що *«під час вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві»*⁹⁰. Тобто постраждала особа при написанні заяви зазначає усі діяння, які вчиняв кривдник щодо неї, та надає відповідні докази на підтвердження цього. Під час розгляду справи суд перевіряє наведені факти та встановлює форму насильства (фізичне, психологічне, економічне) або ж їх поєднання та зазначає про це у відповідному рішенні.

Для доказування систематичності домашнього насильства можна збирати заяву та докази, які були подані разом з нею на винесення обмежувального припису. Наприклад, якщо рішення суду поки немає, а заява перебуває на розгляді у суді. У постанові від 09.06.2022 у справі 216/4309/21 Верховний Суд зазначив, що *«в якості доказів до заяви можуть додаватись, зокрема, протокол про адміністративне правопорушення, складений уповноваженою особою органів Національної поліції; терміновий заборонувальний припис стосовно кривдника, винесений працівником уповноваженого підрозділу поліції; обмежувальний припис, винесений судом у кримінальному провадженні; інші документи, які засвідчують факт насильства; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Саме по собі звернення заявника до органів поліції, служби у справах дітей та внесення відомостей про кримінальні провадження до ЄРДР не є належними доказами на підтвердження факту вчинення*

⁸⁹ Постанова Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>.

⁹⁰ Постанова Верховного Суду від 01.09.2021 у справі № 524/992/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459344?fbclid=IwAR3CLBbrvBPVvPSYTOS3CRs5Md4v6aBQa5f7cnYtKRSbZxIH4xd3oXU8Qwc>

домашнього насильства при розгляді заяви у порядку цивільного судочинства»⁹¹.

Певний перелік найбільш поширених джерел вже сформувався на практиці:

- постанова про притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства;
- вирок у кримінальному провадженні;
- адміністративний протокол за статтею 173-2 КУпАП;
- докази звернення до правоохоронних органів;
- записи у журналі звернень громадян про виклики на спеціальну лінію «102» та повідомлення про вчинення щодо особи домашнього насильства;
- терміновий заборонний припис;
- показання свідків;
- відеозаписи;
- аудіозапис;
- висновки експертів;
- скріншоти повідомлень у соціальних мережах⁹².

Слід звернути увагу на те, що заява про видачу обмежувального припису подається відповідно до вимог ЦПК. Докази, які подаються разом із заявою, повинні відповідати основним положенням про докази, які визначені у ЦПК. Ці вимоги відмінні від вимог щодо доказів, які містить КПК. Тому в деяких випадках може виникнути необхідність збирання доказів, що були використані у цивільній справі за вимогами КПК.

Вирок і ухвала суду за результатом розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством можуть підтверджувати факт вчинення насильства щодо потерпілого. Можливі різні варіації того, до якої відповідальності особу раніше притягували за вчинене домашнє насильство. Наприклад, на кривдника могло бути складено протокол за ст. 173-2 КУпАП, потім його притягнуто до кримінальної відповідальності за ч. 1

⁹¹ Постанова Верховного Суду від 09.06.2022 у справі 216/4309/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104896742>

⁹² Гловюк І. Огляд практики Верховного Суду у справах щодо кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. 06.04.2023. *ЮрФЕМ*: веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/ohlyad-vs-zhyttya-zdorovya/>

ст. 125 КК, а зараз він вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК. Послідовність може бути інша, кваліфікація також. Важливо, щоб за крайній факт вчинення домашнього насильства особа ще не була притягнена до відповідальності. Тільки в такому випадку не буде порушення принципу *non bis in idem*.

До матеріалів кримінального провадження можна долучати **протокол прийняття заяви, або заява про вчинене кримінальне правопорушення; відомості з ІТС ІППП (журналу ЄО) щодо реєстрації усіх випадків домашнього насильства; рапорт помічника чергового підрозділу поліції про надходження заяви чи повідомлення про вчинення домашнього насильства**. Такі документи містять інформацію про час, дату та обставини, за яких вчинялось домашнє насильство, завдану шкоду, вжиті щодо кривдника заходи.

Систематичність домашнього насильства можна також доводити у випадку, якщо кривдник вчиняв насильство три і більше разів, однак не був притягнутий до відповідальності за жоден із цих фактів⁹³.

У такому випадку доказами систематичності можуть бути відео-, аудіозаписи, листування у соціальних мережах, показання свідків, медична документація за фактом звернення по медичну допомогу, звернення до психолога чи психотерапевта, висновки соціального працівника, шкільного психолога, акт обстеження умов проживання малолітніх та неповнолітніх дітей, скарги на конфлікти та шум від сусідів до ЖЕО, ОСББ, поліції та інше. Складність доказування домашнього насильства, який раніше не документувався у органах Національної поліції, полягає у тому, що необхідно зафіксувати кожен окремий епізод (час, місце, обставини, форма насильства, наслідки тощо).

Для доказування домашнього насильства важливо встановити **форму діяння**. Слідчими не завжди точно визначається, в якій формі було вчинено домашнє насильство, при цьому одна форма підмінюється іншою, насамперед економічне

⁹³ Степаненко О. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 326. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.55>

насильство психологічним⁹⁴. Також існують випадки зазначення тільки однієї форми домашнього насильства, хоча кривдник може вчиняти, наприклад, фізичне і психологічне насильство одночасно. Це може бути пов'язано із труднощами доказування, адже психологічне та економічне насильство – найбільш приховані форми домашньої тиранії⁹⁵.

Розглянемо які докази, можуть бути зібрані з метою доказування вчинення діяння та отриманих наслідків домашнього насильства.

Показання. Відомості про факт домашнього насильства можна отримати під час допиту потерпілого, свідків, підозрюваного, обвинуваченого. Потерпіла особа може повідомити про подію домашнього насильства, завдану шкоду, можливих свідків, розповісти про конфлікти в сім'ї, систематичність насильства тощо. Підозрюваний, обвинувачений може підтвердити ту ж саму інформацію, а також надати інформацію про себе та обставини, які можуть пом'якшити чи обтяжити покарання. Ці обставини потребують подальшого документального підтвердження. Судова практика доводить, що посилення на показання свідків у виразах практично немає, що можна пояснити укладенням угод про примирення та про визнання винуватості⁹⁶. Водночас на досудовому розслідуванні такі допити здійснюються. Свідок може розповісти про подію домашнього насильства, якщо він її бачив або чув, або розповісти про стосунки між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим тощо.

Речовими доказами під час доказування домашнього насильства можуть бути: зброя; предмети, якими кривдник погрожував чи завдав фізичну шкоду; алкогольні, наркотичні чи інші речовини; особисті речі, одяг, техніка (зокрема пошкоджені) тощо.

⁹⁴ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 98–99.

⁹⁵ Психологічне та економічне насильство: як довести факт. 22.05.2020. Стареосалтівська ТГ Харківської області : веб-сайт. URL: <https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/psihologichne-ta-ekonomichne-nasilstvo-yak-dovesti-fakt>

⁹⁶ Гловюк І. В. Форми насильства: фізичне, психологічне, економічне. Як довести факт кожного з перелічених різновидів насильства? 28.11.2022. Вища школа адвокатури НААУ : веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/formy-nasyilstva-fizychne-psyhologichne-ekonomichne-yak-dovesti-fakt-kozhnogo-z-perelichenyh-riznovydiv-nasyilstva>

Доказування психологічного насильства здійснюється практично без використання речових доказів. Однак, як було зазначено, кривдник зазвичай поєднує дві, а то і всі три форми домашнього насильства. Вчинення психологічного насильства часто здійснюється разом із фізичним насильством. Аналізуючи судову практику щодо використання знарядь для вчинення фізичного насильства, можна зробити висновок, що переважно ці знаряддя опиняються у злочинця випадково. Зокрема, це побутові предмети (кухонне начиння, інструменти, меблі, предмети інтер'єру, одяг та аксесуари), випадкові предмети, які були поруч (уламки скла, палиці, каміння). В окремих випадках це була зброя, або засоби самозахисту⁹⁷. На цих речах можуть бути сліди (наприклад, сліди крові), які також вилучаються для проведення дослідження.

Під час доказування економічного насильства речовими доказами можуть бути гроші, меблі, побутова техніка, одяг, які кривдник пошкодив чи зіпсував. У випадку пошкодження дверей, вікон, будинків та споруд такі об'єкти не вилучаються, а факт пошкодження фіксується у протоколі огляду.

Використання предметів для завдання фізичної шкоди, викрадення чи псування особистого майна переважно виходить за межі ст. 126-1 КК та потребує додаткової кваліфікації за іншими статтями КК, а, відповідно, збирання таких речових доказів здійснюється в межах іншого кримінального провадження, яке пов'язане з домашнім насильством. Наприклад, якщо кривдник виносить з дому побутову техніку матері, то таке майно буде речовим доказом у кримінальному провадженні щодо крадіжки.

Документи посідають вагоме місце під час доказування домашнього насильства. Вище ми уже розглядали важливість використання документів для доказування систематичності домашнього насильства. Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК, до документів також належать фото-, відео-, аудіоматеріали та інші носії інформації⁹⁸. Це може бути запис з відеокамери,

⁹⁷ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 50.

⁹⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

яка знаходиться у квартирі, на території домоволодіння чи поруч із ним, та на якому буде видно подію, або зафіксовано дії до чи після події, фото та відеозаписи, які здійснені потерпілою особою чи свідками на мобільний телефон, запис з нагрудних камер поліцейських тощо⁹⁹. Аудіозаписами можуть бути запис розмови дзвінка на лінії «102», запис розмов під час спілкування у соціальних мережах чи телефонного дзвінка тощо.

Домашнє насильство може також вчинятися з використанням соціальних мереж. Зокрема, листування у соціальних мережах може підтверджувати конфліктні відносини, висловлювання образ, шантажу, погроз, приниження честі та гідності¹⁰⁰. Окремими способами психологічного насильства є поширення неправдивих відомостей про особу, наприклад, розміщення в мережі Інтернет неправдивих оголошень про зайняття особою проституцією, або розповсюдження матеріалів конфіденційного характеру¹⁰¹.

Для того, щоб підтвердити факт вчинення насильства за допомогою соціальних мереж, часто використовують скріншоти. Вони дозволяють зафіксувати зображення екрану у певний момент часу та зберігають його у вигляді фотографії на пристрої, екран якого фіксувався. Згодом він також може бути роздрукованим у паперовому вигляді¹⁰².

⁹⁹ Гутник А. В. Проблеми доказування факту домашнього насильства. Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування : тези доповідей учасників науково-практичного семінару (01 грудня 2023 року) / упор. А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 27.

¹⁰⁰ Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : колективна монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 57. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4725>

¹⁰¹ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец.081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 48.

¹⁰² Ратнова А. В. Використання роздруковки та скріншоту інтернет-сторінки під час доказування у кримінальному провадженні. *Кримінальне процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару (25 жовт. 2019 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 93.

Щодо можливості використання таких скриншотів, то практика з цього приводу не однозначна¹⁰³. Найперше це пов'язано з тим, що справи, пов'язані із домашнім насильством, розглядають за нормами КУпАП (вчинення адміністративного правопорушення), ЦПК (винесення обмежувального припису), КК (вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством), відповідно вимоги до доказів різні. Скриншоти подаються також у різному вигляді.

У кримінальному провадженні неможливо використовувати скриншот самостійно (без протоколу огляду комп'ютерних даних) через те, що (1) фіксується тільки частина документа¹⁰⁴; (2) неможливо встановити хто, коли та як зробив цей скрин; (3) виключається можливість перевірки на втручання у зміст¹⁰⁵. Для того, щоб не виникало питань про допустимість і належність скриншоту, слідчий повинен провести огляд комп'ютерних даних, а скриншоти використати під час складення протоколу та додатків до нього. Проте, найкращим способом фіксації буде забезпечення безперервної відеофіксації огляду¹⁰⁶. Вказане дасть змогу цілісно дослідити зміст листування у суді, ідентифікувати осіб, які листувалися, дату та час цього листування тощо. Іншим варіантом може бути

¹⁰³ Гловюк І. В. Форми насильства: фізичне, психологічне, економічне. Як довести факт кожного з перелічених різновидів насильства? 28.11.2022. Вища школа адвокатури НААУ : веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/formy-nasylstva-fizychne-psyhologichne-ekonomichne-yak-dovesty-fakt-kozhnogo-z-perelichenyh-riznovydiv-nasylstva>

¹⁰⁴ Ратнова А. В. Використання роздруківки та скріншоту інтернет-сторінки під час доказування у кримінальному провадженні. *Кримінальне процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару (25 жовт. 2019 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 93.

¹⁰⁵ Ratnova A. Legal admissibility of electronic documents as evidence in Ukraine. *Право. Комунікація. Суспільство. Law. Communication. Society. Das recht. Die kommunikation. Das gesellschaft. Le droit. La communication. La société* : матеріали науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти (українською та іноземними мовами) / за заг. ред. канд. філол. наук, доц. І. Ю. Сковронської. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 118.

¹⁰⁶ Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : колективна монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 128. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4725>

дослідження пристрою (мобільного телефону, планшета тощо) безпосередньо у суді, для встановлення факту погроз, шантажу чи іншого способу вчинення домашнього насильства, що відбувається на практиці¹⁰⁷. Однак до моменту розгляду справи у суді ці листування можуть бути умисно видалені кривдником, потерпілою особою через примирення з кривдником, або ж відомості можуть бути втрачені через оновлення додатків, програмного забезпечення вірус чи втрату/крадіжку телефону. Тому варто подбати про належну фіксацію доказу на етапі досудового розслідування.

На підтвердження фактів вчинення домашнього насильства треба збирати медичні документи, якими можуть бути: висновок про стан здоров'я та тілесні ушкодження, рецепт на ліки, направлення на лікування¹⁰⁸, виписка з лікарні, догоспітальний протокол, епікриз, амбулаторна картка, консультативний висновок тощо. У цих документах можуть бути зазначені скарги, з якими людина зверталась до медичного закладу чи приватно до лікаря, об'єктивні медичні дані та показання, які були встановлені під час огляду, поставлений діагноз (в т. ч. попередній), необхідність здачі додаткових обстежень та аналізів, рекомендації та поради щодо лікування та вживання медичних препаратів. Ці документи разом із іншими зібраними доказами у кримінальному провадженні можуть підтверджувати отримані тілесні ушкодження, завдані психологічні та душевні страждання та використовуватися для проведення експертного дослідження.

Витрати, які понесла особа за отримання медичних послуг, обстежень, придбання ліків, можуть підтверджувати завдану особі матеріальну шкоду. Вони можуть бути у вигляді договору та акту про надання послуг, квитанцій, чеків тощо.

¹⁰⁷ Гловюк І. В. Форми насильства: фізичне, психологічне, економічне. Як довести факт кожного з перелічених різновидів насильства? 28.11.2022. Вища школа адвокатури НААУ : веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/formy-nasylstva-fizychne-psyhologichne-ekonomichne-yak-dovesty-fakt-kozhnogo-z-perelichenyh-riznovydiv-nasylstva>

¹⁰⁸ Допис на офіційній фейсбук-сторінці Міністерства юстиції України. 11.01.2024. URL: https://www.facebook.com/minjust.official/posts/pfbid02etGNvV3qLamAoS5zs35xgQFKHSSy7teXKHiTwRWgxmrg6pAdS5hzw38opFgNGjfl?locale=uk_UA

Для доказування збуту майна при вчиненні економічного насильства можна отримати квитанції про здачу майна до ломбарду, квитанції про поштову відправку тощо¹⁰⁹. Вартість такого майна може підтверджуватися наявними у потерпілого договором про купівлю-продаж майна, чеками та квитанціями.

Економічне насильство, може бути пов'язане із обмеженням права користування житлом, несплатою комунальних послуг тощо. У такому випадку слід долучити до матеріалів кримінального провадження документи на право власності, квитанції на сплату комунальних послуг тощо.

Не останнє місце під час доказування домашнього насильства посідають протоколи проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальних дій та додатки до них: протокол огляду місця події, протокол обшуку, протокол слідчого експерименту, протокол освідування, протокол огляду предметів; протокол допиту потерпілого/свідка/підозрюваного.

Висновки експертів є невіддільним джерелом доказів для доказування домашнього насильства. Зокрема, у аспекті наслідків домашнього насильства є необхідність у проведенні судово-психіатричних, судово-психологічних, психолого-психіатричних експертиз. Результати експертизи можуть підтвердити систематичне вчинення психологічного насильства в сім'ї, спричинення психологічних страждань та психічних розладів¹¹⁰. Водночас проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства може здійснюватися і щодо підозрюваних, якщо останні перебувають на диспансерному обліку у лікаря-психіатра, лікаря-нарколога, проходили лікування у зв'язку із психічними розладами. Судово-психіатрична експертиза може призначатися також особам, які мають інші ознаки,

¹⁰⁹ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец.081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 58.

¹¹⁰ Гловюк І. В. *Форми насильства: фізичне, психологічне, економічне. Як довести факт кожного з перелічених різновидів насильства?* 28.11.2022. Вища школа адвокатури НААУ : веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/formy-nasylstva-fizychne-psyhologichne-ekonomichne-yak-dovesty-fakt-kozhnogo-z-perelichenyh-riznovydiv-nasylstva>

що свідчать про наявність розладів (регулярне перебування особи у стані сильної агресії на час вчинення злочину; травма голови; участь у збройних конфліктах; систематичне зловживання алкогольними напоями та ведення бродячого способу життя за наявності сім'ї та постійного місця проживання)¹¹¹. Однак наслідками психологічного насильства у потерпілого не завжди є психічні розлади, тому за їх відсутності та за відсутності фактичних підстав для призначення психіатричних експертиз доцільно призначати судово-психологічну, або ж комплексну психолого-психіатричну експертизу¹¹².

У випадку вчинення фізичного насильства обов'язкового призначається судово-медична експертиза для визначення ступеня тяжкості завданих тілесних ушкоджень, установлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням та наслідком.

Для встановлення вартості пошкодженого майна може проводитися товарознавча експертиза.

Обставини, що пов'язані з особою підозрюваного та потерпілого

Для встановлення факту домашнього насильства важливо підтвердити **наявність сімейних чи близьких відносин, ступінь родинних зв'язків між постраждалим і кривдником**. За цією ознакою встановлюється, що кримінальне правопорушення вчинене у межах «дому», між близькими людьми. Переважно такими доказами є документи.

Перелік осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, незалежно від факту спільного проживання, визначена ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹¹³. Водночас у деяких випадках установлення факту спільного проживання є необхідним. Наприклад, якщо домашнє насильство вчинено щодо особи, з якою кривдник спільно проживає (проживав) однією сім'єю, але не перебуває

¹¹¹ Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 213.

¹¹² Там само.

¹¹³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>

(не перебував) у шлюбі, їхні батьки та діти. Практика засвідчує, що суд, досліджуючи докази домашнього насильства, обмежується тільки допитами учасників кримінального провадження через недоцільність дослідження доказів щодо тих обставин кримінального провадження, які ніким не оспорюються¹¹⁴. Проте потенційно існує можливість оспорювання цієї обставини у суді, особливо якщо особи тільки почали проживати разом, а офіційних документів немає. Відсутність родинних зв'язків та підтвердженого факту спільного проживання для осіб, які не пов'язані спільним побутом, виключає можливість притягнення кривдника до відповідальності за домашнє насильство.

Орієнтовний перелік документів, які можуть підтвердити наявність близькості чи ступеня родинних зв'язків:

- паспорт особи (в т.ч. старого зразка із позначкою про одруження та/або розлучення);
- свідоцтво про шлюб;
- свідоцтво про розірвання шлюбу;
- витяг з РАЦС про шлюб та/або розірвання шлюбу;
- заява про реєстрацію шлюбу;
- свідоцтво про народження;
- акт ОСББ, ЖЕО про спільне проживання осіб;
- рішення суду про встановлення факту спільного проживання;
- рішення суду про розірвання шлюбу;
- рішення про встановлення опіки, піклування над дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування;
- інші документи.

Щоб установити «ланцюжок» родинних зв'язків, у деяких випадках необхідно отримати декілька документів. Особливо,

¹¹⁴ Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області від 09.02.2022 у справі № 341/720/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103066307>

Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 21.11.2023 у справі № 285/4592/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115086834>

Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 28.03.2024 у справі № 504/440/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117976726>

якщо особа кілька разів одружувалась та змінювала прізвище чи ім'я. Збір таких документів є необхідним для того, щоби належним чином кваліфікувати діяння, встановити спеціальний суб'єкт чи обтяжуючу обставину щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Такі документи можуть бути подані потерпілим разом із заявою про вчинення кримінальне правопорушення. Якщо особа втратила документ, то вона може звернутися для отримання нового документа чи дубліката документа до ЦНАП, РАЦС, суду тощо та додати його до матеріалів кримінального провадження згодом.

Слідчий, прокурор також може самостійно збирати такі документи. Для цього він може витребувати документи від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, провести слідчі (розшукові) дії (огляд, обшук) чи провести тимчасовий доступ до речей та документів з метою копіювання чи вилучення необхідних документів.

Окрім документів, які встановлюють родинні зв'язки, доцільно зібрати документи, які характеризують сім'ю: довідка про склад сім'ї; характеристики з ОСББ, ЖЕК; соціальна характеристика на сім'ю; акт обстеження матеріально-побутових умов проживання сім'ї; довідка з місця проживання, що особи проживають в будинку/квартирі; рішення засідання комісії з опіки та піклування у разі неналежного виконання особами батьківських обов'язків; довідки центрів соціально-психологічної допомоги¹¹⁵ та інші документи.

Для встановлення відомостей про підозрюваного необхідно встановити його персональні дані, сімейний стан, місце навчання чи роботи, майновий стан, наявність захворювань, судимостей тощо. Деяку інформацію підозрюваний може надати про себе самостійно під час допиту, проте більшість інформації потребує підтвердження за допомогою інших документів: свідоцтв, витягів, довідок тощо.

¹¹⁵ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 106–107.

До **інших обставин**, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, належать обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження¹¹⁶.

Серед обставин, які обтяжують покарання, здебільшого виявлені такі: а) вчинення домашнього насильства особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння; б) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку; в) вчинення домашнього насильства особою повторно та (-чи) рецидив злочину (-ів)¹¹⁷. На підтвердження цих обставин можуть використовуватися як докази показання учасників кримінального провадження, документи тощо.

Недооцінюється визнання обтяжуючими обставинами вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини¹¹⁸. Дитина, яка була свідком домашнього насильства, є постраждалою від нього, а тому такі обставини повинні фіксувати у заяві про вчинення кримінального правопорушення, допитах чи інших доказах. Також слід аналізувати попередні адміністративні протоколи, рішення суду, термінові чи обмежувальні приписи, у яких може бути зазначено про вчинення насильства безпосередньо дитині, або якщо дитина була присутня під час вчинення насильства щодо іншого члена сім'ї.

Слід звернути увагу на деякі особливості доказування **кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством**.

Кримінальні правопорушення, які можуть бути пов'язані з домашнім насильством та вчиняються у формі *психологічного*

¹¹⁶ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 107.

¹¹⁷ Зінсу О. І. Злочин домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): аналіз судової практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Випуск 66. С. 194. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.31>

¹¹⁸ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 107.

наси́льства: ст. 129 КК («Погроза вбивством»), ст. 146 КК («Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»), ст. 149 КК («Торгівля людьми»), ст. 150 КК («Експлуатація дітей»), ст. 150-1 КК («Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом»), ст. 303 КК («Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»), ст. 304 КК («Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність») та інші¹¹⁹.

Кримінальні правопорушення, які можуть бути пов'язані з домашнім насильством та вчиняються у формі фізичного насильства: ст. 115 КК («Умисне вбивство»), ст. 116 КК («Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»), ст. 117 КК («Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»), ст. 118 КК («Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення»), ст. 119 КК («Вбивство через необережність»), ст. 120 КК («Доведення до самогубства»), ст. 121 КК («Умисне тяжке тілесне ушкодження»), ст. 122 КК («Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»), ст. 123 КК («Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»), ст. 124 КК («Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення»), ст. 125 («Умисне легке тілесне ушкодження»), ст. 126 КК («Побої і мордування»), ст. 127 КК («Катування»), ст. 128 КК («Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»), ст. 134 КК («Незаконне проведення абортів або стерилізації»), ст. 135 КК («Залишення в небезпеці»), ст. 136 КК («Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»), та інші¹²⁰.

Кримінальні правопорушення, які можуть бути пов'язані з домашнім насильством та вчиняються у формі *економічного насильства*: ст. 150 КК («Експлуатація дітей»), ст. 150-1 КК («Використання малолітньої дитини для заняття жебрац-

¹¹⁹ Блага А. Б., Тунтула О. С., Кочемировська О. О. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / за заг. ред. А. Б. Благі. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. С. 71.

¹²⁰ Там само.

твом»), ст. 164 КК («Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»), ст. 165 КК («Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків»), ст. 166 («Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»), ст. 167 КК («Зловживання опікунськими правами»), ст. 169 КК («Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)'), ст. 181 КК («Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів»), ст. 185 КК («Крадіжка»), ст. 186 КК («Грабіж»), ст. 187 КК («Розбій») та інші¹²¹.

Кримінальні правопорушення, які можуть бути пов'язані з домашнім насильством та вчиняються у формі *сексуального насильства*: ст. 149 КК («Торгівля людьми»), ст. 152 КК («Зґвалтування»), ст. 153 КК («Сексуальне насильство»), ст. 154 КК («Примушування до вступу в статевий зв'язок»), ст. 155 КК («Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»), ст. 156 КК («Розбещення неповнолітніх»), ст. 301 КК («Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»), ст. 302 КК («Створення або утримання місць розпусти і звідництва») тощо¹²².

Зазначений перелік кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, не є вичерпним.

Доказування обставин про кримінально-правові ознаки кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, передбачає встановлення фактичних даних про: форму/форми та характер домашнього насильства як способу їх учинення; характер наслідків такого насильства; наявність причинного зв'язку між заподіяною формою домашнього насильства та їх наслідками (якщо склад кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, є матеріальним); наявність родинного чи іншого ступеня спорідненості

¹²¹ Блага А. Б., Тунтула О. С., Кочемировська О. О. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / за заг. ред. А. Б. Благі. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. С. 71.

¹²² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. К. : ВАІТЕ, 2019. С. 71.

між підозрюваним і потерпілим незалежно від спільності місця їх проживання¹²³.

Однією з обов'язкових обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, є спосіб вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Тому потрібно встановити та підтвердити відповідними доказами, яка конкретна форма чи сукупність форм домашнього насильства була/були вчинені кривдником¹²⁴. Так, окремі статті поєднують вчинення кількох форм насильства: діяння, визначене ст. 149 КК, може вчинятися із застосуванням насильства психологічного та сексуального, або психологічного та економічного, або психологічного, фізичного та економічного одночасно. При цьому наслідки кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, доказуються залежно від форми насильства, яке було заподіяно потерпілому¹²⁵.

Під час доказування цих кримінальних правопорушень важливо встановити або спростувати наявність родинних чи близьких відносин між підозрюваним та потерпілим, систематичність насильства, певні дискримінаційні прояви, тоді це правопорушення буде таким, що пов'язане із домашнім насильством. Верховний Суд у постанові від 12.02.2020 у справі № 453/225/19 зазначив, що *«обов'язковою умовою визнання судом злочину незалежно від його родового чи безпосереднього об'єкта пов'язаним із домашнім насильством, є відображення зазначеного у формулюванні обвинувачення (у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) із встановленням органами досудового розслідування відповідних фактичних обставин (ступінь родинних відносин або спорідненості між потерпілим та винуватцем, характер насильства тощо)...* Зокрема, було визнано обставинами, які обтяжують покарання, рецидив злочину та вчинення кримінального правопорушення щодо іншої особи, з якою винний перебуває у сімейних або близьких відносинах.

¹²³ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством : дис. ... докт. філософ. за спец. 081 – Право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. С. 126.

¹²⁴ Там само. С. 117.

¹²⁵ Там само. С. 120.

Крім того, в обвинувальному акті також зауважується, що обвинувачений і потерпіла спільно проживали однією сім'єю, що у свою чергу згідно із Законом № 2229-VIII підтверджує, що вчинене кримінальне правопорушення підпадає під поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством»»¹²⁶. Якщо цих даних в обвинувальному акті немає, то суд не може ідентифікувати цей злочин як такий, що пов'язаний із домашнім насильством, адже проводить судовий розгляд у межах вису-нутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта, що передбачено ч. 1 ст. 337 КПК. Так, у справі від 12.02.2020 № 453/225/19 Верховний Суд зауважив, що «в обвинувальному акті не міститься жодних посилань на вчинення обвинуваче-ним злочину, пов'язаного з домашнім насильством. У вказано-му процесуальному документі слідчі органи також констату-вали відсутність обтяжуючих обставин»¹²⁷.

Встановлення родинних чи близьких відносин впливає на (1) кваліфікацію інкримінованого правопорушення (напри-клад, одна із форм діяння, визначеного у ч. 2 ст. 304 КК, перед-бачає відповідальність за дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчи-мом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклу-вання про нього); (2) встановлення обтяжуючої обставини (наприклад, якщо чоловік незаконно позбавляє волі свою дру-жину, то кваліфікація буде за ч. 1 ст. 146 КК, а обтяжуюча об-ставина буде вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя, яка передбачена п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК).

Доказами вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, можуть бути показання потерпілого, підозрюваного, свідка, протоколи слідчих (роз-шукових) дій (обшук, огляд, слідчий експеримент, освідчуван-ня тощо), проведені експертизи та отримані/вилучені доку-менти. Під час досудового розслідування цієї категорії кримі-нальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням фізич-ного насильства, обов'язкове проведення судово-медичної експертизи. В певних випадках є необхідність проведення

¹²⁶ Постанова Верховного Суду від 12.02.2020 у справі № 453/225/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87602679>

¹²⁷ Там само.

судово-психологічної, психолого-психіатричної експертизи підозрюваного чи потерпілого у справах, пов'язаних із застосуванням фізичного, психологічного насильства.

Вирок за таким кримінальним правопорушенням може бути використаний в подальшому для доказування систематичності вчинення домашнього насильства, яке передбачене ст. 126-1 КК.

Розділ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

3.1. Загальні положення щодо застосування заходів забезпечення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, не обов'язково кваліфікуються лише за ст. 126-1 КК, а можуть бути кваліфіковані як різні склади кримінальних правопорушень, отже, заходи забезпечення та запобіжні заходи можуть бути застосовані з огляду на кримінально-правову кваліфікацію та з огляду на ризики та підстави виявлені у кримінальному провадженні.

У постанові об'єднаної палати ККС ВС від 12 лютого 2020 року у справі № 453/225/19 (провадження № 51-4000кмо19) вказано, що злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину¹²⁸.

Зв'язок кримінального правопорушення з домашнім насильством, або кваліфікація кримінального правопорушення за ст. 126-1 КК, можуть обумовлювати застосування обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК.

¹²⁸ Кримінальні провадження, пов'язані з домашнім насильством: судова практика ККС ВС. *Офіційна сторінка сайту Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan_kks/6793. (дата звернення 14.04.2024).

Дорученням Головного слідчого управління НП України керівників ГУНП зобов'язано організувати роботу із застосування до осіб, які підозрюються в учиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, запобіжних та обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК. Увагу слідчих акцентовано на тому, що в провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, необхідно зазначати про факт учинення такого насильства в письмових повідомленнях про підозру та обвинувальному акті, а також неприпустимо закривати такі кримінальні провадження у зв'язку з відмовою потерпілих від обвинувачення.

Аналіз результатів досудового розслідування в 2024 році фактів домашнього насильства свідчить про покращення стану обрання запобіжних заходів щодо підозрюваних. Так, протягом 6 місяців 2024 року із 1162 осіб, яким повідомлено про підозру, до 473, або 41%, застосовано запобіжні заходи, у той час як за аналогічний період минулого року – лише щодо 89, або 9%, з 1000 осіб.

Вивчення судової практики свідчить, що до осіб, які вчинили домашнє насильство, не завжди застосовуються спеціальні обмежувальні заходи, застосовуються лише зобов'язання загального характеру¹²⁹.

Така проблема наявна також у призначенні покарання. Так, відповідно до дослідження, станом на 2021 рік найпоширенішим видом покарання є громадські роботи від 150 до 240 годин. Суд призначає цей вид покарання навіть тоді, коли кривдник/ця раніше був/ла судимий/а і є високий ризик вчинення домашнього насильства повторно. У справах, де обвинуваченого засуджено до позбавлення волі, у 65 % випадків суд звільняє його від відбування покарання з випробуванням. Тому засудження є формальним, оскільки кривдник не проходить

¹²⁹ Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 22.11.2022 р. Справа № 946/8062/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107493231> (дата звернення 14.04.2024); Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 28.11.2022 р. Справа № 946/8227/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107581085> (дата звернення 14.04.2024); Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 02.05.2023 р. Справа № 336/3864/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110591163> (дата звернення 14.04.2024)

процедури виправлення. Критично рідко (у 2 % випадків) суд застосовує обмежувальні заходи до кривдника/ці, передбачені у ст. 91-1 КК, у разі призначення покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, або у разі звільнення його/її від відбування покарання. Законодавством передбачений ефективний захист потерпілої від повторних випадків домашнього насильства з боку обвинуваченого, але на практиці ця норма майже не застосовується¹³⁰.

На думку І. Гловюк, у випадках обрання додаткових обов'язків, а не обмежувальних заходів, пріоритет надається дієвості кримінального провадження, а не захисту потерпілих, хоча відповідні інтереси не є конкуруючими¹³¹.

Слідчим під час готування клопотання щодо обрання запобіжного заходу необхідно у більшості клопотати про застосування спеціальних обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК. На етапі прийняття рішення щодо запобіжного заходу обрання спеціальних обмежувальних заходів впливає також на те, що слідчий, дізнавач, прокурор чітко окреслюють свою позицію щодо вчиненого кримінального правопорушення як такого, що пов'язане з домашнім насильством, що суттєво впливає на забезпечення права на захист підозрюваного. Також чітка позиція сторони обвинувачення з цього приводу має юридичні наслідки згодом під час судового розгляду.

Так, відповідно до постанови об'єднаної палати ККС ВС від 12.02.2020 у справі № 453/225/19, обвинуваченому було інкриміновано те, що він на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин умисно завдав своїй дружині декількох ударів по голові й тулубу, заподіявши останній легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я.

¹³⁰ Нарок Тетяна. Відповідальність за «домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України): судова практика. *Юрфем.ua*. 08.12.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/vidprovidalnist-za-domashnye-nasylstvo-st-126-1-sudova-praktyka/> (дата звернення 14.04.2024).

¹³¹ Гловюк І. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 14 грудня 2020 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 122–125.

Місцевий суд, з яким погодився суд апеляційної інстанції, закрив на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення стосовно обвинуваченого за ч. 2 ст. 125 КК у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення. У касаційній скарзі прокурор зазначав про неправомірне закриття кримінального провадження через неврахування судом вимог Закону № 2227-VIII. Верховний Суд вказав, що встановлена у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК заборона закриття кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що **слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього**. Натомість, як убачається з матеріалів цієї справи, в обвинувальному акті не міститься жодних посилань на вчинення обвинуваченим злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Оскільки органами досудового розслідування обвинуваченому не інкримінувалося вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, він не був обізнаний із таким обвинуваченням і не мав можливості захищатися від нього. З огляду на викладене, об'єднана палата не погодилася з доводами прокурора про необхідність скасування ухвали апеляційного суду через неврахування застереження у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, адже це призведе до порушення конвенційних положень права на справедливий суд¹³².

Отже, вже на досудовому розслідуванні слідчий, дізнавач, прокурор мають формулювати обвинувачення з урахуванням ознак вчинення кримінального правопорушення у поєднанні з домашнім насильством. А тому, відповідно, під час застосування запобіжного заходу мають застосовуватись зобов'язання не лише загального характеру, але мають застосовуватись обмежувальні заходи, спеціалізовані щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

За загальним правилом ст. 132 КПК під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження слідчому, дізнавачу, прокурору необхідно довести, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути

¹³² Постанова об'єднаної палати ККС від 12.02.2020 у справі № 453/225/19, провадження № 51-4000кмо19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення 14.04.2024).

підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, дізнавач, прокурор звертається із клопотанням.

Стосовно застосування запобіжних заходів слідчий, дізнавач, прокурор мають довести перед судом наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків здійснити дії:

1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;

2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;

5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

На думку В. Гонтаренка, вирішуючи питання про існування ризиків під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вчиненням домашнього насильства, до уваги може бути взято положення щодо Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України від 13 березня 2019 р. № 369/1802¹³³.

¹³³ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством : дис... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2024. 251с. С. 191. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/46c83f9b-7691-4a83-aaed-2e35fc693f58/content> (дата звернення 14.04.2024).

Цим нормативно-правовим актом фактори небезпеки/ризиків щодо вчинення домашнього насильства визначаються за результатами оцінки дій кривдника, які свідчать про ймовірність настання летальних наслідків у разі вчинення домашнього насильства, і представлені у формі оцінки ризиків вчинення домашнього насильства у вигляді питань, на які відповідає поліцейський уповноваженого підрозділу поліції за результатами спілкування з постраждалою особою, та загальної оцінки ситуації вчинення домашнього насильства з метою виявлення вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті такої особи¹³⁴.

Відповідно до форми оцінки ризиків щодо вчинення домашнього насильства, поліцейський має надати відповіді на запитання:

1. Раніше кривдник погрожував застосувати або застосовував зброю або інші предмети, які можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю постраждалої особи або дітям?

2. Кривдник погрожував вбити постраждалу особу або дітей?

3. Постраждала особа допускає, що кривдник може спробувати вбити її або дітей?

4. Раніше кривдник душив постраждалу особу або передавлював їй горло, або намагався це зробити?

5. Раніше кривдник застосовував фізичне насильство, яке спричинило тілесні ушкодження середнього або тяжкого ступеня?

6. Протягом останнього року застосовувався до кривдника терміновий заборонний припис?

7. Кривдник має зброю та/або може її легко дістати і застосувати?

8. Кривдник схильний до сильних або постійних ревнощів і контролює більшу частину повсякденного життя постраждалої особи?

¹³⁴ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ від 13.03.2019 № 369/180. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>

9. Кривдник висловлював намір або намагався вчинити самогубство?

10. Кривдник залякував, переслідував постраждалу особу або дітей чи погрожував їй/їм?

11. Кривдник нападав на постраждалу особу або дітей за межами домашнього середовища?

12. Кривдник утримував постраждалу особу або дітей проти її/їх волі в певному місці або будь-яким іншим чином обмежував свободу, зокрема свободу в спілкуванні?

13. Поведінка кривдника вплинула на безпеку постраждалої особи та дітей?

14. Кривдник має алкогольну залежність або зловживає алкогольними напоями?

15. Кривдник має наркотичну залежність або зловживає наркотичними речовинами?

16. Раніше кривдник погрожував убити, вбив домашню або іншу тварину або завдавав їй навмисної шкоди?

17. Кривдник раніше вчиняв щодо постраждалої особи:

1) фізичне насильство;

2) психологічне насильство;

3) економічне насильство;

4) сексуальне насильство? (якщо так, необхідне позначити)

18. Кривдник має фінансові проблеми?

19. Постраждала особа та діти є економічно залежною(ими) від кривдника?

20. Під час спільного проживання були випадки, коли кривдник покидав на тривалий час (не менше ніж на 10 діб) сім'ю без причини та без пояснень?

21. У постраждалої особи є дитина/діти від іншого шлюбу, про яких кривдник знає або нещодавно дізнався?

22. Сім'я постраждалої особи перебуває під соціальним супроводом?

23. Суд видавав кривднику обмежувальний припис?

24. Кривдник порушував заходи тимчасового обмеження своїх прав або вимоги, передбачені обмежувальним приписом, у разі його отримання?

25. Кривдник притягався до кримінальної відповідальності за:

1) вбивство;

- 2) спричинення тілесних ушкоджень;
- 3) зґвалтування;
- 4) сексуальне насильство;
- 5) інші злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, злочини проти життя та здоров'я особи? (якщо так, необхідне позначити).

26. Кривдник виганяв постраждалу особу або дітей з місця проживання, погрожував такими діями?

27. Щось ще змушує постраждалу особу турбуватися про безпеку?

У вказаному нормативно-правовому акті надається рекомендація щодо оцінки відповідей на дані питання з огляду на оцінку ризиків вчинення домашнього насильства:

«Дві відповіді «Так» на запитання з № 1-6 та на будь-яку кількість запитань з № 7-27 форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, а також якщо поліцейський уповноваженого підрозділу поліції вважає, що постраждала особа перебуває в ситуації, яка може спричинити її смерть або інші тяжкі наслідки, оцінюється як високий рівень небезпеки.

Відповідь «Так» на одне запитання з № 1-6, та на щонайменше сім і більше запитань з № 7-27, або жодної відповіді на запитання з № 1-6, але не менше чотирнадцяти позитивних відповідей на запитання з № 7-27 форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, оцінюється як середній рівень небезпеки.

Відповідь «Так» на одне запитання з № 1-6, та на не більше ніж шість запитань з № 7-27, або не більше тринадцяти позитивних відповідей на запитання з № 7-27 форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, оцінюється як низький рівень небезпеки.

Якщо на всі запитання отримано відповіді «Без відповіді/Невідомо», поліцейський уповноваженого підрозділу поліції на свій розсуд може оцінити ситуацію як таку, що має високий рівень небезпеки»¹³⁵.

¹³⁵ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ від 13.03.2019 № 369/180. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>

Для оцінки ризиків, зокрема з метою обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, корисним буде використовувати аналітичний звіт «Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства». Автори складеного звіту зазначають, що оцінку ризиків потрібно проводити в тісній співпраці з постраждалою особою. Також важливо оцінювати безпеку й потребу в заходах захисту дітей, що є учасниками справ про домашнє насильство та є безпосередніми чи непрямыми постраждалими особами на всіх етапах розслідування, судового провадження й після нього. Окрім статі, на ставлення постраждалої особи до насильства й на заходи реагування також впливають інші чинники, такі як раса, інвалідність, вік, релігія, етнічне походження та сексуальна орієнтація. Наприклад, діти, жінки-мігранти та шукачі притулку, постраждалі від конфлікту, роми та жінки з інвалідністю зіштовхуються з більшим ризиком насильства і його непропорційно негативними наслідками. Обмежені знання про свої права, недостатнє знання мови, упередження та стереотипи можуть перешкоджати їм отримувати підтримку й послуги¹³⁶.

Авторами аналітичного звіту рекомендовано ставити додаткові запитання. Зокрема, потрібно додати запитання до наведеної вище форми:

- Чи постраждала особа намагалася розірвати стосунки, а також запитання про наявність судового провадження щодо обмежувальних та термінових заборонних приписів, розлучення чи опіки над дитиною, оскільки ці факти, як правило, породжують додаткові загрози.

- Запитання № 11 варто розширити так, щоб воно охоплювало будь-яке жорстоке насильство, яке вчинив кривдник поза домом, а не лише насильство щодо постраждалої.

¹³⁶ Манн Л., Бугаєць Т. Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Аналітичний звіт експертів Ради Європи від 10.06.2020. 106 с. С. 13. URL: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4>.

Одним із найважливіших показників ризику є ескалація чи посилення насильства. Запитання може звучати так: «Чи останнім часом спостерігається збільшення кількості, посилення та/чи повторення інцидентів насильства чи погроз?».

– У формі немає запитання про вчинення сексуального насильства. Питання стосується лише того, чи відбувалося сексуальне насильство, коли постраждала була вагітною або щойно народила. Можна додати таке запитання: «Кривдник вчиняв сексуальне насильство щодо постраждалої особи та/чи її дітей?».

– Кривдник поведився провокативно та/чи зневажливо стосовно органів влади, працівників поліції чи інших осіб, які є представниками поліції чи судової системи, а також щодо постраждалої особи в присутності згаданих вище осіб?

– У кривдника були попередні конфлікти із законом, зокрема із застосуванням насильства?

– Кривдник спричиняв шкоду місцю проживання чи майну?¹³⁷

Враховуючи, що термінові заборонні приписи та запобіжні заходи щодо особи, яка вчинила домашнє насильство, мають схожу мету у запобіганні подальшому вчиненню домашнього насильства, доцільно вказану форму оцінки ризиків вчинення домашнього насильства враховувати та використовувати під час обґрунтування обрання запобіжного заходу у кримінальному провадженні.

3.2. Особливості застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

Є певні особливості щодо здійснення виклику в кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством.

¹³⁷ Манн Л., Бугаєць Т. Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства. *Аналітичний звіт експертів Ради Європи* від 10.06.2020. 106 с. С. 20-21. URL: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4>

У загальному порядку за ст.135 КПК особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

Частина друга цієї норми вказує, що у разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку, зокрема дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає.

Також у четвертій частині цієї норми встановлено правило щодо виклику неповнолітнього: повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, якщо це обумовлюється обставинами кримінального провадження.

У випадку розслідування кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, виникають обставини, які обумовлюють інший порядок вручення повістки про виклик, з урахуванням того, що потерпілий може проживати разом із підозрюваним (кривдником). Отже, необхідно уникати передавання повістки про виклик через підозрюваного (кривдника), передавати переважно особисто дорослому потерпілому, або через інших дорослих осіб, які причетні до вчинення домашнього насильства.

Під час дослідження особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, зазначається, що найчастіше застосовується такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом стосовно володіння та носіння зброї¹³⁸.

В. Гонтаренко зазначає, що у разі звернення з клопотанням до слідчого судді про застосування такого заходу

¹³⁸ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2024. 251 с. С. 195-196. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/46c83f9b-7691-4a83-aaed-2e35fc693f58/content>. (дата звернення 14.04.2024).

забезпечення в порядку ст. 150 КПК особливу увагу слід звернути, окрім як на «обґрунтування таких обставин: наявність у особи процесуального статусу підозрюваного; кваліфікацію кримінального правопорушення; обґрунтованість підозри; причини, у зв'язку з якими потрібно здійснити тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тобто яким чином таке обмеження спричинить припинення кримінального правопорушення та /або запобігання вчиненню іншого кримінального правопорушення, та /або припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкодження кримінальному провадженню», а також на обґрунтування обставин, передбачених ч. 2 ст. 152 КПК, зокрема наслідки тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом для інших осіб¹³⁹.

У такому випадку необхідно враховувати ризик, передбачений п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК: «ризик продовження чи повторення протиправної поведінки, зокрема ризик летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, у тому числі у зв'язку з його доступом до зброї».

3.3. Особливості застосування запобіжних заходів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

Найчастіше у практиці розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, застосовується запобіжний захід «особисте зобов'язання» із застосуванням вибірково передбачених законом загальних зобов'язань та із застосуванням обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК. Рідше застосовується обрання домашнього арешту.

У судовій практиці трапляються випадки застосування запобіжного заходу у вигляді цілодобового домашнього арешту

¹³⁹ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2024. 251 с. С. 195-196. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/46c83f9b-7691-4a83-aaed-2e35fc693f58/content>. (дата звернення 14.04.2024).

за адресою спільного проживання з потерпілою¹⁴⁰, що суперечить, на наш погляд, меті застосування запобіжного заходу – уникнення можливості продовжувати подальшу протиправну діяльність. У таких випадках, навпаки, положення потерпілої особи може навіть погіршитись, підозрюваний цілком може продовжувати чинити домашнє насильство. Позитивним прикладом є застосування домашнього арешту (за іншою адресою відмінною від проживання потерпілої) із заборонаю у будь-який спосіб спілкуватись із потерпілою (співмешканка підозрюваного)¹⁴¹.

Зв'язок кримінального правопорушення з домашнім насильством, або кваліфікація кримінального правопорушення безпосередньо за ст. 126-1 КК, можуть обумовлювати застосування особистого зобов'язання у поєднанні з обмежувальними заходами, передбаченими ч. 6 ст. 194 КПК:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для інших, направлення для проходження програми для кривдників.

¹⁴⁰ Ухвала Ічнянського районного суду Чернігівської області від 17.01.2024 р. Справа № 733/61/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116370546> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁴¹ Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 02.05.2023 р. Справа № 336/3864/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110591163> (дата звернення 14.04.2024).

Особливості застосування обмежувальних заходів:
Заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства

Заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, може бути цілком застосованою у випадку, коли підозрюваний прописаний за іншою адресою, відмінною від адреси спільного проживання з особою, яка є потерпілою, або підозрюваний має у володінні інше приміщення, яке можна використовувати для проживання.

Є кілька спірних питань щодо застосування заборони перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства.

Житло, у якому спільно проживають підозрювана та потерпіла особи, може знаходитися у спільній їх власності, або навіть у повністю у власності особи, яка чинить домашнє насильство. На думку К. І. Кіт і К. А. Шуневич, інколи постраждалі від домашнього насильства не звертаються по захист у поліцію через розуміння, що кривдник має право власності на житло¹⁴². Тут постає питання, чи правочинним є фактичне виселення особи із його житла, яке знаходиться у його власності?

Цивільне та житлове законодавство не містять правої визначеності з цього питання та не передбачають втрату права власності особи на підставі вчинення домашнього насильства.

У справі ЄСПЛ «Левчук проти України» заявниця разом з колишнім чоловіком були співвласниками квартири, у якій проживали разом із спільними неповнолітніми дітьми. Зважаючи на систематичні випадки домашнього насильства з боку колишнього чоловіка, наявністю порушених кримінальних проваджень з цього приводу щодо нього, заявниця зверталась до національних судових органів, щоби виселити останнього зі спільної квартири, при цьому він був співвласником іншої квартири разом зі своєю матір'ю. Тобто колишній чоловік заявниці мав у власності житло, окрім їх спільної квартири.

¹⁴² Кіт Х., Шуневич К. Чому рішення «Левчук проти України» не втрачає своєї актуальності? *Юрфем.ua*. 03.12.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-rishennya-levchuk-proty-ukrainy-ne-vtrachaye-aktualnosti/> (дата звернення 14.04.2024).

Проте національні суди дійшли висновку про те, що таке виселення становило б непропорційне втручання у його право на повагу до його житла.

Європейський суд, погоджуючись із тим, що виселення є крайньою формою втручання у право особи на повагу до житла, гарантованого ст. 8 Конвенції, зазначив, що втручання національних органів влади в особисті права, передбачені ст. 8 Конвенції, може бути необхідним для захисту здоров'я та прав інших. Зокрема, ЄСПЛ додав, що у справах про домашнє насильство **права нападників не можуть переважити права потерпілих, зокрема, на фізичну та психічну недоторканість (у контексті ст. 2 ЄКПЛ)**¹⁴³.

У цьому випадку, на нашу думку, є влучним твердження, **що виселення кривдника із житла необхідно розглядати як один із способів захисту прав постраждалої особи від домашнього насильства, а не черговий майновий спір**¹⁴⁴.

Проблемним є застосування **заборони перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства**, коли іншого місця для проживання підозрюваний не має взагалі. Дійсно, куди йти підозрюваному, якщо іншого житла він не має? Таким чином, підозрювану особу можна поставити в умови, які, хоча й сприятимуть забезпеченню прав потерпілої особи, проте завдадуть такого обмеження прав підозрюваної особи, яке не буде пропорційним вчиненому кримінальному правопорушенню. Наприклад, особа, яка зловживає алкоголем та залишається на вулиці, може просто замерзнути взимку, або як можна виселити неповнолітнього кривдника.

Аналіз правозастосовної практики національних судів демонструє приклад вирішення цього питання. Зокрема, застосовують заборону «перебувати в одній кімнаті в місці спільного проживання з потерпілим».

¹⁴³ Левчук проти України : рішення ЄСПЛ від 03 вересня 2020 року (заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text (дата звернення 14.04.2024).

¹⁴⁴ Кіт Х., Шуневич К. Чому рішення «Левчук проти України» не втрачає своєї актуальності? *Юрфем.ua*. 03.12.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-rishennya-levchuk-proty-ukrainy-ne-vtrachaye-aktualnosti/> (дата звернення 14.04.2024).

У зв'язку з відсутністю механізму забезпечення особи альтернативним приміщенням для проживання на період відселення його від потерпілої особи, прикладом пропорційного та вмотивованого запобіжного заходу щодо підозрюваного, який проживає разом із потерпілим, є застосування особистого зобов'язання у поєднанні з обмежувальними заходами щодо заборони «перебувати в одній кімнаті в місці спільного проживання з потерпілим». Так, можна навести приклад подібного рішення суду, у якому на підозрювану особу було покладено обов'язки:

- 1) прибувати до слідчого, прокурора, суду за викликом;
- 2) не відлучатися за межі визначеного району без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд, залежно від стадії кримінального провадження, про зміну свого місця проживання;
- 4) утримуватися від спілкування із потерпілим, свідками;
- 5) не відвідувати місця, де реалізуються алкогольні напої;
- 6) докласти зусиль для пошуку роботи.

Також в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, було прийнято рішення застосувати обмежувальні заходи, передбачені ч. 6 ст. 194 КПК, а саме:

- заборонити листування, телефонні переговори з потерпілим, який постраждав від домашнього насильства, інші контакти через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;
- заборонити перебувати в одній кімнаті в місці спільного проживання з потерпілим¹⁴⁵.

Окрім цього, є інші приклади, у яких було покладено судом аналогічні обмежувальні заходи¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Ухвала Любашівського районного суду Одеської області від 21.12.2023 р. Справа № 507/2401/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115796473> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁴⁶ Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 28.11.2023 р. Справа № 766/10991/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115286883> (дата звернення 14.04.2024).

Отже, звертаючись із клопотанням про обрання запобіжного заходу, слідчий має враховувати ризики, пов'язані з подальшим перебуванням підозрюваного у одній оселі із потерпілою особою, можливість виселення підозрюваної особи до іншого приміщення.

Обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності

У окремих публікаціях інтернет-видань зазначається проблема ідентифікації дітей як потерпілих від домашнього насильства. Так, зазначається, що у випадках, якщо домашнє насильство вчинялося між подружжям/колишнім подружжям чи співмешканцями, у 25% випадків була присутня дитина, а в 75% випадків у вироку суду про присутність дитини не згадувалося. У проаналізованих вирокх часто не згадується про присутність дитини під час вчинення цього злочину. Також часто не вказується, чи є в чоловіка та жінки діти, які потенційно могли бути свідками домашнього насильства. Лише у 25% проаналізованих випадків у вирокх прямо зазначається, що дитина є свідком вчинення домашнього насильства. Проте потерпілими вони визнаються лише в 6% випадків. Немає в судових рішеннях й інформації про стать дітей¹⁴⁷.

Відповідно до ст. 1 Закону № 2229-VIII, дитина, яка постраждала від домашнього насильства, – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства¹⁴⁸.

У справі ЄСПЛ «Левчук проти України» національними органами влади діти не були ідентифіковані як постраждалі від домашнього насильства, на чому було наголошено¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Нарок Тетяна. Відповідальність за «домашнє насильство» (ст.126-1 КК України): судова практика. *Юрфем.ua*. 08.12.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/vidpovidalnist-za-domashnye-nasylstvo-st-126-1-sudova-praktyka/>. (дата звернення 14.04.2024)

¹⁴⁸ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229-VIII від 7 грудня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_2. (дата звернення 14.04.2024).

¹⁴⁹ Левчук проти України : рішення ЄСПЛ від 03 вересня 2020 року (заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text. (дата звернення 14.04.2024).

Законодавством України передбачено, що діти-свідки домашнього насильства повинні визнаватися постраждалими від домашнього насильства, а отже отримувати усі послуги та належну правову допомогу і ефективний захист¹⁵⁰.

Зважаючи на встановлені судами попередніх інстанцій обставини справи (чоловік вчинив злочин щодо своєї дружини в присутності однієї їхньої дитини), ККС ВС дійшов висновку, що неповнолітні діти засудженого є потерпілими від злочину. При цьому злочинні дії одного з батьків стосовно іншого, що призвели до смерті останнього, є такими, що посягають на охоронювані законом права та інтереси їхніх дітей, а саме – право на батьківське піклування, повноцінний фізичний, духовний, інтелектуальний, культурний та соціальний розвиток¹⁵¹.

Вибірковий аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що лише у окремих кримінальних провадженнях діти-свідки домашнього насильства визнаються потерпілими та у окремих випадках застосовується такий обмежувальний захід, як обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності. Так, наприклад, зважаючи на те, що домашнє насильство стосовно дружини підозрюваний вчиняв у присутності своїх неповнолітніх дітей, слідчий суддя Буцацького районного суду Тернопільської області вважав за необхідне застосувати до підозрюваного обмеження у спілкуванні з дітьми, що передбачено п. 2 ч. 6 ст. 194 КПК¹⁵².

Ця теза, звичайно, має бути врахована у кримінальному провадженні та за визначених підстав діти-свідки домашнього насильства, а тим паче діти, які безпосередньо зазнали домашнього насильства, мають визнаватися потерпілими,

¹⁵⁰ Кіт Х., Шуневич К. Чому рішення «Левчук проти України» не втрачає своєї актуальності? *Юрфем.ua*. 03.12.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/chomurishennya-levchuk-proty-ukrainy-ne-vtrachaye-aktualnosti/> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵¹ Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС від 12.11.2019 у справі № 522/20208/15-к (провадження № 51-6488км18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836384> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵² Ухвала Буцацького районного суду Тернопільської області від 20.02.2024 р. Справа № 595/369/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117175253> (дата звернення 14.04.2024).

а щодо підозрюваного необхідно розглядати можливість та необхідність застосування обмежувального заходу, передбаченого пунктом 2 ч. 6 ст. 194 КПК: *обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності.*

Заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин.

Застосування такого обмежувального заходу відбувається судами у довільній формі та довільних формулюваннях. Так, аналіз судової практики свідчить про такі варіанти заборони наближатися:

- на визначену відстань до частини (кімнати) квартири де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати з інших причин¹⁵³;
- на відстань 500 метрів до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин¹⁵⁴;
- на відстань не більше за 50 метрів до місця постійного проживання особи, а саме її квартири¹⁵⁵;
- на відстань 200 метрів до місця проживання (перебування), роботи, лікування, інших місць частого відвідування постраждалою особою та її малолітньою донькою строком на шість місяців»¹⁵⁶.

¹⁵³ Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 28.11.2023 р. Справа № 766/11061/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115252099> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵⁴ Ухвала Ренійського районного суду Одеської області від 05.10.23 р. Справа № 510/1812/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114017038> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵⁵ Ухвала Трускавецького міського суду Львівської області від 26.02.24 р. Справа № 457/339/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117421055> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵⁶ Ухвала Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29.06.22 р. Справа № 214/2660/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105199999> (дата звернення 14.04.2024).

Отже, можна зазначити, що вказаний обмежувальний захід застосовується з урахуванням індивідуальних обставин конкретного кримінального провадження, що є розумним застосуванням дискреційних повноважень.

У окремих випадках разом з обмежувальним заходом щодо заборони наблизитися на визначену відстань застосовується заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб¹⁵⁷.

Направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників.

Відповідно до п. 10 ст. 1 Закону № 2229-VIII, програма для кривдника – це комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків¹⁵⁸.

Типовою програмою для кривдників передбачено комплекс заходів за результатами оцінки ризиків, спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до власних вчинків та їхніх наслідків, до виконання батьківських обов'язків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 05.03.2024 р. Справа № 766/3330/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117437794> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵⁸ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229-VIII від 7 грудня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_2. (дата звернення 14.04.2024).

¹⁵⁹ Типова програма для кривдників, затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text> (дата звернення 14.04.2024).

Організацію та виконання програми для кривдників, її проходження забезпечують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідно до вимог ст. 28 Закону № 2229-VIII¹⁶⁰.

Суб'єкти, відповідальні за виконання цієї програми, залучають до її виконання підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання, фізичних осіб-підприємців, а також фізичних осіб, які надають соціальні послуги (за їх згодою), відповідно до законодавства.

Кривдника може бути направлено на проходження програми на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством.

У разі неприбуття кривдника для проходження програми або ухилення від її проходження без поважних причин суб'єкти, відповідальні за її виконання, повідомляють про це письмово протягом трьох робочих днів уповноважений підрозділ органу Національної поліції для вжиття відповідних заходів.

Аналіз судової практики свідчить про доручення забезпечення застосування даного обмежувального заходу місцевим радам. Наприклад:

- направити особу до Бердичівської міської ради Житомирської області для проходження програми для кривдників строком на два місяці¹⁶¹;

- застосувати до підозрюваного обмежувальний захід у вигляді направлення підозрюваного для проходження програми для кривдників до Черкаського міського центру соціальних служб Черкаської міської ради за адресою: м. Черкаси, вулиця Благовісна, 170, строком на два місяці¹⁶².

¹⁶⁰ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України № 2229-VIII від 7 грудня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_2. (дата звернення 14.04.2024).

¹⁶¹ Ухвала Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 27.02.2024 р. Справа № 274/1755/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117307574> (дата звернення 14.04.2024).

¹⁶² Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 11.03.2024 р. Справа № 712/2981/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117640941> (дата звернення 14.04.2024).

Невиконання покладених судом обмежувальних заходів тягне за собою кримінальну процесуальну відповідальність у вигляді обрання більш суворого запобіжного заходу, на відміну від невиконання обмежувальних заходів, призначених одночасно з призначенням покарання судом, відповідно до ст. 91-1 КК, що тягне кримінальну відповідальність, передбачену ст. 390-1 КК.

Розділ 4
**ПІДХОДИ,
ОРІЄНТОВАНІ НА ПОТЕРПІЛИХ,
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ**

Підхід, орієнтований на потерпілих: загальний огляд

Victim-centred (survivor-centred) approach (підхід, орієнтований на потерпілих) – це підхід, визнаний у світі для поводження з потерпілими від кримінальних правопорушень. Як зауважує Т. І. Фулей, в мирний час підхід, орієнтований на жертву/постраждалу особу, розвивався передусім у контексті злочинів, які мають чітко виражене гендерне забарвлення – торгівля людьми, домашнє насильство, сексуальне насильство. Жертви та свідки таких злочинів вважаються вразливими¹⁶³.

Визнано, що саме цей підхід покладено у основу Стамбульської конвенції, фокус якої – у забезпеченні поваги та підтримки жінок, постраждалих від домашнього насильства, їхніх прав, безпеки та благополуччя¹⁶⁴. Явно виражено цей підхід у ст. 7 Стамбульської конвенції «Усеосяжна та скоординована політика»: Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для прийняття та здійснення загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики, яка охоплює всі відповідні заходи для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, і пропонують цілісну відповідь насильству стосовно жінок. Сторони

¹⁶³ Фулей Т. І. Доступ до правосуддя жертв війни в Україні. *Альманах права*. 2023. Випуск 14. С. 395–403. С. 398.

¹⁶⁴ The Istanbul Convention: A New Chapter in Preventing and Combating Violence against Women. URL: https://oro.open.ac.uk/46126/3/Jurasz-Istanbul%20Convention_ORO.pdf Key facts about the Istanbul Convention. URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/key-facts> WAVE Fact sheet. URL: http://files.wave-network.org/researchreports/2016_WAVEFactSheetIC.pdf

забезпечують, щоб у політиці, зазначеній у пункті 1, у центрі всіх заходів були права жертви та щоб така політика здійснювалася за допомогою ефективного співробітництва між усіма відповідними органами, установами та організаціями.

Згадки про такий підхід (підходи) є у найкращих практиках розслідувань, зокрема, домашнього та гендерно зумовленого насильства¹⁶⁵, а також міжнародних злочинів¹⁶⁶. Зокрема, він згадується у *Policy on Gender-based Crimes* Офісу Прокурора МКС¹⁶⁷.

Найбільш загальне розуміння його сутності полягає у тому, що підхід, орієнтований на постраждалих, спрямований на створення сприятливого середовища, в рамках якого дотримуються права таких осіб, і до них ставляться з гідністю та повагою¹⁶⁸.

Це деталізується так, що підхід, орієнтований на постраждалих, визнає, що всі постраждалі особи:

- мають рівні права на догляд і підтримку;
- є різними та унікальними;
- по-різному реагуватимуть на пережите гендерно зумовлене насильство (ГЗН);
- мають різні сильні сторони, можливості, ресурси та потреби;
- мають право відповідно до їхнього віку та обставин вирішувати, хто повинен знати про те, що трапилося з ними й що має відбуватися далі;

¹⁶⁵ Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок і домашнім насильством: кращі міжнародні практики та стандарти. Звіт підготували Куєвас Хав'єр Тручєро, Христова Ганна для Ради Європи. 2015. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680488676>

¹⁶⁶ Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023. URL: <https://globalrightscpliance.com/wp-content/uploads/2023/05/Керівництво-з-базових-стандартів-розслідування-для-документування-міжнародних-злочинів-в-Україні.pdf>

¹⁶⁷ Policy on Gender-based Crimes. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-12/2023-policy-gender-en-web.pdf>

¹⁶⁸ Підзвітність перед постраждалими групами населення – Гуманітарна діяльність у сфері протидії гендерно зумовленому насильству. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/aap_unfpa_uk.pdf

– заслуговують на довіру та поведження з повагою, добротою та співчуттям¹⁶⁹.

У контексті кримінального провадження потерпілі є центральними учасниками процесу кримінального правосуддя, і вони заслуговують на своєчасне, співчутливе, шанобливе та належне ставлення. Потерпілі мають право бути добре поінформованими, щоб приймати власні рішення про участь у всіх стадіях кримінального процесу. Вони знають значно більше про те, що їм потрібно, і про ризики, з якими стикаються. Відповідь системи кримінального правосуддя полягає в тому, щоб допомогти їм в управлінні ризиками та забезпеченні безпеки. Система кримінального правосуддя повинна застосовуватися так, щоб розширювати можливості окремих жінок, які є жертвами насильства. Домашнє насильство, зґвалтування та сексуальне насильство, сексуальні домагання та інші форми насильства часто позбавляють жінок почуття контролю, незалежності, самоповаги та особистої приватності. Система кримінального правосуддя має прагнути відновити та зміцнити ці якості, уникаючи при цьому заходів, які їх ревіктимізують¹⁷⁰.

Утім, цей підхід не обмежується виключно кримінальним провадженням, оскільки охоплює допомогу жертвам у широкому розумінні: керівник розслідування і слідча група зобов'язані надати направлення та інформацію про доступні служби підтримки¹⁷¹. Це можуть бути як державні служби, так і служби місцевого самоврядування¹⁷², а також підтримка

¹⁶⁹ Міжвідомчі настанови з ведення випадків ґендерно зумовленого насильства надання послуг із догляду та ведення випадків постраждалим від ґендерно зумовленого насильства в умовах гуманітарної діяльності. 2017. Перше видання. URL: <https://reliefweb.int/attachments/5ef2ddb2-ac6a-4f26-acd6-bbc82cfad0c8/Interagency-GBV-Case-Management-Guidelines-2017%20%5BUKR%5D.pdf>

¹⁷⁰ Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook_on_effective_prosecution_responses_to_violence_against_women_and_girls.pdf

¹⁷¹ Посібник із розслідування випадків СЕНД. Практичні рекомендації для гуманітарного сектору і сектору розвитку. 1-е видання, березень 2022. С. 16.

¹⁷² Спеціалізовані служби підтримки для осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. URL: <https://nssu.gov.ua/domashnye-nasilstvo/specializovani-sluzhbi-pidtrimki>

від громадських організацій та міжнародних організацій та проєктів (ініціатив).

Гендерно зумовлене насильство та підхід, орієнтований на потерпілих. Принципи поводження з постраждалими / потерпілими

Орієнтований на потерпілого підхід має особливості для гендерно зумовленого насильства (а домашнє насильство зачіпає жінок непропорційно (ст. 2 Стамбульської конвенції), і є формою гендерно зумовленого насильства, проявом порушення прав людини). Як і інше насильство, воно має травмуючий характер, навіть якщо постраждала особа цього не розуміє.

Підхід до розкриття фактів про таке насильство, орієнтований на травму та зосереджений на постраждалих, визнає, що кожна особа, яка пережила таке насильство: має право на довіру, ставлення до неї з повагою, добротою, емпатією та співчуттям; має право на ставлення як до унікальної особистості з рівними правами на піклування та підтримку; має різні сили, можливості, ресурси та потреби; має право, відповідно до її/їхніх віку та обставин, вирішувати, хто повинен знати про те, що з нею/ними сталося і що має відбуватися далі. Керівними принципами для етичного та безпечного провадження щодо гендерно зумовленого насильства є:

1. Право на безпеку: поняття безпеки стосується як фізичної безпеки, так і відчуття психологічної та емоційної безпеки. Важливо враховувати потреби безпеки та захисту кожного постраждалого, членів його родини та тих, хто надає догляд і підтримку. У випадку насильства з боку партнера ризики безпеки можуть бути навіть більшими, ніж зазвичай. Кожна людина має право на захист від подальшого насильства.

2. Право на конфіденційність: конфіденційність сприяє безпеці, довірі та розширенню можливостей. Воно відображає віру в те, що люди мають право вибору, розповідати чи ні власну історію, і якщо так, то кому. Збереження конфіденційності означає нерозголошення будь-якої інформації будь-якій стороні без інформованої згоди відповідної особи. Існують винятки щодо конфіденційності, наприклад, коли є обов'язкові вимоги до звітності.

3. Право на гідність і самовизначення: гендерно зумовлене насильство є посяганням на гідність і права людини,

і всі ті, хто вступає в контакт із жертвою, відіграють певну роль у відновленні та зміцненні гідності, самовизначенні та розширенні можливостей цієї особи. Ігнорування почуття гідності, бажань і прав постраждалих може посилити почуття їхньої безпорадності, сорому та самозвинувачення; це може знизити ефективність втручань і спричинити віктимізацію та подальшу шкоду.

4. Відсутність дискримінації: усі люди мають право на максимально можливу допомогу без дискримінації за ознакою статі, гендеру, віку, раси, етнічної приналежності тощо.

5. Врахування інтересів дитини: рішення та дії, що стосуються дитини, мають відображати те, що є найкращим для безпеки, добробуту та розвитку цієї конкретної дитини¹⁷³.

Особливості регламентації та застосування принципів поведінки з постраждалими/потерпілими при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, в Україні

Право на безпеку у досудовому розслідуванні може забезпечуватись такими процесуальними та тактичними засобами (цей перелік не є вичерпним):

- ідентифікацією ознак домашнього насильства у провадженнях не за ст. 126-1 КК, щоб застосовувати обмежувальні заходи та унеможливити закриття провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення;
- ідентифікацією потреб постраждалого/потерпілого у безпеці;
- оцінкою ризиків для застосування запобіжних заходів, зокрема обмежувальних¹⁷⁴ (зокрема, але не виключно, ризик продовження чи повторення протиправної поведінки, зокрема

¹⁷³ Посібник для роботи з випадками гендерно зумовленого насильства: реагування на розкриття гендерного насильства в умовах гуманітарної кризи. URL: https://bpb-us-w2.wpmucdn.com/sites.wustl.edu/dist/1/2391/files/2023/03/Ukrainian-Toolkit_230223.pdf

¹⁷⁴ Детальніше див.: Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Аналітичний звіт. Лорі Манн, Тамара Бугаєць. 10 Червня 2020. URL: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4>

ризик летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, у тому числі у зв'язку з його доступом до зброї);

- мінімізацією контактів з підозрюваним;
- уточненням зі слідчим, дізнавачем, прокурором про стаття особи, з якою потерпілий бажає спілкуватись;
- обов'язковим застосуванням обмежувальних заходів за ч. 6 ст. 194 КПК¹⁷⁵ та запобіжних заходів за умов, передбачених КПК;
- допитом у порядку ч. 11 ст. 615 КПК;
- допитом у порядку ст. 225 КПК;
- проведенням допиту у місці, яке потерпілий вважає безпечним;
- проведення процесуальних дій у режимі, фізично та емоційно комфортному для потерпілих (порядок виклику та повідомлення, час доби, тривалість, місце, фіксування, коло присутніх тощо);
- проведенням допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування;
- обережним підходом до прийняття рішення про одночасний допит потерпілого та підозрюваного;
- застосуванням заходів безпеки згідно із Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»;
- залученням психолога до проведення процесуальних дій, в ході яких отримується вербальна інформація від особи (допит, отримання пояснень, слідчий експеримент);
- закритим судовим засіданням;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше (п. f ст. 35 Конвенції

Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства).

¹⁷⁵ Гловюк І. В. Обмежувальні приписи у разі вчинення домашнього насильства: чи на перехресті ЦПК України та КК України/КПК України? *Гендерні студії: міждисциплінарні дослідження актуальних проблем соціальних відносин* : збірник тез доповідей учасників постійно діючого науково-практичного семінару (16 червня 2023 року) / упорядник : Ірина Євхутич. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 23–31.

Право на конфіденційність. Конфіденційність у процесуальному значенні за національним законодавством може забезпечуватись механізмами ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», у тих межах, які є доречними, коли у кривдника є відомості щодо реальних анкетних даних особи. Крім того, слід враховувати, що йдеться про дотримання різних видів таємниць, а саме таємниці приватного життя (ст. 15 КПК) та відомостей досудового розслідування. Якщо межі розголошення відомостей досудового розслідування визначають дізнавач, слідчий та прокурор, то для інформації саме про приватне життя особи (а ця інформація отримується у провадженнях щодо домашнього насильства та кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством) КПК встановив жорсткі заборони на розголошення:

- ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом (ч. 2 ст. 15);

- інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому цим Кодексом, не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження (ч. 3 ст. 15);

- кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації (ч. 4 ст. 15).

КСУ визначив, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій

держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (Рішення у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012).

Тому ці дані розголошувати заборонено. Окрім того, потерпілому слід роз'яснити простою мовою ці обмеження, щоб у нього не було побоювань, що громада та чужі для нього люди знатимуть про особливості його приватного, зокрема сімейного життя. Утім, слід роз'яснити потерпілому і те, що ці дані стануть відомі учасникам кримінального провадження при ознайомленні з матеріалами кримінального провадження за ст. 290 КПК.

Слід зазначити, що у ст. 221 КПК указано, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Право на гідність і самовизначення забезпечується (цей перелік не є вичерпним):

- реагуванням на будь-який випадок домашнього насильства;
- розумінням травми постраждалого/потерпілого та його потреб;
- повагою до рішень та вибору потерпілого;
- недопустимістю прямого або непрямого осуду травми, емоцій або рішень постраждалого / потерпілого;

- дотриманням рекомендацій гендерно чутливого та насильницького спілкування¹⁷⁶;
- емпатичністю поведінки;
- врахуванням думки потерпілого, з слідчим/прокурором, якої статі він би хотів спілкуватися;
- недопустимістю висловлення стереотипів щодо домашнього насильства («сімейна справа»; «самі розберуться»; «жінка неправильно все зрозуміла»; «не б'є і добре»; «не можна виховувати дитину без фізичних покарань» тощо);
- недопустимістю віктімблеймінгу (навіть приховано, наприклад, у питаннях на кшталт: «А чому Ви почали сварку з чоловіком/дружиною?», «Як Ви захищалися, коли чоловік примушував Вас до сексуального контакту?» – такі питання недопустимі);
- розумінням неможливості провокації домашнього насильства¹⁷⁷;
- розмежуванням конфлікту та домашнього насильства¹⁷⁸;
- ідентифікацією вразливості постраждалого;
- застосуванням можливостей захисту постраждалого та механізмів підтримки;

¹⁷⁶ Підготовка тренерів з впровадження сервісів для вразливих категорій користувачів суду : навчально-методичний посібник. URL: <https://pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/60a/248/90b/60a24890b48ea323334545.pdf> С. 28

Guiding Principles for Working with Gender-Based Violence Survivors. URL: https://publications.jsi.com/JSIInternet/Inc/Common/_download_publication?id=22846&lid=3

Посібник з надання поліцією гендерно чутливих послуг жінкам та дівчатам, постраждалим від насильства. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-08/handbook-on-gender-responsive-police-services-uk.pdf>

¹⁷⁷ Гловюк І. Чи зустрічали Ви випадки, коли в домашньому насильстві мала місце провокація зі сторони одного із подружжя? URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/ci-zustricali-vi-vipadki-koli-v-domasnyomu-nasilstvi-mala-misce-provokaciia-zi-storoni-odnogo-iz-podruzzia>

¹⁷⁸ Гловюк І. В. Питання ідентифікації домашнього насильства. *Теорія та практика правозастосування в сучасних умовах державотворення* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 05 травня 2023 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила». 2023. С. 58-62. URL: <https://www.researchgate.net/publication/370550138>

– прийняттям будь-яких емоцій постраждалого як наслідку домашнього насильства та будь-якої реакції на пережитий стрес;

– гнучкістю застосування процесуальних механізмів у межах, дозволених КПК (порядок виклику та повідомлення, час доби, тривалість, місце, фіксування, коло присутніх при проведенні процесуальних дій тощо);

– розумінням механізмів вторинної віктимізації;

– використанням методики процесуального інтерв'ю, моделі PEACE¹⁷⁹;

– роз'ясненням права на безоплатну правничу допомогу, наданням документів, які підтверджують статус постраждалої особи.

Крім того, саме у контексті самовизначення (автономії) слід розглядати те, що потерпілі у провадженнях у формі приватного обвинувачення мають право (а не обов'язок!) подавати заяву, без якої не може бути почате досудове розслідування. Після початку досудового розслідування потерпілі мають право давати показання, у тих межах, які вважають для себе доречними. Вибір потерпілих має поважатися. Примус до ініціації досудового розслідування та давання показань недопустимий. Натомість, доречними є коректні роз'яснення позитивних та негативних наслідків поведінки, щоб постраждалий/потерпілий зробив правильний для себе вибір. Окрім того, має бути роз'яснено і те, що закриття провадження у формі приватного обвинувачення буде неможливим.

Відсутність дискримінації проявляється у тому, що постраждалим/потерпілим може бути будь-яка людина, незалежно від статі, гендерної ідентичності, роду занять, рівня доходів, соціального статусу, публічного іміджу, інших ознак. Жодній особі не може бути відмовлено у розслідуванні та захисті через її минуле (наприклад, судимість, лікування від наркотичної залежності, зловживання алкогольними напоями),

¹⁷⁹ Розкажи мені, що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики / Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська. Київ : Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.

характер занять (навіть якщо він не є соціально схвальним), стан здоров'я (ВІЛ-позитивні люди, люди, які вживають наркотичні речовини тощо). Утім, має враховуватися особлива вразливість (наприклад, дитина, людина з інвалідністю, маломобільність тощо).

Врахування інтересів дитини полягає у забезпеченні найкращих інтересів дитини. Найдієвішими практиками є те, що стратегії із урахування інтересів дитини включають таке:

- дотримуйтеся підходу, який враховує індивідуальні обставини кожної дитини, включно з її сімейною ситуацією та особливими вразливими й сильними сторонами, і надає перевагу їхнім потребам у безпеці, захисті, фізичному та психічному здоров'ї над іншими потребами;
- дослухайтеся до голосу та точки зору дитини, враховуйте її бажання;
- захистіть дитину від подальшої емоційної, психологічної та/або фізичної шкоди;
- розширюйте можливості дітей і сімей;
- вивчіть і збалансуйте переваги та потенційно шкідливі наслідки кожного рішення чи дії, що стосуються дитини;
- сприяйте одужанню та відновленню¹⁸⁰.

Найкращими інтересами дитини є дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (визначення надано у Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, затвердженого спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187).

¹⁸⁰ Посібник для роботи з випадками гендерно зумовленого насильства: реагування на розкриття гендерного насильства в умовах гуманітарної кризи. URL: https://bpb-us-w2.wpmucdn.com/sites.wustl.edu/dist/1/2391/files/2023/03/Ukrainian-Toolkit_230223.pdf

Принцип (правило) «Не нашкодь» і поведження з постраждалими/потерпілими

Принцип (правило) «Не нашкодь» є надзвичайно важливим у роботі з домашнім насильством, зважаючи на травму та вразливість потерпілих. Як мінімум, він передбачає усвідомлення питань безпеки, конфіденційності, здоров'я та інших подібних переживань потерпілих і свідків, а також вжиття заходів для запобігання та пом'якшення будь-якої потенційної шкоди, якої вони можуть зазнати. Особливу увагу слід приділяти тим, хто є особливо вразливим, включно з дітьми та потерпілими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом¹⁸¹. Цей принцип полягає у тому, що кожен правозастосувач має передбачати негативні наслідки своїх дій при поведженні з постраждалими з урахуванням наявної обстановки. Постраждалі не мають зазнавати вторинної віктимізації через нечуйну або засуджуючу поведінку слідчого, дізнавача, прокурора. Це має значення і у контексті оперативності кримінального провадження.

У міжнародній практиці є розуміння, що співробітники поліції повинні звертати увагу на те, чи не зміцнюють ненароком вжиті ними заходи та комунікація неконструктивні традиційні стереотипи щодо чоловіків та жінок, які сприяють насильству щодо жінок та дівчат. Вони повинні діяти обачно, щоб мимоволі не створити інші дискримінаційні установки за ознакою гендеру (наприклад, коли чоловіки відчують, що мають «захищати» жінок, та обмежують їхню мобільність, свободу або право на недоторканість приватного життя) та уникнути несприйняття рівності (наприклад, гомофобія), що іноді відбувається. Як не завдати шкоди:

- Переконатися, що втручання зосереджені на гарантуванні безпеки та благополуччя постраждалої/потерпілої особи, засновані на різноманітному досвіді жінок та дівчат

¹⁸¹ Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2023/05/https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2023/05/Керівництво-з-базових-стандартів-розслідування-для-документування-міжнародних-злочинів-в-Україні.pdf> С. 12

у громаді та інформації експертів у сфері проблеми насильства щодо жінок та дівчат.

- Переконатися у прийнятності підходів та заходів з культурної точки зору, залучивши місцеві організації та осіб (як чоловіків, так і жінок), які знають контекст та результати минулих втручань.

- Залучати хлопців та чоловіків до розробки ідей кампаній, інформаційних матеріалів та інших важливих продуктів або втручань.

- Перевіряти на місцях усі інформаційні матеріали із залученням конкретної цільової аудиторії (наприклад, підгрупа осіб певного віку, група осіб, які розмовляють певною мовою, група осіб певної етнічної належності або група, визначена за іншою важливою ознакою).

- Постійно здійснювати моніторинг та оцінку втручань.

- Включати зауваження жінок до оцінки (наприклад, на підтвердження змін у ставленні чи поведінці чоловіків, про які вони повідомляють самі)¹⁸².

Інформована згода та поводження з постраждалими/потерпілими

У межах орієнтованого на потерпілого підходу важливе значення має інформована згода. Вона розглядається більше як стандарт розслідування сексуального насильства, у тому числі СНПК¹⁸³, утім у визнаних найкращих практиках

¹⁸² Посібник з надання поліцією гендерно чутливих послуг жінкам та дівчатам, постраждалим від насильства. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-08/handbook-on-gender-responsive-police-services-uk.pdf>

¹⁸³ Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023. URL: <https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2023/05/Керівництво-з-базових-стандартів-розслідування-для-документування-міжнародних-злочинів-в-Україні.pdf>

Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. Друге видання. Березень 2017. URL: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogonasylstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf

Робота з постраждалими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту : посібник для фахівців із психологічної допомоги

підкреслюється застосування і у провадженні щодо гендерно зумовленого насильства¹⁸⁴. Отже, **інформована згода** – це схвалення чи згода, зокрема й особливо після ретельного обмірковування. Вільна та інформована згода дається на основі чіткого усвідомлення та розуміння фактів, наслідків та майбутніх наслідків дії. Для того, щоб дати інформовану згоду, відповідна особа повинна мати всі адекватні відповідні факти на момент надання згоди, а також бути здатною оцінити та зрозуміти наслідки дії. Вони також повинні знати та мати право реалізувати своє право відмовитися від участі в дії та/або не піддаватися примусу. Вважається, що діти, як правило, не здатні надати інформовану згоду, оскільки вони можуть не мати здатності та/або досвіду передбачити наслідки дії, а також тому, що вони можуть не розуміти або не мати права скористатися своїм правом на відмову. Також є випадки, коли згода може бути неможливою через когнітивні порушення та/або фізичні, сенсорні чи інтелектуальні вади¹⁸⁵.

та екстреного реагування в Україні. Проект Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок України» (COVAW) 2021-2022 роки. URL: <https://rm.coe.int/ukr-2022-sexual-violence-manual-web-ua/1680a97133>

Гловюк І. Інформована згода як стандарт постраждало-орієнтованого підходу при встановленні обставин СНПК. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція* : матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 98-103. URL: <https://www.researchgate.net/publication/376202613>

¹⁸⁴ Standard Operating Procedures for Gender-Based Violence Prevention and Response. Author: GBV-Sub Cluster (Turkey Hub – Syria) November 2018. P. 15 Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook_on_effective_prosecution_responses_to_violence_against_women_and_girls.pdf P. 25

Міжвідомчі настанови з ведення випадків гендерно зумовленого насильства надання послуг із догляду та ведення випадків постраждалим від гендерно зумовленого насильства в умовах гуманітарної діяльності. 2017. Перше видання. URL: <https://reliefweb.int/attachments/5ef2ddb2-ac6a-4f26-acd6-bbc82cfad0c8/Interagency-GBV-Case-Management-Guidelines-2017%20%5BUKR%5D.pdf> C. 42–47.

¹⁸⁵ Standard Operating Procedures for Gender-Based Violence Prevention and Response. Author : GBV-Sub Cluster (Turkey Hub – Syria.) November 2018. P. 15.

Для ведення випадків гендерно зумовленого насильства визнається, що для забезпечення того, щоб згода була «інформованою», надавачі/надавачки послуг повинні:

- надати постраждалій особі всю можливу інформацію та представити їй усі можливі варіанти для того, щоб вона могла зробити вибір;

- повідомити особу про те, що їй, можливо, буде необхідно надати їй інформацію іншим особам, які можуть надавати додаткові послуги;

- роз'яснити особі, що відбуватиметься в процесі вашої роботи з нею;

- роз'яснити особі переваги та ризики послуг;

- роз'яснити особі, що вона має право відмовитися від будь-якої частини послуг;

- роз'яснити межі конфіденційності¹⁸⁶.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає такого окремого документа, утім, потерпілий має право бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені КПК, та отримує пам'ятку. Для дотримання цього стандарту повідомлення про права та обов'язки не має бути формальним, має бути роз'яснено, як особа реально може їх реалізувати, і які наслідки їх реалізації для самої особи, оскільки це впливає на прийняття особою рішень стосовно поведінки у кримінальному провадженні.

Елементи інформованої згоди, попри відсутність такого окремого документа, можна прослідкувати у приватному обвинуваченні, праві (а не обов'язку!) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, при реалізації права давати показання чи відмовитись давати показання, можливості добровільно пройти освідування та добровільно надати зразки для експертизи.

У стандартних операційних процедурах для попередження та реагування на гендерно зумовлене насильство

¹⁸⁶ Міжвідомчі настанови з ведення випадків гендерно зумовленого насильства надання послуг із догляду та ведення випадків постраждалим від гендерно зумовленого насильства в умовах гуманітарної діяльності. 2017. Перше видання. URL: <https://reliefweb.int/attachments/5ef2ddb2-ac6a-4f26-acd6-bbc82cfad0c8/Interagency-GBV-Case-Management-Guidelines-2017%20%5BUKR%5D.pdf>

зазначається, що інформована згода є важливим кроком у визнанні фундаментальних прав людини піклуватися про власне життя. Вона ставить постраждалого в центр процесу зцілення. Це дає їм змогу вирішувати, що робити зі своїм життям і тілом. Запит на інформовану згоду означає запит у потерпілого дозволу на вчинення будь-яких дій (наприклад, направлення, медичний огляд) і обмін інформацією про них з іншими (наприклад, послуги направлення). Інформована згода має бути добровільною та наданою особою, яка пережила наслідки, на основі її чіткого усвідомлення та розуміння фактів, наслідків та майбутніх наслідків будь-яких дій, які будуть вжиті. За жодних обставин не можна примушувати постраждалого до згоди на будь-який огляд, розмову, оцінку, інтерв'ю чи інше втручання, яке йому не подобається. Постраждалий також може в будь-який час вирішити припинити втручання (наприклад, під час медичного огляду).

Загальноприйнятий підхід до отримання інформованої згоди полягає в таких діях:

- прочитати вголос постраждалому заяву про згоду, що міститься в стандартній формі інформованої згоди, даючи постраждалому час поставити запитання та отримати роз'яснення окремих моментів;

- після пояснення ключових моментів попросити постраждалого повторити своїми словами, чому, на їхню думку, запитується згода, що, на їхню думку, вони отримають від надання згоди, на що вони погодилися дати згоду, які потенційні наслідки згода може бути, і що станеться, якщо вони відмовляться дати згоду. Це дозволить оцінити розуміння постраждалим кожного питання та, якщо необхідно, підкріпити те, що не було чітко зрозуміло, та/або виправити будь-яке непорозуміння¹⁸⁷.

Стандарти ЄС і підхід, орієнтований на потерпілих

Орієнтовані на потерпілих підходи прописані у Директиві 2012/29/ЄС Європейського парламенту від 25 жовтня 2012 року, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав,

¹⁸⁷ Standard Operating Procedures for Gender-Based Violence Prevention and Response. Author : GBV-Sub Cluster (Turkey Hub – Syria) November 2018. P. 35–37.

підтримки та захисту потерпілих від злочинів, а також замінює рамкове рішення Ради 2001/220/JHA¹⁸⁸ (так вона звучить згідно з офіційним перекладом) (далі – Директива). Зокрема, під час надання інформації слід надати достатньо деталей, щоб гарантувати шанобливе ставлення до потерпілих і щоб вони могли приймати обґрунтовані рішення щодо своєї участі у провадженні. У цьому контексті інформація, яка дозволяє потерпілій особі знати про поточний стан будь-якого провадження, є особливо важливою. Особи, які є особливо вразливими або які опинилися в ситуаціях, що наражають їх на особливо високий ризик заподіяння шкоди, наприклад, особи, які зазнали повторного насильства в близьких стосунках, постраждали від гендерно зумовленого насильства, повинні отримувати спеціалізовану підтримку та правовий захист.

Окрім того, ризик вторинної та повторної віктимізації, залякування та помсти з боку правопорушника або в результаті участі у кримінальному провадженні слід обмежити шляхом ведення провадження у скоординований та шанобливий спосіб, що дозволяє потерпілим мати довіру до влади. Взаємодія з компетентними органами має бути якомога простішою, водночас обмежуючи кількість непотрібних взаємодій потерпілої особи з ними, наприклад, здійснюючи відеозапис допиту та дозволяючи його використовувати в судових провадженнях.

Практики мають використовувати якомога ширший спектр заходів, аби запобігти стражданню потерпілої особи під час судового розгляду, зокрема в результаті візуального контакту з правопорушником, його або її родиною, партнерами чи представниками громадськості. З цією метою слід заохочувати держави-члени запроваджувати, особливо у випадку будівель судів і поліцейських відділків, реальні практичні заходи, які дозволяють об'єктам передбачати такі зручності, як окремі входи та зони очікування для потерпілих осіб. Крім того, держави-члени повинні, наскільки це можливо, планувати кримінальне провадження так, щоб уникати контактів

¹⁸⁸ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>

між потерпілими та членами їхніх сімей і правопорушниками, наприклад, викликаючи на слухання в різний час.

У аспекті конфіденційності важливо, що захист приватного життя потерпілої особи може бути важливим засобом запобігання вторинній і повторній віктимізації, залякуванню та помсті, чого можна досягнути за допомогою низки заходів, включаючи нерозголошення або обмеження на розголошення інформації щодо особи та її місцеперебування.

Згідно зі ст. 4 Директиви, держави-члени гарантують, що постраждалим без непотрібної затримки надається така інформація з моменту їхнього першого контакту з компетентним органом, аби дати їм змогу користуватися правами, викладеними у цій Директиві:

(а) тип підтримки, яку вони можуть отримати та від кого, включаючи, у відповідних випадках, основну інформацію про доступ до медичної підтримки, будь-якої фахової підтримки, зокрема психологічної, та альтернативне житло;

(b) процедури подання скарг щодо кримінального правопорушення та їх роль у зв'язку з такими процедурами;

(с) як і за яких умов вони можуть отримати захист, включаючи заходи захисту;

(d) як і за яких умов вони можуть отримати юридичну консультацію, юридичну допомогу та будь-який інший вид консультації;

(е) як і за яких умов вони можуть отримати компенсацію;

(f) як і за яких умов вони мають право на усний та письмовий переклад;

(g) якщо вони проживають у державі-члені, відмінній від тієї, де було вчинено кримінальне правопорушення, будь-які спеціальні заходи, процедури чи домовленості, які доступні для захисту їхніх інтересів у державі-члені, де здійснюється перший контакт із компетентним органом;

(h) доступні процедури для подання скарг, якщо їхні права не дотримуються компетентним органом, який діє в контексті кримінального провадження;

(і) контактні дані для зв'язку щодо їхньої справи;

(j) доступні послуги відновного правосуддя;

(к) як і за яких умов можуть бути відшкодовані витрати, понесені внаслідок їх участі у кримінальному провадженні.

Директива встановлює ті стандарти, які мають бути реалізовані у національному законодавстві та практиці країн ЄС, і не має прямої дії.

Слід також зазначити, що окремі орієнтири закріплені в **Рекомендації № R (85) 4 Комітету міністрів державам-членам «Про насильство в сім'ї»**¹⁸⁹, де визначено, що з метою запобігання насильству в сім'ї необхідно:

- активізувати громадську думку стосовно поширення, серйозності та специфічних рис насильства в сім'ї, щоб отримати підтримку для здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з цим явищем;

- сприяти поширенню серед сімей знань та інформації про соціальні та сімейні стосунки, ранньому виявленню потенційно конфліктних ситуацій та вирішенню міжособистісних та внутрішньосімейних конфліктів;

- забезпечити відповідну професійну підготовку для всіх осіб, які є відповідальними за втручання у випадках прояву насильства в сім'ї, зокрема для тих, які за своїми функціональними обов'язками мають виявляти такі випадки або мати справу з жертвами цих випадків;

- налагодити і сприяти організації та підтриманню роботи агенцій, асоціацій чи фондів, які мають на меті надання допомоги жертвам випадків насильства в сім'ї, виявляючи належну повагу до приватного життя інших осіб;

- створити адміністративні відділи або багатопрофільні заклади, метою яких було б піклування про жертв насильства в сім'ї і які мали б повноваження розглядати ці випадки.

До їхніх повноважень можуть належати такі:

- отримувати повідомлення про вчинення актів насильства в сім'ї;

- влаштовувати медичний огляд на вимогу жертви;

¹⁸⁹ Про насильство в сім'ї : рекомендація N R (85) 4 Комітету міністрів державам-членам (прийнята Комітетом міністрів 26 березня 1985 року на 382-му засіданні заступників міністрів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264#Text

- допомагати, піклуватись та давати поради різним сторонам, причетним до випадків насильства в сім'ї, проводити для цього соціальні розслідування;

- передавати і в сім'ї, і в суди для дітей або в органи прокуратури інформацію про справи, які, на думку відділу або управління, мають бути передані на розгляд тієї чи іншої із згаданих інстанцій.

Рекомендується обмежити ці відділи або управління суворими правилами стосовно розголошення інформації, до якої вони мають доступ у здійсненні своїх повноважень.

Розділ 5

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОННОГО ТА ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА. БЕЗОПЛАТНА ВТОРИННА ПРАВНИЧА ДОПОМОГА

5.1. Загальні положення здійснення законного та договірного представництва осіб, постраждалих від домашнього насильства, та надання їм безоплатної вторинної правничої допомоги

Питання представництва прав, свобод і законних інтересів осіб, які є жертвами домашнього насильства, доцільно розглянути у вимірі представництва прав, свобод та інтересів осіб щодо яких скоєно злочин, який передбачений у ст. 126-1 КК, або інші кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством.

1. Нормативно-правова база представництва прав, свобод і законних інтересів осіб, які є жертвами домашнього насильства

Так, у випадку представництва прав, свобод та законних інтересів осіб, щодо яких вчинено кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, застосовуються норми законів України, котрі визначають загальні положення про надання правничої допомоги (загальні правові норми) та норми Кримінального процесуального кодексу України (спеціальні правові норми).

Загальними правовими нормами, котрі визначають повноваження представника потерпілого від домашнього насильства у кримінальному провадженні, є норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, мають право на отримання правничих послуг, що передбачені п. п. 2 і 3 ч. 2 ст. 13 цього Закону, з питань, пов'язаних із захистом їхніх прав, визначених законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁹¹ і «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁹². Тобто вищезазначені особи є одним із суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу.

Відповідно до п. п. 2 і 3 ч. 2 статті 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», передбачено такі види правничих послуг (які надаються безкоштовно за рахунок держави):

- здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

- складення документів процесуального характеру.

2. Офіційні підстави представництва прав, свобод і законних інтересів потерпілих від домашнього насильства

Договір про надання правничої допомоги є одним із документів, що посвідчують повноваження адвоката щодо представництва у кримінальному провадженні, який передбачений ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Законодавець прямо не передбачив перелік процесуальних прав потерпілого, котрі належать до категорії процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Внаслідок цього у випадку представництва інтересів потерпілого на підставі договору є доцільним в умовах (пунктах) відповідного договору про надання правової допомоги прямо передбачити

¹⁹¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. Ст. 35.

¹⁹² Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 вересня 2005 року № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

процесуальні права, що можуть реалізовуватись представником потерпілого, а також процесуальні права, що не **можуть** реалізовуватись представником потерпілого.

Наприклад, доцільно надати процесуальне право представнику потерпілого оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК. Своєю чергою, законне право потерпілого на відшкодування завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК), за юридичною природою має належати тільки самому потерпілому.

Доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги

Юридичне питання стосовно видачі доручення про надання безоплатної правничої допомоги особі, яка постраждала від домашнього насильства, визначається положеннями Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»¹⁹³ та іншими нормативно-правовими актами у сфері надання безоплатної правничої допомоги.

Необхідно зауважити, що під час представництва інтересів такої особи, яка є постраждалою від домашнього насильства, в тексті доручення про надання безоплатної правничої допомоги слід зазначити про специфіку надання їй правничої допомоги безоплатно за рахунок держави.

По-перше, у тексті доручення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги необхідно чітко зазначити, на які види послуг особа має право. Можуть бути зазначені такі повноваження представника потерпілого (в порядку надання безоплатної правничої допомоги, за рахунок держави):

– здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру в інтересах потерпілого від злочину домашнього насильства;

¹⁹³ Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

– здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах та в органах досудового розслідування та складення документів процесуального характеру в інтересах потерпілого;

– складення документів процесуального характеру в інтересах потерпілого від злочину домашнього насильства.

По-друге, у разі представництва інтересів такого потерпілого, в порядку надання безоплатної вторинної правничої допомоги, у тексті доручення слід обов'язково зазначати відповідний реєстраційний номер кримінального провадження та дату внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинене кримінальне правопорушення. Вказана особливість тексту доручення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги має суттєве значення, наприклад, у випадку об'єднання двох і більше кримінальних проваджень, в яких один і той же потерпілий і/або один і той же підозрюваний.

Довіреність

У положеннях КПК прямо не визначено довіреність як документ, що посвідчує повноваження представника. Така довіреність може бути використана представником потерпілого перед такими інституціями, як органи державної реєстрації цивільного стану, органи праці та соціального захисту населення, пенсійного фонду, лікарі приватної практики та лікарні, які засновані на державній, комунальній, приватній формі власності, тощо, передусім, з метою витребування від вищеназваних інституцій документів, інформації та відомостей, які стосуються потерпілого від злочину домашнього насильства, який є клієнтом такого адвоката-представника потерпілого. Щодо форми довіреності необхідно зазначити, що найкращим варіантом у такому випадку буде саме довіреність посвідчена нотаріально в порядку, встановленому Законом України «Про нотаріат»¹⁹⁴.

Слід урахувати, що співробітники відповідних інституцій можуть запропонувати адвокату-представнику потерпі-

¹⁹⁴ Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

лого для отримання певних документів надати оригінал письмової згоди клієнта-потерпілого стосовно використання його персональних даних (або належно посвідчену копію вказаної згоди).

У випадку відмови певної установи, організації, фізичної особи-підприємця в наданні запитуваних документів доцільним є отримати від цих інституцій або осіб відповідну письмову відмову. У такому разі можна направити потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, особисто отримати відповідний документ і/або його копію у певній установі, організації, підприємстві.

Ордер

Необхідно звернути увагу на те, що ордер як документ, що посвідчує повноваження адвоката-представника потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, – це письмовий документ, що у випадках, установлених цим Законом та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правничої допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера.

3. Правове положення адвоката-представника потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством

Так, на підставі спеціальних норм права, котрі встановлені приписами КПК України, у межах кримінального провадження адвокат, який є представником потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, має процесуальний статус – представник потерпілого.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Указана норма КПК відсилає до приписів ст. 45 КПК, котрі передбачають адвоката як захисника підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого та інших осіб, прямо визначених у положеннях ч. 1 ст. 45 КПК.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні за фактом скоєння кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством,

підтверджуються документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Слід урахувати, що представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Так, права потерпілого встановлюються, передусім, приписами ст. 56 КПК.

Окрім питань представництва на підставі договору про надання правничої допомоги, у чинному КПК України передбачено інститут **законного представництва потерпілого**. Вищевказаний інститут передбачено приписами ст. 59 КПК. Так, згідно з нормами ч. 1 ст. 59 КПК, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник. Таким чином, питання про участь законного представника потерпілого у кримінальному провадженні може виникнути лише у тому разі, коли потерпілим від злочину, передбаченого нормами статті 126-1 КК, є:

1) неповнолітня особа (тобто фізична особа віком до 18 років);

2) недієздатна особа;

3) обмежено дієздатна особа.

Визнання особи недієздатною та обмежено дієздатною може бути здійснено виключно судом.

Набуття фізичною особою правового статусу недієздатної особи або обмежено дієздатної особи виникає з дня набрання законної сили рішенням суду у відповідній цивільній справі. У випадку, коли у кримінальному провадженні потерпілим є саме недієздатна або обмежена дієздатна особа, до матеріалів такого кримінального провадження має бути долучено належним чином завірену копію рішення суду.

Питання щодо участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється положеннями ст. 44 КПК та нормами ст. 59 КПК (які будуть спеціальними нормами права, оскільки вони визначають процесуальний статус законного представника потерпілого).

Крім того, в нормах ч. 3 ст. 44 КПК зазначається про те, що про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд – постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

4. Конфіденційність інформації та нерозголошення відомостей щодо потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, під час їх представництва

Одним із способів отримання доказів адвокатом – представником потерпілого – є витребування документів щодо обвинуваченого (підсудного). Так, із відповідним клопотанням адвокат звертається в суд, який розглядає кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 126-1 КК. За результатами розгляду клопотання суд виносить ухвалу про витребування доказів, а саме – щодо витребування відповідних документів стосовно обвинуваченого (підсудного). Своєю чергою, на стадії досудового розслідування таке витребування доказів стосовно підозрюваного може бути здійснено на підставі постанови слідчого, яка винесена за результатами розгляду клопотання представника потерпілого про витребування доказів.

Такими доказами можуть бути документи стосовно стану здоров'я підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), зокрема дані про психоневрологічні розлади особи і/або відомості про перебування особи під наглядом із причини зловживання нею алкогольними напоями і/або наркотичними речовинами.

Важливим є питання стосовно дотримання права на конфіденційність і права на нерозголошення відомостей щодо потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Так, потерпілий виключно особисто має вирішувати, чи буде він звертатися по отримання правничої допомоги до адвоката за договором або до Центру з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, або взагалі буде захищати свої законні права та інтереси самостійно.

Звертаємо увагу на те, що положення Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» прямо та однозначно не наділяють Центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги повноваженнями щодо інформування Національної

поліції України про випадки домашнього насильства та про інші кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством.

Водночас, з метою забезпечення повноти та всебічності надання безплатної правничої допомоги, працівник Центру з надання безплатної вторинної правничої допомоги, який консультує постраждалу особу, може роз'яснити потерпілому від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, його законне право на звернення до відповідного підрозділу поліції з письмовою заявою з цього приводу, а також юридичний порядок такого звернення (поштою, особисто), в найбільш короткий строк.

Але такий працівник Центру з надання безплатної вторинної правничої допомоги в жодному разі не може самостійно повідомити органам поліції про факт такого кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, оскільки він має суворо дотримуватись норм ч. 1 ст. 32 Конституції України, згідно з якими ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Чимало кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, віднесено до процесуальної категорії кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, зокрема, згідно з нормами п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК, до цієї кримінально-процесуальної категорії входить злочин, передбачений нормами ст. 126-1 КК. Указаний факт свідчить про те, що інформація про особу, яка звернулася по отримання юридичної консультації з питання кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, є конфіденційною та не може бути повідомлена правоохоронним органам (без прямої та однозначної письмової згоди такого потерпілого).

Потерпілий має право письмово повідомити органи поліції про те, що він бажає користуватися правничою допомогою (зокрема безплатною правничою допомогою) згідно із Законом і у зв'язку з цим прохати про перенесення слідчих (процесуальних) дій на інші час та дату.

5.2. Особливості дострокового припинення надання правничої допомоги на підставі договору особам, постраждалим від домашнього насильства

Ст. 29 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає правовий інститут припинення, розірвання договору про надання правничої допомоги. Так, дія договору про надання правничої допомоги припиняється його належним виконанням. Вищевказаний випадок денонсування договору є найбільш поширеним і найбільш сприятливим як для клієнта, так і для адвоката.

Згідно з нормами ч. 2 ст. 29 вищевказаного Закону України, договір про надання правничої допомоги може бути достроково припинений за взаємною згодою сторін або розірваний на вимогу однієї із сторін на умовах, передбачених договором. Клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання, а адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний (зобов'язане) повідомити клієнта про можливі наслідки та ризики, пов'язані з достроковим припиненням (розірванням) договору.

У цьому випадку очевидно, що дострокове припинення договору про надання правничої допомоги за взаємною згодою сторін є найбільш простою й найменш психологічно виснажливою юридичною ситуацією як для клієнта-потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством, так і для адвоката – представника.

Правила адвокатської етики деталізують і конкретизують положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема у частині припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09 червня 2017 року, зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року 15 лютого 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 09.04.2024 р.).

Під час представництва інтересів клієнта, котрий є потерпілим від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, необхідно враховувати й те, що в деяких випадках правовідносини клієнта (потерпілого) та адвоката (представника потерпілого) можуть бути припинені до моменту завершення розгляду відповідної судової справи.

Так, положення ч. 1 ст. 32 Правил адвокатської етики передбачають, що адвокат має право в будь-який час достроково (тобто до завершення виконання доручення) розірвати договір з клієнтом та/або особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, в односторонньому порядку на умовах, передбачених договором.

Таким чином, у договорі про надання правничої допомоги може бути передбачено положення про дострокове розірвання вказаного договору на підставах, які прямо не встановлені в законі та які не суперечать закону. Необхідно зауважити, що чинне законодавство України не містить прямої заборони розірвання договору про надання правничої допомоги за ініціативою адвоката без пояснення причин.

Очевидно, що вказаний пункт договору може бути обґрунтовано застосований адвокатом як підстава для дострокового розірвання договору про надання правничої допомоги, зокрема у випадку, коли потерпілий-клієнт неодноразово, без попереднього погодження часу зі своїм адвокатом, телефонує йому в нічний час доби з проханням розповісти йому про зміст складених адвокатом юридичних документів; у разі, коли (за відсутності згоди на те самого адвоката) клієнт з'являється в офісі адвоката зі своїм родичем (родичами) і/або знайомим (знайомими) і вимагає вести з ним обговорення його судової справи за участі цих родичів або знайомих. Убачається, що дострокове розірвання вказаного договору в односторонньому порядку за ініціативою самого адвокатом є правом, а не обов'язком адвоката. Попри те, вказане право адвоката має поважати як клієнт, так і відповідні юридичні установи (суд, поліція, прокуратура тощо).

Також саме як право вищевказана юридична можливість припинення правовідносин з клієнтом має розглядатись кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури, котра здійснює провадження за скаргою клієнта, у якого наявне

законне право на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури щодо неналежної поведінки адвоката. Крім того, у випадку реалізації адвокатом вищевказаного права на дострокове розірвання вказаного договору про надання правничої допомоги адвокату необхідно враховувати, що вказаний різновид розірвання договору становить найбільше психологічне напруження як для адвоката, так і для його клієнта. Об'єктивно, що у випадках правовідносин між адвокатом-представником потерпілого та потерпілим у кримінальному провадженні за фактом скоєння кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, таке психологічне напруження буде подвійним. Особливо із урахуванням того, що в певних випадках має місце заздалегідь визначена слідчим дата допиту потерпілого або встановлена судом дата судового засідання у кримінальному провадженні.

Очевидно, що найбільш бажаним для клієнта-потерпілого буде варіант, за якого новий представник потерпілого (новий адвокат) матиме змогу завчасно ознайомитися з матеріалами кримінального провадження в повному обсязі.

5.3. Особливості дострокового припинення надання безоплатної вторинної правничої допомоги особам, постраждалим від домашнього насильства

Дострокове припинення правовідносин між потерпілим-клієнтом і представником потерпілого – адвокатом, який має укладений відповідний договір із певним Центром з надання безоплатної правничої допомоги, можливо у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу».

Згідно з нормами ч. 1 ст. 23 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», встановлено правило стосовно того, що надання безоплатної вторинної правничої допомоги припиняється за рішенням Центру з надання безоплатної правничої допомоги у разі, якщо:

1) особою подано неправдиві відомості з метою віднесення її до однієї з категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу;

2) обставини чи підстави, за наявності яких особа була віднесена до однієї з категорій осіб, передбачених частинами першою-третьою статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», припинили своє існування;

3) особа користується захистом іншого захисника або залучила іншого представника у справі, за якою їй призначено захисника чи представника відповідно до цього Закону;

4) особа використала всі національні засоби правового захисту у справі;

5) особа відмовилася від отримання безоплатної вторинної правничої допомоги, крім випадків, якщо участь захисника (адвоката) є обов'язковою;

6) особа, якій надається безоплатна вторинна правнича допомога, померла, визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою, крім випадків щодо реабілітації померлої особи, скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою;

7) особа подала повторне звернення з одного і того самого правового питання, з якого особі надавалася безоплатна правнича допомога, про що стало відомо після прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги;

8) особа безпідставно не надає документів та доказів, що обґрунтовують вимоги особи щодо захисту її прав;

9) особа безпідставно не виконує обов'язки суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, визначені п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 2 ст. 26-1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Згідно з нормами ч. 2 ст. 23 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» за наявності підстав, передбачених п. п. 4, 7, 8 ч. 1 цієї статті Закону, рішення центру з надання безоплатної правничої допомоги про припинення надання безоплатної вторинної правничої допомоги приймається на підставі правового висновку, складеного адвокатом чи працівником такого центру.

Своєю чергою, згідно з нормами ч. 3 ст. 23 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», за наявності підстав, що особа користується захистом іншого захисника або залучила іншого представника у справі, за якою їй призначено

захисника чи представника, рішення центру з надання безоплатної правничої допомоги приймається на підставі правового висновку, складеного адвокатом або працівником центру, до якого додається копія документа, що підтверджує повноваження іншого захисника/представника, залученого особою. Копія рішення центру з надання безоплатної правничої допомоги про припинення надання безоплатної вторинної правничої допомоги надсилається слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді чи суду.

Згідно з нормами ч. 4 ст. 23 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», у разі припинення надання безоплатної вторинної правничої допомоги через те, що особою подано неправдиві відомості з метою віднесення її до однієї з категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, особа, яка отримувала таку допомогу, зобов'язана відшкодувати вартість фактичних витрат, пов'язаних з наданням допомоги.

Зазначаємо, що згідно з нормами ч. 5 ст. 23 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», надання безоплатної вторинної правничої допомоги припиняється у разі повного виконання суб'єктом надання безоплатної вторинної правничої допомоги своїх зобов'язань.

У цьому випадку правовідносини між клієнтом – потерпілим від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, та адвокатом-представником потерпілого припиняються. Водночас припиняються правовідносини між клієнтом, який є потерпілим від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, та між Центром з надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Згідно з ч. 2 ст. 24 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», встановлено правило: адвоката, який надає безоплатну вторинну правничу допомогу, може бути замінено на іншого адвоката за рішенням центру з надання безоплатної правничої допомоги у разі:

1) хвороби, повної або часткової втрати працездатності, смерті адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги;

2) неналежного виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору;

3) відмови адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги від виконання доручення/рішення центру з надання безоплатної правничої допомоги з підстав, передбачених законом;

4) зміни підсудності провадження або справи чи підслідності кримінального правопорушення;

5) припинення дії договору про надання безоплатної вторинної правничої допомоги;

6) неналежного надання безоплатної вторинної правничої допомоги працівником центру з надання безоплатної правничої допомоги;

7) припинення трудового договору з працівником центру з надання безоплатної правничої допомоги;

8) зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю;

9) виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу;

10) наявності інших підстав, передбачених законом.

Під час заміни одного адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги іншим адвокатом або працівником центру з надання безоплатної правничої допомоги забезпечується безперервність надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Згідно з ч. 4 ст. 24 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», якщо рішення про заміну адвоката прийнято через неналежне виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору, центр з надання безоплатної правничої допомоги може запропонувати Координаційному центру з надання правничої допомоги виключити такого адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу. У цьому випадку за рішенням Центру з надання безоплатної правничої допомоги такому потерпілому, який є клієнтом системи з надання безоплатної правничої допомоги, буде призначено іншого адвоката (адвоката з яким Центр з надання БВПД має відповідний Договір), щоб новий адвокат продовжив надання безоплатної правничої допомоги клієнту.

Потерпілий від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, який користується безоплатною правничою допомогою, може у будь-який час за своєю

ініціативою відмовитися від отримання безоплатної правничої допомоги у кримінальному провадженні.

Зокрема, така відмова потерпілого від послуг адвоката, який надає правничу допомогу безкоштовно за рахунок коштів держави (як представник потерпілого), може мати місце у випадках, коли такий потерпілий залучає до участі у кримінальному провадженні іншого адвоката-представника потерпілого, котрий діє на підставі Договору про надання правничої допомоги між клієнтом (потерпілим), з однієї сторони, і адвокатом (представником потерпілого), з іншої сторони.

Завершення представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні може залежати від часу, вказаного в договорі. Так, договір про надання правничої допомоги може бути укладений як на певний строк (наприклад, на рік, на два роки, на інший юридичний строк), так і на певну стадію кримінального провадження (протягом стадії досудового розслідування, судового розгляду в суді першої інстанції, апеляційного провадження, касаційного провадження) або протягом усієї тривалості кримінального провадження.

Розділ 6

ДІТИ-ПОСТРАЖДАЛІ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: СТАНДАРТИ ПОВЕДІННЯ, СПЕЦИФІКА ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ОТРИМАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

6.1. Поняття дитини-постраждалого від домашнього насильства, встановлення його ознак

Насильство стосовно дітей є проблемою як національного масштабу, так і всього світу. Адже психічний розвиток дитини – це процес накопичення кількісних (здобуття досвіду) і якісних (новоутворені моделі поведінки) прогресивних змін психіки, що зумовлюють формування особистості. Від позитивного досвіду утворюється позитивна модель поведінки, від насильницького – негативна. Відповідно, зростання випадків насильства щодо дітей відображає загальне підвищення рівня насильства в суспільстві: кримінальних правопорушень, трагічних інцидентів із летальним наслідком, суїцидів тощо. Тому одним із ключових завдань соціальної політики України є боротьба зі злочинами проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості, зокрема, в сфері захисту прав дітей.

Українці починають розуміти, наскільки розповсюдженим є насильство у різних формах та проявах, а також його вплив на дітей, які стають жертвами. І в цьому випадку кривдники є рідними особами або знайомими, яким діти звикли довіряти. Дитина часто соромиться або боїться розповісти про те, що її ображають. Основними причинами, що стримують дітей від звернення до правоохоронних органів, є страх перед помстою кривдника, сором перед іншими, втрата віри в можливість захисту, небажання відкривати і розповідати події, що їх травмували. Іноді діти просто не знають, що є альтернативне ставлення до них, і вважають цю поведінку нормальною.

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства, – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства¹⁹⁶.

Отже, щоби дитину визнати постраждалою від домашнього насильства, потрібна наявність хоча б одного альтернативного діяння: або прямий вплив на неї (нанесення ударів, зґвалтування тощо), або випадок, коли дитина стала свідком домашнього насильства. Головне, щоб працівниками правоохоронного органу був зафіксований факт присутності дитини під час вчинення домашнього насильства, наприклад, щодо одного з батьків.

Жорстоке поводження щодо дитини має згубні наслідки для її психічного та фізичного розвитку. Втім, у слідчого як процесуальної фігури немає ані завдання, ані повноважень виносити експертний висновок щодо психологічного стану дитини, яка зазнала насильства. Водночас необхідно мати уявлення про ті наочні та поведінкові ознаки (індикатори), за якими можна розпізнати постраждалу від насильства дитину в ході спілкування з нею та визначити, яких саме форм жорстокого поводження вона зазнала¹⁹⁷.

Звичайно, виявити та зафіксувати всі ознаки насильства щодо дітей досить важко, тому на допомогу фахівцям було створено авторську методику (базові індикативні таблиці), в якій виокремлено та визначено основні характеристики дітей, що потерпають від жорстокого поводження. Індикативні таблиці узагальнюють усю інформацію, дозволяючи виявити картину поводження з дитиною та якомога повніше зафіксувати ті чи інші прояви насильства. Методика складається з чотирьох таблиць:

– в першій – відокремлені наочні ознаки насильства над дитиною;

¹⁹⁶ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7.12.2017 року № 2229-VIII, ст. 1.

¹⁹⁷ Пурас Д. та ін. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство ; за заг. ред. Т. Цюман. Проект Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», 2015. С. 63.

– в другій – непрямі індикатори жорстокого поводження з дитиною;

– третя таблиця містить ознаки насильства, що виявляються співробітником правоохоронного органу завдяки опитуванню родичів, сусідів;

– у четвертій таблиці представлені ознаки, на які треба звертати першочергову увагу під час повторного опитування дитини.

Повністю текст методики надано в Додатку; за необхідності фахівець може зробити необхідну кількість копій і робити примітки безпосередньо в них¹⁹⁸.

Перелічені у Додатку питання-індикатори мають важливе значення під час виявлення дитини на місці події за фактом домашнього насильства. Однак під час досудового розслідування та підготовки і безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій слідчий, прокурор також мають враховувати той психологічний стан дитини, у якому вона перебуває на момент проведення таких дій. Це є важливим, оскільки розуміння психологічного та фізичного стану дитини перед проведенням допиту чи інших дій надасть змогу встановити з нею психологічний контакт та отримати інформацію по суті кримінального правопорушення, яке сталось за її участі. Отримання детальної інформації від неповнолітнього, який постраждав від домашнього насильства, у подальшому убезпечить його від повторних допитів.

Наведемо декілька прикладів вироків судів стосовно участі дітей під час ситуації домашнього насильства та визначення їх статусу судами.

Вироком Самарського районного суду м. Дніпра визнано доведеним, що обвинувачений в порушення вимог ст. 28 Конституції України, згідно з якою кожен має право на повагу до його гідності, а також у порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству», безпричинно, умисно, систематично вчиняє психологічне та фізичне

¹⁹⁸ Пурас Д. та ін. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство ; за заг. ред. Т. Цюман. Проект Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні». 2015, с. 73.

насильство щодо своєї дружини та пасинка, з якими він проживає в одному помешканні, що призвело до психологічних страждань останніх.

Він неодноразово вчиняв домашнє насильство щодо своєї дружини, яке виражалось у висловлюванні нецензурною лайкою, та погрожував фізичною розправою, бив руками по обличчю та тулубу, штовхав дружину в присутності малолітньої дитини за вчинення психологічного та фізичного домашнього насильства неодноразово було складено протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП.

Продовжуючи свої дії, 31 грудня 2023 р., у період з 14 годин 00 хвилин до 15 годин 00 хвилин, погрожував фізичною розправою, бив руками по обличчю та голові, дружину в присутності малолітньої дитини, внаслідок чого спричинив у нього побоювання за своє життя та здоров'я та за життя матері, у зв'язку з чим останній викликав співробітників поліції. Обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК, адже скоїв домашнє насильство, а саме – умисне систематичне вчинення психологічного насильства щодо своєї дружини та пасинка, з якими винний перебуває в сімейних відносинах, що призводить до психологічних страждань останніх¹⁹⁹. Як зрозуміло із зазначеного, домашнє насильство вчинялось щодо дружини, а малолітній син знаходився поруч, відповідно, автоматично набув статусу потерпілого.

Також, відповідно до довідки за результатами психодіагностичної роботи від 29.01.2024 практичного психолога з потерпілим внаслідок систематичних протиправних дій обвинуваченого у потерпілого пасинка виявлено наявність ознак психотравмування, пов'язаних із діями вітчима, а саме: крик, штовхання, образи та приниження, побиття матері іншими предметами, вимагання грошей погрози вбивством, трощення майна. Хлопець усвідомлює характер та значення дій щодо матері повною мірою, але не усвідомлює, що це прояви домашнього насильства. В його поведінці фіксуються такі невербальні прояви пережитих травмувальних подій: напруження,

¹⁹⁹ Вирок Самарського районного суду м. Дніпра від 15 березня 2024. Справа № 206/685/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117703528> (дата звернення: 09.08.2024).

скутість, уникання візуального контакту, чисельні паузи, тремтіння у голосі. Наразі малолітній переживає ситуативно тривожний стан, у дитини наявні ознаки психотравми внаслідок взаємодії з вітчимою, спостерігається посилення невротичних реакцій під час спогадів про їхню взаємодію²⁰⁰.

Окрім цього, у вироку Лугинського районного суду Житомирської області було зазначено про те, що 18.03.2019 року, близько 16 год., обвинувачений, перебуваючи за місцем свого проживання, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, намагався затіяти гру зі своїм малолітнім сином віком 10 років. Дружина з метою уникнення травмування дитини, позаяк обвинувачений знаходився в стані алкогольного сп'яніння та погано координував свої рухи, зробила зауваження своєму чоловіку з вимогою припинити гру, на що останній проявив агресію та у присутності малолітніх дітей вчинив щодо своєї дружини дії психологічного насильства, що проявились у словесних образах потерпілої нецензурними словами, тим самим спричинивши фізичні та емоційні страждання, порушивши її нормальний та загальноприйнятий у суспільстві сімейний уклад, а також якість життя та психологічний стан.

Крім цього, 21.03.2019 року біля 21.00 год. обвинувачений, знаходячись за вищевказаним місцем свого проживання, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинив щодо своєї дружини дії фізичного та психологічного насильства, що проявились у тому, що він у присутності малолітніх дітей словесно ображав потерпілу нецензурними словами, штовхав її руками, шарпав її за верхній одяг та виштовхав її з будинку, внаслідок чого дружина змушена була деякий час перебувати на подвір'ї за несприятливих погодних умов, що завдало їй моральних та фізичних страждань.

Ввечері, цього ж дня, продовжуючи свої злочинні дії, близько 22.00 год., обвинувачений, знаходячись за вищевказаним місцем свого проживання, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинив щодо своєї дружини дії психологічного насильства, що проявились у словесних образах потерпілої

²⁰⁰ Вирок Самарського районного суду м. Дніпра від 15 березня 2024. Справа № 206/685/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117703528> (дата звернення: 09.08.2024).

та погрозах фізичної розправи над нею, а саме: словесно почав ображати потерпілу та, взявши в руки ніж, приставив до шиї потерпіль, пригрозив їй фізичною розправою, внаслідок чого остання почала побоюватись за своє життя та зазнала моральних і фізичних страждань.

Отже, вказаними насильницькими діями обвинувачений заподіяв дружині систематичні фізичні та психологічні страждання, що завдали шкоди фізичному та психічному здоров'ю потерпілої, їй завдано емоційного пригнічення та погіршення психологічного самопочуття, а також сімейних відносин²⁰¹. У зазначеному провадженні потерпілою було визнано лише дружину винного, незважаючи на те, що кримінальне правопорушення вчинялось у присутності малолітніх дітей.

Однак дитина, яка стала свідком домашнього насильства, автоматично стає постраждалою.

Так, суддя Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду Ольга Ступак зауважила, що донедавна у конфліктах батьків дитина розглядалася як суб'єкт, на якого чиниться негативний тиск. Але Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», враховуючи європейські підходи, називає дитину, яка стає свідком домашнього насильства одного з батьків щодо іншого, саме потерпілою. Суддя зазначила, що через брак правозастосовної практики, глибокого розуміння проблематики спостерігається недостатня якість підготовки матеріалів у справах про такі адміністративні правопорушення, як домашнє насильство. Наслідком є те, що суд не може з урахуванням обставин справи оцінювати дитину саме як потерпілу в ситуаціях, де вона стала тільки свідком домашнього насильства. А це позбавляє дитину можливості потім отримати більший захист: отримати обмежувальний припис про заборону кривднику наблизитися до дитини, отримати відшкодування завданої їй моральної шкоди²⁰².

²⁰¹ Вирок Лугинського районного суду Житомирської області від 30 травня 2019. Справа № 281/308/19. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/82106473> (дата звернення: 09.08.2024)

²⁰² Ступак О. Дитина, що стала свідком домашнього насильства, є потерпілою та має право на належний захист. Судова влада України. Верховний Суд. 07 червня 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1433852/> (дата звернення: 09.08.2024).

Також у вирокі Лугинського районного суду Житомирської області не визнано потерпілим неповнолітніх дітей, у присутності яких вчинялось домашнє насильство щодо їх матері.

Так, обвинувачений, будучи тричі притягнутим до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, 24.01.2019 року, близько 19.00 години, вчинив психологічне насильство над своєю дружиною, яке виражалося в нецензурних висловлюваннях на її адресу та в погрозах застосування фізичного насильства в присутності неповнолітніх дітей.

Внаслідок таких систематичних дій обвинуваченого потерпілій завдано емоційного пригнічення та погіршення психологічного самопочуття, а також сімейних відносин.

Умисні дії обвинуваченого суд кваліфікує за ст. 126-1 КК як домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного та психологічного насильства щодо особи, з якою винний перебуває у сімейних відносинах, що призводить до фізичних та психологічних страждань, розладів здоров'я, емоційної залежності та погіршення якості життя потерпілої особи²⁰³.

Обвинувачений протягом тривалого часу умисно, тобто усвідомлюючи суспільну небезпеку своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки і бажаючи настання таких наслідків, систематично вчиняє психологічне насильство щодо своєї доньки, з якою він перебуває у сімейних відносинах, що призводить до психологічних страждань, емоційної залежності та погіршення якості життя потерпілої.

Зокрема, 13.01.2018 року приблизно о 15.30 год, 16.05.2018 року приблизно о 22.40 год, 12.07.2019 року приблизно о 12.40 год, 30.07.2019 року приблизно о 20.40 год, 09.08.2019 року приблизно о 20.05 год, обвинувачений, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за місцем проживання вчиняв щодо своєї дочки психологічне насильство, що проявилось у словесних образах до потерпілої нецензурними словами, погрозами фізичної розправи.

²⁰³ Вирок Лугинського районного суд Житомирської області від 03 травня 2019. Справа № 281/191/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81514778> (дата звернення: 09.08.2024).

Потерпіла в судовому засіданні пояснила, що обвинувачений є її батьком, живуть в одному будинку з 2014 року, який складається з трьох кімнат і коридору, у 2-ох кімнатах живе вона з трьома дітьми та чоловіком, в 1-й – її батьки. Батько після приходу з роботи часто вживає алкоголь і починає конфлікти, обзиває її при трьох дітях неповнолітніх і погрожує їй. Окрім того, вона захищає ще й матір від батька, і через це обвинувачений принижує її. Коли батько п'яний, частіше відбуваються конфлікти, він шарпає її за одяг, погрожує каліцтвом тощо.

Свідок у судовому засіданні пояснила, що є дочкою обвинуваченого, а потерпіла її сестра. Конфлікти у сестри з батьком тривають уже давно, будучи свідком, бачила ці постійні конфлікти, коли батько п'яний. Батько з матір'ю та сестра із сім'єю проживають в одному будинку, сестра живе в 2-х кімнатах, і батько стукає голосно у двері її кімнати, погрожує їй та обзиває нецензурними словами. Вказала, що буває у них, зокрема і про останній випадок, що запам'ятався найбільше: у листопаді після релігійного свята батько напився і тягав дітей, виганяв всіх із будинку. Після конфлікту із батьком сестра п'є заспокійливі ліки, а батько гучно вмикає музику, щоб дратувати ще більше сестру та її сім'ю, б'є вікна у кімнатах, де проживає сестра. Обвинувачений часто погрожує сестрі за один день по кілька разів, а вона часто викликає поліцію, щоб заспокоїти батька.

Свідок у судовому засіданні пояснив, що є зятем обвинуваченого, одружений із потерпілою. Вони проживають в одному будинку із дружиною і 3-ма дітьми, а також проживає обвинувачений і з дружиною. Спочатку, в 2015–2016 роках, конфліктів із обвинуваченим у них не було (не зловживав спиртним), потім розпочалися конфлікти, зокрема, коли обвинувачений напивається, матюкається при неповнолітніх дітях, неодноразово погрожує їм, виганяє з дому. Потерпіла внаслідок цих конфліктів із обвинуваченим отримує постійні стреси, через які у неї тече кров з носа, вона опісля вживає заспокійливі ліки²⁰⁴.

²⁰⁴ Вирок Яремчанського міського суду Івано-Франківської від 27 січня 2020 року. Справа № 354/787/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87157655> (дата звернення: 09.08.2024).

З цього вироку вбачається, що під час досудового розслідування не було акцентовано увагу на тому, що малолітні діти систематично були свідками домашнього насильства з боку дідуся, і що їм також спричинялась моральна шкода та порушувався нормальний психологічний розвиток дитини. З уваги на зазначені у Вироку обставини, можна стверджувати, що діти також є постраждалими від домашнього насильства.

Ще одним прикладом, коли діти стали свідками домашнього насильства, є обставини, зазначені у вироку Ратнівського районного суду Волинської області від 05 квітня 2024 року. У зазначеному вироку вбачається, що потерпіла дала показання суду про те, що з обвинуваченим у шлюбі, який на час вчинення злочину було розірвано, мають троє неповнолітніх дітей; разом проживали у квартирі, придбаній у шлюбі за кошти, отримані від продажу подарованої батьками чоловіка нерухомості. У зв'язку із несенням військової служби у зоні ведення бойових дій, з якої обвинувачений звільнився у жовтні 2022 року, та зловживанням алкоголем останній став агресивним, запальним, безпідставно ображав її нецензурними словами, влаштовував конфлікти, нищив речі домашнього вжитку (різав, підпалював), проганяв із будинку (часто в нічну пору доби), перешкоджав у користуванні майном (відключав електроенергію, Інтернет-зв'язок). Таку поведінку обвинувачений допускав у присутності дітей, які зазнавали негативних наслідків у психоемоційному розвитку. У однієї із дочок посилилось затирання, інша стала замкнутою в собі, після чергового скандалу змушена була викликати швидку медичну допомогу до дочки, у якої розболілося серце. Діти, будучи свідками сімейних дебошів, ставали наляканими і тривожними, постійно плакали, просили змінити місце проживання. Вона ж відчувала себе приниженою, розгубленою, на тлі постійних стресів зазнала загострення хвороби (псоріазу). Зазначила, що загалом неправомірна поведінка обвинуваченого призвела до втрати нею і дітьми повноцінного відпочинку, можливості якісно працювати, навчатися, до постійної втоми та переживань.

Указала, що за її заявами обвинувачений був тричі притягнутий до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї. Однак згодом, а саме 03 серпня 2023 року, обвинувачений у нетверезому стані знову зчинив конфлікт, у ході якого

відключив WI-FI, електроенергію, не дозволяв підігріти дітям їжу, мотивуючи тим, що квартира їй не належить, проганяв її із житла, розуміючи, що діти із ним не залишаться. Вона намагалася взяти у сараї велосипед, щоби поїхати на роботу. Однак обвинувачений відібрав велосипед у неї, чіплявся за багажник, штовхнув ногою у колесо велосипеда, від чого вона впала на землю, згодом ударив її в ногу. У зв'язку із цим випадком вона викликала працівників поліції.

Потерпіла проти виклику в судове засідання свідка неповнолітньої дочки заперечила, мотивуючи тим, що участь у судовому засіданні лише посилить стресові відчуття у дитини, яка й так є наляканою²⁰⁵. Із обставин, зазначених у вирокі суду, вбачається, що неповнолітня донька має процесуальний статус свідка, відповідно до чого суддя викликав її на допит під час судового розгляду. У такій ситуації ще на стадії досудового розслідування було б доречно проводити опитування дитини із залучення психолога згідно зі ст. 225 КПК, що б мінімізувало повторні допити та додаткову травматизацію.

6.2. Методика опитування (допиту) дитини-постраждалого від домашнього насильства

Опитування (допит) дитини-постраждалого від домашнього насильства відбувається відповідно до положень нормативно-правових актів, які врегульовують процесуальну діяльність осіб, уповноважених на проведення таких слідчих та процесуальних дій, а саме: слідчих, дізнавачів, прокурорів. Необхідно звертати увагу на вік дитини, особливості її розвитку, поведінки, психічного стану тощо. Національне законодавство України щодо опитування (бесіди, допиту) дитини ґрунтується на міжнародних стандартах та нормах, як-от: Конвенція ООН про права дитини 1989 року (ратифікована у 1991 році), Конвенція Ради Європи про захист дітей

²⁰⁵ Вирок Ратнівського районного суду Волинської області від 05 квітня 2024 року. Справа № 157/1987/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118153050> (дата звернення: 09.08.2024).

від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, ратифікована у 2012 році) та ін.

Нормативна регламентація у національному законодавстві:

- Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 224, 225, 226, 227, 232, 336, ч. 9 ст. 352, ст. 354, ч. 11 ст. 615 та ін.);

- Наказ Офісу Головного прокурора від 04.11.2020 № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» (п. 6, 7 та ін.);

- Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року, № 585 (п. 14 та ін.);

- Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, затвердженого Наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187 – в Житомирській, Львівській, Кіровоградській, Черкаській, Чернівецькій областях та місті Києві (безпосередньо стандарт 34, 35, 41, 51, 52, 74, 75 ін.).

З метою збору об'єктивної інформації про складні життєві обставини з дитиною, яка досягла того віку та рівня розвитку, коли може висловити свою думку, проводиться **бесіда** під час проведення оцінювання її потреб у соціальних послугах, а також під час оцінки рівня її безпеки. Бесіда повинна тривати не більше двох годин на день із перервою і безперервно – не більше години. Тривалість бесіди визначається з урахуванням віку та індивідуальних особливостей дитини, рівня її розвитку. Бесіда проводиться у безпечному місці та/або у спеціально створених безпечних умовах (зокрема за відсутності кривдника), у тому числі із застосуванням методики «Зелена кімната». Бесіда може проводитися за участю представника служби у справах дітей, органу Національної поліції, педагога або психолога, а у разі потреби – лікаря, інших осіб, які мають відповідну кваліфікацію або пройшли відповідне навчання стосовно особливостей проведення такої бесіди з дітьми різних

категорій в присутності та/або за згодою (відповідно до положень Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 585).

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом.

Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, так і технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис **допиту** та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів.

Основні вимоги до проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи (відповідно до Кримінального процесуального кодексу України):

1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

4. До початку допиту особам, законному представникові, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

5. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнювальні запитання малолітній або неповнолітній особі.

6. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника. Зазначена норма є важливою, оскільки завжди мають ураховуватись інтереси неповнолітнього у тому чи іншому статусі.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК, як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Про залучення законного представника слідчий вносить постанову, копія якої вручається законному представникові (ч. 3 ст. 44 КПК). Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК²⁰⁶.

Потрібно враховувати час від моменту вчинення насильства, і рекомендовано проводити допит у межах двох місяців. У комунікації з дитиною дуже важливо усвідомлювати особливості дитини, і дитина повинна відчувати себе в безпеці. А безпека для дитини – це безпечне місце і безпечний дорослий поряд.

Рекомендовано під час комунікації, наприклад, адвоката з дитиною, перебувати на одному рівні з нею, не робити різких рухів, уточнити у дитини чи задоволені її базові потреби, не використовувати маніпулятивних технік. Важливим є внутрішній стан адвоката. Не можна включати синдром рятівника, а найголовніше – пройти шляхом дитини з максимальним

²⁰⁶ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. С. 14.

дотриманням її прав, свобод, інтересів, і слідкувати за тим, щоб усе відбувалося в рамках закону²⁰⁷.

Також, відповідно до Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, під час опитування (допиту) дитини необхідно враховувати такі стандарти поводження:

- забезпечувати проведення слідчих дій з урахуванням найменшої травматизації неповнолітнього;

- забезпечувати допит неповнолітнього під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею у порядку, передбаченому ст. 225, ч. 11 ст. 615 КПК;

- здійснювати допит за методикою «Зелена кімната» не лише за місцем проведення досудового розслідування, а й в іншому місці за згодою неповнолітнього.

- обґрунтовувати клопотання про допит неповнолітньої особи (потерпілого, свідка) у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, з урахуванням рекомендацій психолога за результатами роботи з нею та психологічних особливостей особи.

- надсилати на дослідження для проведення судових психологічних експертиз насамперед матеріали кримінального провадження, відеозаписи слідчих дій за участю дитини;

- ініціювати питання про допит неповнолітнього потерпілого під час судового розгляду поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження) за участю психолога;

- допускати перехресний допит за участю неповнолітнього потерпілого в суді лише у виняткових випадках, коли вичерпано всі інші способи встановлення істини за участю психолога²⁰⁸.

²⁰⁷ Дитина в ситуації домашнього насильства: адвокатка Людмила Гриценко. *ADVOKAT POST*. URL: <https://advokatpost.com/dytyna-v-sytuatsii-domashnoho-nasylstva-advokatka-liudmyla-hrytsenko/> (дата звернення: 01.04.2024).

²⁰⁸ Гловчук І. Пілотний проєкт щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: коментар стандартів допиту дитини. 10 с. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/pilotnii-projekt-shhodo-implementaciyi-miznarodnix-standartiv-pravosuddia-druzhnyogo-do-ditini> (дата звернення: 28.03.2024).

Так, Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність впроваджений з метою забезпечення при здійсненні досудового розслідування, судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а також при виконанні покарань щодо неповнолітніх ефективної реалізації існуючих обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту та забезпечення прав дітей, виконання вимог міжнародного законодавства²⁰⁹.

Вказаний Порядок передбачає стандарти не тільки опитування (допиту) дитини, але й інші аспекти участі дитини в кримінальному провадженні, зокрема: дотримання прав дитини та забезпечення найкращих її інтересів; визначати законного представника з урахуванням думки неповнолітньої особи; залучати до кримінального провадження психолога, що має відповідну фахову кваліфікацію; вживати заходів щодо нерозголошення персональних даних про неповнолітніх; забезпечити прийняття поданих неповнолітніми заяв, у тому числі усно, щодо порушення їхніх прав і законних інтересів; виносити терміновий заборонний припис стосовно кривдника (у разі здійснення насильства стосовно дитини) тощо.

Враховуючи зазначені вище положення, можна зробити висновок про те, що слідчі, прокурори під час розслідування кримінальних правопорушень щодо домашнього насильства за участю дітей мають зважати на пропозиції, які в них зазначено.

Зокрема, допит дитини, яка постраждала від домашнього насильства, має бути ретельно спланований. Надані нами рекомендації можуть бути використані також під час допиту у режимі відеоконференції чи у порядку ст. 225 КПК.

Підготовка до такого допиту полягає у:

1. Визначенні психологічного стану дитини (зазвичай такий стан визначається одразу, на місці події, із використанням

²⁰⁹ Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : Наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення: 09.04.2024).

певних індикаторів визначення стану дитини). Тому з моменту виявлення дитини-постраждалої від домашнього насильства до моменту здійснення допиту має пройти певний час, достатній для того, щоб дитина могла давати показання.

2. Визначенні кола присутніх осіб під час слідчої (розшукової) дії за участі дитини. Перелік осіб, які обов'язково мають бути присутніми під час допиту, описано у Кримінальному процесуальному кодексі України. Серед них мають бути законні представники, психолог чи педагог, а за необхідності – лікар.

Участь педагога, психолога та за потреби лікаря покликана забезпечити, щоб діти під час кримінальних проваджень, а особливо під час надання ними свідчень та заяв, почувалися у безпеці та мали необхідну підтримку. Так само участь зазначених фахівців у кримінальних провадженнях за участю дитини є необхідною та важливою підтримкою для поліцейських, суддів, адвокатів та прокурорів, які не володіють спеціальними знаннями у галузі дитячої психології або медицини (у випадках, де це необхідно), під час здійснення оцінювання показів дитини, визначення найкращих інтересів дитини та можливих шкідливих наслідків для неї під час ухвалення рішень, що прямо або опосередковано стосуються благополуччя дитини зараз або у майбутньому²¹⁰.

Необхідно враховувати думку дитини стосовно тієї особи, з якою їй було б комфортно знаходитись у правоохоронних органах, кому вона зможе довіритись тощо.

Слідчим, прокурорам під час проведення допиту варто звернути увагу на поведінку законного представника. Якщо дорослі свідомо спонукають дитину не надавати свідчень або викривляти деталі події, що з нею трапилась, такий психологічний вплив має чітку мету і зветься *прямим*²¹¹.

²¹⁰ Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf (дата звернення: 17.03.2024).

²¹¹ Ознаки впливу на свідчення дитини. URL: https://psychologist.legalaid.gov.ua/oznaky_vplyvu (дата звернення: 17.03.2024).

Між педагогом та психологом усе ж таки варто обрати останнього, оскільки між педагогом та дитиною не завжди можуть бути дружні стосунки, особливо, якщо це педагог зі школи. Залучення такого учасника кримінального процесу іноді може спричинити не лише психологічний дискомфорт дитині під час проведення слідчих (розшукових) дій, а й у подальшому під час навчання у тій же школі, де працює цей педагог.

Відповідно, присутність особи, з якою дитині не комфортно або з якою вона не має дружніх стосунків, може негативно відобразитися на установленні психологічного контакту та отриманні подальших показань. Як доводить практика, психолог допоможе встановити психологічний контакт з дитиною та підготувати її для спілкування, не спричиняючи дитині психологічного дискомфорту.

Користь залучення психолога, а не педагога, до процесу проведення процесуальних дій за участю дитини підтверджує й те, що педагог у зв'язку із відсутністю в нього спеціальних знань, навичок та відповідної практики не здатний впоратися з порушеними вище проблемами²¹².

До кримінальних проваджень за участю неповнолітніх залучаються психологи, данні про яких містяться у Реєстрі психологів. Психологи, які увійшли до Реєстру, проходять спеціальне навчання за навчальною програмою «Особливості залучення та роль психолога у процесуальних діях за участю дитини в межах кримінального провадження». Залучення психолога, який спеціально підготовлений та готовий залучатися до роботи з дитиною певного віку та певної категорії в межах кримінального провадження, дасть змогу уникнути повторної травматизації дитини під час процесуальних дій, захистити її права, забезпечити найкращі інтереси, а також сприятиме застосуванню підходів правосуддя, дружнього до дитини, на національному рівні²¹³.

²¹² Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf (дата звернення: 17.03.2024).

²¹³ Про Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. URL: <https://psychologist.legalaid.gov.ua/pro-reiestr> (дата звернення: 17.03.2024).

Залучення психолога до кримінальних проваджень за участю дітей дозволяє мінімізувати травмувальний вплив на дитину процесу розслідування, і є вкрай важливим тому, що психолог сприяє:

- комунікації учасників кримінального провадження з дитиною з урахуванням її вікових та індивідуально-психологічних особливостей;

- забезпеченню її найкращих інтересів, зокрема шляхом надання рекомендацій щодо вибору місця проведення слідчих дій, підготовки та інформування дитини про участь у них з урахуванням її психоемоційного стану;

- налагодженню та підтримці взаємодії з дитиною задля отримання максимально точної інформації про обставини події;

- оцінюванню стану дитини з метою розуміння її можливості брати участь у слідчих діях та дотримання її найкращих інтересів;

- самостійному відтворенню дитиною обставин подій для забезпечення її права бути почутою;

- фіксації показань із зазначенням особливостей впливу подій, яких зазнала дитина, що сприятиме розумінню учасниками кримінального провадження відтворених нею обставин відповідно до вікових та індивідуальних особливостей, її спроможності брати участь у подальших слідчих діях.

Психолог підсилює голос дитини та дозволяє слідству ефективніше проводити розслідування і захистити права дитини²¹⁴.

Застосувавши ті чи ті методики й психологічні прийоми, психолог допомагає отримати від дитини повну й достовірну інформацію щодо визначених сторонами обвинувачення й захисту (за наявності) та іншими учасниками цієї слідчої (розшукової) дії обставин, які підлягають з'ясуванню, необхідних деталей, конкретних запитань²¹⁵.

²¹⁴ Важливість залучення психолога до слідчих дій за участю дітей. URL: <https://psychologist.legalaid.gov.ua/statti-1-2> (дата звернення: 17.03.2024).

²¹⁵ Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf (дата звернення: 17.03.2024).

3. Визначенні місця проведення допиту. Як нами було зазначено, допит неповнолітнього у статусі потерпілого, свідка чи то підозрюваного потрібно здійснювати у «Зеленій кімнаті» чи Центрі «Барнахус». Якщо ж говорити про дитину потерпілого чи свідка домашнього насильства, то допит може проводитись у іншому більш комфортному для дитини місці (Стандарт 41). Дитина може відтворити обставини подій, що з нею сталися, лише за умов безпеки та захищеності незалежно від її процесуального статусу (потерпіла, свідок, підозрювана)²¹⁶.

Загалом станом на 01.06.2024 в Україні обладнано 125 приміщень, призначених для використання за методикою «Зелена кімната», з них на підконтрольній території України функціонують 106, зокрема: у Житомирській – 14; Чернівецькій – 12; Волинській – 11; м. Києві – 9; Дніпропетровській – 7; Кіровоградській – 6; Донецькій та Львівській – по 5; Івано-Франківській, Закарпатській, Запорізькій, Одеській та Сумській – по 4; Тернопільській, Рівненській, Полтавській та Миколаївській – по 3; Харківській та Черкаській – по 2; Вінницькій – 1.

Водночас 6 приміщень знаходяться у зоні ведення бойових дій, у зв'язку з чим не використовуються: 5 – у Донецькій області та 1 – у Дніпропетровській області. Ще 13 приміщень перебувають на тимчасово окупованій території України.

Упродовж 2023 року у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування відкрито 21 приміщення, дружнє до дитини, де використовується методика «Зелена кімната». Протягом 6 місяців 2024 року відкрито 16 таких приміщень.

За сприяння Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх у ході реалізації проекту «Впровадження моделі Барнахус для захисту дітей, постраждалих від насильства» за участю Національної поліції відкрито 12 центрів захисту та соціально-психологічної підтримки

²¹⁶ Як підготувати дитину до участі у слідчих діях. URL: <https://psychologist.legalaid.gov.ua/statti-1-2-1> (дата звернення: 17.03.2024).

у процесі правосуддя для дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель «Барнахус»).

Станом на 01.06.2024 такі Центри функціонують у містах Вінниця, Житомир, Київ, Кропивницький, Миколаїв, Одеса, Тернопіль, Чернівці, Полтава, Суми, Луцьк та Черкаси. Адреси розташування не розголошують, щоб зберегти анонімність та не наражати на небезпеку відвідувачів. Ті, хто потребує допомоги, дізнаються про його розташування безпосередньо від соціальних працівників²¹⁷.

За інформацією слідчих управлінь головних управлінь Національної поліції в областях, Автономній Республіці Крим, м. Севастополь та м. Києві, з 01.01.2024 до 01.07.2024 за методикою «Зелена кімната» слідчими та дізнавачами допитано 1 189 дітей, у центрах «Барнахус» допитано 197 дітей.

Опитування в «Зеленій кімнаті» становить лише спеціальний спосіб проведення допиту чи опитування, результатом якого мають стати відомості, що містяться в показаннях особи, яку опитують. Слід зазначити, що чинний кримінальний процесуальний закон не містить обов'язку під час досудового розслідування проводити допит малолітньої особи за методикою «Зелена кімната», а сама методика має методичний характер²¹⁸.

4. Перелік питань, необхідних під час допиту такої дитини. Перед допитом слідчий разом із психологом має укласти перелік питань, які необхідно з'ясувати у дитини. Участь психолога у плануванні допиту чи іншої слідчої (розшукової) дії є вкрай необхідною, оскільки саме він може правильно сформулювати запитання слідчого, враховуючи вікові та психічні особливості дитини.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських рекомендується пояснювати

²¹⁷ Запровадження моделі «Барнахус» в Україні та міжнародний досвід. URL: <https://medconstructor.org/analytics/zaprovdzhennya-modeli-barnaxus-v-ukrayini-ta-mizhnarodnij-dosvid/>

²¹⁸ Постанова іменем України Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 17.01.2024. Справа № 335/4038/22. Проведення № 51-6687км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512355> (дата звернення: 01.04.2024).

дитині, що ювенальний поліцейський, слідчий в рамках опитування/допиту хоче дізнатися більше про подію, а тому ставитиме додаткові запитання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного дитиною. Слід зважати на те, що коли дитині ставиться значуще питання, її мовлення або уповільнюється, або стає надмірно деталізованим – так дитина намагається відтягти момент розповіді про сам факт насильства, який сприймається мозком як загроза, котру дитина знову переживає у своїх спогадах. Важливо в цей момент не заважати дитині, а дати їй змогу говорити за потребами – або уповільнитися, або говорити безупинно. Шляхом підтримки дитини варто зазначати її стан: «Мені здається, що ти пригадала подію, де тато, як ти казала, «робив неприємно». Ти можеш розказати про це або показати, як було, або намалювати, коли будеш готова. Мені важливо почути (зрозуміти), що відбувалося з тобою». Якщо дитина зробила довгу паузу, можна сказати їй, запрошуючи до розповіді: «Пам'ятаєш, ти сказала, що не хотіла йти додому, бо там був тато? Розкажи, що відбувається, коли ти приходиш додому, а там тато»²¹⁹.

Під час безпосереднього допиту, відповідно до зазначених Методичних рекомендацій, слідчому варто використовувати техніки активного слухання:

- різні типи запитань (відкриті/закриті), наприклад: «Як ти граєшся з дядьком? У вас були якісь правила гри? Що робиш ти, а що робить він? Де він тебе торкався? Він робив тобі боляче? Ти сказала, що він тебе штовхнув? Чи ще якось він робив боляче?»;

- парафраз (переказ) основної інформації, яку повідомила дитина з використанням ключових слів, наприклад: «Ти сказала, він робив тобі боляче. Як він робив тобі боляче? Покажи, напиши, намалюй і розфарбуй»;

- резюмування (може бути проміжним і підсумковим) – це перевірка, чи правильно зрозуміла сказане особа, яка інтерв'ює дитину, наприклад: «Я правильно тебе почула,

²¹⁹ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19rmVAfM6oFEGK3_DgDibxNlxaieFsuxD/view (дата звернення: 17.03.2024). С. 26.

зрозуміла, що ... (тут резюмується висловлена дитиною інформація про подію)? Ти можеш виправити мене, додати інформацію, яку вважаєш за потрібну. Чи є ще щось, про що ти хотів/хотіла повідомити мені додатково?».

Починати допит/опитування слід з відкритих запитань, на які дитина має дати розгорнуту відповідь. Відкриті запитання не надають розповіді якогось конкретного напрямку. Правильно поставлене відкрите запитання дозволяє дитині дати вільну від впливу іншої людини відповідь, яка формулюватиметься на підставі власних слідів пам'яті. На початку фази детальних запитань рекомендуються такі відкриті питання: «Що ще ти пам'ятаєш про подію? Що ще сталося?» Старайтеся ставити якомога більше відкритих запитань, це дозволяє отримати більш достовірні відповіді.

Слід докласти зусиль, щоб інформацію, яка стосується подробиць, також здобувати за допомогою відкритих питань. Наприклад: «Як ти опинився біля магазину?», «Чи хтось ще був із тобою у квартирі?», «У що Х. був одягнений?» Такі питання полегшують згадування інформації, однак варто буди дуже пильним і не використовувати навідних запитань (містять у собі відповідь). Наприклад, запитання «Машина була білого чи чорного кольору?» треба замінити на таке: «Якого кольору була машина?», «Ти казав, що він говорив тобі ходити в трусах, які він купив. Можеш описати, намалювати, які то були труси?», «Як він грав з тобою? Що потрібно було робити в цій грі? Що робила ти, а що робив він? Де він тебе торкав? Покажи на ляльці. Зафарбуй на картинці. Покажи на смайликах, як виглядало його лице, коли він так робив, і обери, яким смайликом була ти, коли він так робив»²²⁰.

Зазначені питання більше адаптовані під ситуацію сексуального насильства, однак вони можуть бути інтерпретовані під ситуацію домашнього насильства. Ставити запитання має психолог, оскільки саме він розуміє усі особливості дитячої психіки та може розташувати дитину до надання показань без зайвої травматизації.

²²⁰ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48с. URL: https://drive.google.com/file/d/19rmVafM6oFEGK3_DgDibxNlxaieFsuxD/view (дата звернення: 17.03.2024). С. 26–27.

Результати досліджень показують, що діти легше відповідають на питання, які починаються зі слів «де», «як», «хто». Питання, які починаються із «коли», зазвичай є складними для дитини. Питання, які починаються з «чому», є найважчими, тому що вимагають розвинутих мовних умінь, здатності причинно-наслідкового мислення та вміння об'єктивно сприймати світ, розуміти мотиви поведінки інших людей. Отож, відповісти на таке питання інколи важко й дорослій людині, тим паче дитині, незалежно від віку. Окрім того, питання, які починаються з «чому», можуть викликати почуття провини, пробуджувати захисні реакції з огляду на схильність виправдовувати свою поведінку, тому таких питань слід уникати взагалі.

Формулювати детальні питання доцільно за таким порядком: «де?» – «коли?» – «як?» – «хто?». Питань, які починаються з «чому?», НЕ СТАВИТИ!²²¹.

У ситуації, коли дитина стала свідком чи потерпілим від домашнього насильства, доречно ставити такі запитання:

1. Тобі подобається бути дома?
2. Ти можеш пояснити, що ти відчуваєш, коли знаходишся вдома?
3. Ти відчуваєш себе у безпеці, коли знаходишся вдома?
4. Хто має бути поряд з тобою, щоб ти відчував себе в безпеці?
5. Де сталася сварка/бійка з/між ...?
6. Хто був поряд з тобою у цій ситуації?
7. Як тато/мама/інший родич спілкувались один з одним?
8. Що тато/мама/інший родич тобі чи іншим твоїм рідним робили/говорили?
9. Що робив тато/мама/інший родич з тобою чи твоїми рідними?
10. Тато/мама/інший родич тебе чи когось із твоїх рідних чіпав/бив?
11. Чи спричиняв тато/мама/інший родич тобі біль? Чи тих їх боявся? Якщо так, то чому?

²²¹ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48с. URL: https://drive.google.com/file/d/19rmVAfM6oFEGK3_DgDibxNlxaieFsuxD/view (дата звернення: 17.03.2024). С. 26–27.

12. Можливо ти ще хочеш про щось розповісти стосовно тата/мами/когось іншого з рідних?

Це приблизний шаблон запитань, який можна ставити дитини, все залежить від конкретної ситуації, у якій опинилась дитина.

5. Визначенні процедури здійснення допиту. Результат допиту буде залежати від вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини та ступеню впливу на дитину травмувальних обставин, які з нею сталися; від умов, за яких проводиться допит; від психоемоційного стану осіб, які перебувають з дитиною або супроводжують її; та від рівня підготовки до допиту усіх його учасників²²². Тому, для вдалого та якісного проведення допиту дитини, яка опинилась у ситуації домашнього насильства потрібно:

Слід налагодити контакт із законними представниками чи особами, які їх замінюють, на предмет встановлення інформації про психологічний стан дитини та комфортне для дитини місце проведення допиту.

Стан дитини залежить від стану близьких для неї людей та від їх обізнаності в тому, що відбуватиметься під час допиту/опитування, тому перед його початком психолог надає батькам необхідну інформацію про те, що буде відбуватись, мету проведення певної слідчої (розшукової) дії, хто її буде проводити, роль батьків (наприклад, до допиту/опитування – підтримувати дитину, налаштовувати на процес та сприяти її готовності розповідати про обставини події; в ході процесуальної дії та після неї – не розпитувати дитину про процес, переключити її увагу на звичний режим повсякденного життя, однак підтримати та вислухати, якщо вона захоче говорити)²²³;

Перед безпосереднім проведенням допиту необхідно **роз'яснити неповнолітньому про те, що буде відбуватись,** яка роль дитини у цьому процесі. Роз'яснення має відбуватись

²²² Психологічні особливості допиту дітей. (дата звернення:17.03.2024). URL: <https://psychologist.legalaid.gov.ua/statti-1>

²²³ Про що важливо розповісти батькам/особам, які їх замінюють, до проведення допиту/опитування дитини. URL: https://psychologist.legalaid.gov.ua/pidgotovka_batkiv (дата звернення 02.02.2024).

зрозумілою для дитини мовою, де, що, з ким, навіщо й яким чином відбуватиметься²²⁴.

Треба роз'яснити, що розмова буде фіксуватись під відеозапис задля того, щоб мінімізувати повторні опитування у подальшому.

6. Безпосередньо проведенні допиту. Під час допиту дитини-постраждалої від домашнього насильства слідчому доречно використовувати модель «Барнахус». За цією моделлю працює багатопрофільна міжвідомча команда, до якої входять представники правоохоронних органів, кримінального судочинства, служб захисту дітей, а також медичні працівники і працівники сфери захисту психічного здоров'я. Під час допиту дитини запитання можливо ставити через психолога із використанням аудіоапаратури через навушник або планшет, адаптуючи запитання відповідно до віку, рівня розуміння та розвитку дитини²²⁵.

7. Після допиту. За результатами допиту слідчий складає протокол, з яким ознайомлюються усі присутні та ставлять свої підписи. Якщо допит фіксувався за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього (ч. 2 ст. 104 КПК²²⁶).

Після допиту позитивною може бути практика, коли психолог за результатами спілкування з дитиною складає свій висновок, у якому зазначає, чи говорить дитина правду, чи, можливо, її свідчення є проявом фантазії або наслідком

²²⁴ Як підготувати дитину до участі у слідчих діях. URL: https://psychologist.legalaid.gov.ua/statti-1-2-1https://psychologist.legalaid.gov.ua/pidgotovka_batkiv (дата звернення 02.02.2024).

²²⁵ Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdfhttps://psychologist.legalaid.gov.ua/pidgotovka_batkiv (дата звернення 02.02.2024).

²²⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Texthttps://psychologist.legalaid.gov.ua/pidgotovka_batkiv (дата звернення 02.02.2024).

навіювання з боку сторонніх осіб. Безумовно, на деякі запитання додатково дадуть відповіді призначені судові експертизи, але варто мати на увазі, що їх проведення та підготовка відповідних висновків, як правило, потребує часу²²⁷.

Важливо пам'ятати, що відтворення події потребує від дитини затрати енергії, отже бажання поїсти є нормальною реакцією, як випити води та відвідати туалет. Крім того, дитина відчуває втому. Рекомендується після допиту/опитування запитати дитину, як вона себе почуває, чи є у неї якісь побоювання, прохання. Наприклад: «Чи хочеш ти щось додати, змінити?», «Як би ти хотіла, щоб ця ситуація вирішилась? Що для тебе є важливим у вирішенні цієї ситуації?» Після цього відповідно відреагувати на сказане дитиною. Неодмінно подякуйте дитині за взаємодію, навіть якщо її показання не містили суттєвої для справи інформації. Скажіть: «Дякую за допомогу», «Дякую, що ти прийшла і зі мною поговорила».

Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми, щоб знизити в неї рівень напруги. Заклучна фаза є важливою для захисту психіки дитини, тому на цьому етапі перейдіть зі спогадів про подію до повсякденного життя, наприклад: «Що ти будеш робити зараз? Куди підеш? Чим будеш займатись?»²²⁸.

6.3. Специфіка законного представництва дитини-постраждалого

Питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини, –

²²⁷ Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. *Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні*. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf https://psychologist.legalaid.gov.ua/pidgotovka_batkiv (дата звернення 02.02.2024).

²²⁸ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с. URL: https://drive.google.com/file/d/19rmVAFM6oFEGK3_DgDibxNlxaieFsuxD/view (дата звернення 08.04.2024) С. 31.

органи опіки та піклування, у тому числі за зверненням родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, якщо вони не є кривдниками²²⁹.

Постраждала дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку.

Якщо у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно дитини вона **не може прожити** із своїми батьками, іншими законними представниками, на час подолання причин і наслідків домашнього насильства дитина може бути влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя, до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служб у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб²³⁰.

Відповідно до ст. 9 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до повноважень **органів опіки та піклування** у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дитини та за участю дитини належать:

1. Захист прав та інтересів постраждалої дитини, у тому числі шляхом звернення до суду, представництва прав та інтересів дитини у суді при розгляді питань, пов'язаних із здійсненням актів домашнього насильства, зокрема про видачу обмежувального припису.

2. Безпосереднє надання допомоги та захисту постраждалим дітям, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавленого батьківського піклування.

3. Розгляд у порядку, встановленому Сімейним кодексом України, питання про доцільність відібрання дитини чи позбавлення батьківських прав стосовно дитини, якщо кривдниками дитини є батьки (усиновлювачі) або один із них.

4. Розгляд у порядку, встановленому законодавством, питань про доцільність відібрання дитини в опіку

²²⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7.12.2017 року № 2229- VIII, ч. 7 ст. 20.

²³⁰ Там само. Ст. 22.

(піклувальника), прийомних батьків, батьків-вихователів, про звільнення особи від обов'язків опікуна (піклувальника) дитини, розірванням договору про патронат над дитиною, скасування рішення про влаштування дитини до дитячого будинку сімейного типу або до прийомної сім'ї у разі здійснення домашнього насильства стосовно дитини або за участю дитини.

5. Надання згоди на отримання соціальних послуг постраждалою дитиною, якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини.

6. Надання згоди на внесення персональних даних про дитину, яка повідомила про вчинення насильства або є постраждалою особою, до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини.

7. Влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя у разі неможливості проживання дитини із своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участі.

До повноважень **служб у справах дітей** у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей належать:

1. Розроблення та виконання заходів із захисту прав та законних інтересів постраждалої дитини.

2. Прийом та розгляд заяв і повідомлень про домашнє насильство стосовно дітей та за участю дітей, у тому числі повідомлень, що надійшли до колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

3. Інформування постраждалої дитини, її батьків, інших законних представників, якщо вони не є кривдниками дитини, про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися;

4. Влаштування дитини в центр соціально-психологічної реабілітації дітей, притулок для дітей служби у справах дітей, інші установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини

відповідно до її потреб, а також здійснення контролю за умовами її перебування та надання допомоги у разі неможливості проживання дитини із своїми батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно цієї дитини або за її участі.

5. Проведення профілактичної роботи з батьками, іншими законними представниками дитини із запобігання домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей.

6. Порушення перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення до відповідальності згідно із законом посадових осіб у разі невиконання або неналежного виконання ними обов'язків під час виявлення фактів домашнього насильства, роботи з постраждалою дитиною.

7. Здійснення інших передбачених законодавством заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей чи за участю дітей.

Усі заходи, спрямовані на допомогу дитині, яка переживає складні життєві обставини, призначені для захисту її прав і інтересів. Метою є усунення причин таких обставин, створення безпечного середовища для її існування та виховання, а також надання дитині та її батькам повного комплексу необхідних послуг та соціальної підтримки.

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності. Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю забезпечують ведення обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Якщо у зв'язку із складними життєвими обставинами дитина тимчасово не проживає чи не може проживати із своїми батьками, іншими законними представниками, її утримання та виховання можуть здійснювати родичі, сім'я патронатного вихователя, центри соціально-психологічної реабілітації

дітей, притулки для дітей служб у справах дітей, інші установи для дітей (незалежно від форми власності та підпорядкування), в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, зобов'язані в максимально короткий термін запропонувати сім'ї дитини комплекс послуг, спрямованих на мінімізацію чи повне подолання складних життєвих обставин, та сприяти поверненню дитини до батьків, інших законних представників.

Якщо повернення дитини до батьків, інших законних представників є неможливим чи суперечить її інтересам, органи опіки та піклування здійснюють заходи щодо надання дитині статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, захисту її житлових та майнових прав, влаштування в одну із форм виховання, яка найбільше відповідає найкращим інтересам дитини²³¹.

На підставі аналізу літератури та наукових джерел щодо запобігання і протидії насильству сформульовано рекомендації соціальним працівникам, соціальним педагогам, психологам, педагогічним працівникам, батькам у разі звернення до них постраждалих від насильства:

- Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству (лист МОН від 18.05.2018 року № 1/11-5480);

- Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги», затверджений наказом МОЗ від 01.02.2019 року № 278;

- Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами, затверджений наказом МОН від 02.10.2018 року № 1047 та інші.

²³¹ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III ст. 23-1.

6.4. Алгоритм звернення по безоплатну вторинну правничу допомогу та її отримання

Жодна особа, незалежно від обставин, не повинна терпіти будь-яку форму знущання над собою. Особливо це стосується дітей, які, у разі вчинення щодо них домашнього насильства, не можуть самостійно захистити себе. Тому ця відповідальність покладається на дорослих, які свідомо повинні її виконувати.

У випадку, коли хтось стає жертвою домашнього насильства, важливо усвідомити, що приховування цього факту, чи то щодо самої особи, чи щодо близьких, не сприятиме вирішенню проблеми. Навпаки, відсутність покарання може сприяти почуттю безкарності у кривдника, що лише загострить вже складну ситуацію.

У п.1 ч. 2 ст. 52 КПК зазначено, що обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою. Тобто КПК передбачає обов'язкову участь адвоката лише для дітей, які вчинили кримінальне правопорушення. Такого обов'язку для дітей свідків чи потерпілих у національному кримінальному процесуальному законі не встановлено.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (ч. 1 ст. 58 КПК).

Свідок має право користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 цього Кодексу (п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК). Як зрозуміло із зазначеного, потерпілі та свідки мають право користуватись правовою допомогою адвоката, але не обов'язок.

Система запобігання та протидії домашньому насильству досить розгалужена і потерпілі можуть звертатися до правоохоронних органів, медичних закладів, органів опіки та піклування, громадських організацій, на Національну гарячу

лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Крім цього, у випадках домашнього насильства особи мають право звернутися до центрів з надання безоплатної правової допомоги, оскільки потерпілі від домашнього насильства є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу, а отже, мають право на адвоката за рахунок держави; здійснення представництва інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, колцентр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства²³².

Державою гарантовано *всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги*, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги²³³.

Для того, щоб центр безоплатної вторинної правничої допомоги надав адвоката за рахунок держави постраждалій особі (а у нашому випадку – скоєння насильства стосовно дитини – її законному представнику), їй необхідно мати певні підтверджувальні документи. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658 встановлює, що такими документами можуть бути, зокрема:

– витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, у якому міститься інформація про вчинення домашнього

²³² Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Ст. 10.

²³³ Там само. Ст. 3.

насильства або іншого кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;

- талон-повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, виданий уповноваженим підрозділом органу Національної поліції;

- копія протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП;

- копія постанови про накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;

- копія заяви до суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;

- рішення суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;

- копія винесеного працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції термінового заборонного припису стосовно кривдника;

- направлення постраждалих осіб до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, складене за формою, затвердженою Мінсоцполітики (видається районними держадміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, чи загальними/спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб).

Однак наявні певні проблеми щодо реалізації отримання такої безоплатної вторинної правничої допомоги представником постраждалої дитини:

- У випадку, якщо постраждала від домашнього насильства особа зверталася до поліції за телефоном або таке повідомлення робили її рідні, сусіди чи свідки насильства, то вона не отримувала талону-повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Так само, як і не мала витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань, у разі, якщо в діях кривдника не знаходили ознак кримінального правопорушення.

- Копію протоколу про вчинення адміністративного правопорушення працівники поліції видають правопорушнику, а не постраждалій особі.

- Копію постанови про накладення адміністративного стягнення також постраждала особа не отримує, або суд міг

не накласти таке стягнення через закінчення строку притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності.

– Якщо постраждала особа не зверталася до суду з заявою про видачу/продовження обмежувального припису стосовно кривдника, відповідно, в неї не буде копії такої заяви, як і не буде копії відповідного рішення суду.

– У разі, якщо поліцейський не виносив термінового заборонного припису – не буде і копії такого документа.

Отже, єдиним рішенням щодо звернення по безоплатну вторинну правничу допомогу буде видане районними держадміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, чи загальними/спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб **направлення до БВПД за формою**, затвердженою Мінсоцполітики (Наказ від 16.11.2021 № 649).

ДОДАТКИ

Додаток А

Індикативні таблиці наявності жорстокого поводження²³⁴

Кожна таблиця складається з чотирьох стовпчиків:

1. Перший містить характеристики тих чи інших ознак насильства.

2. В другому стовпчику подається спосіб визначення цих ознак. Основні з цих способів – це огляд та безпосереднє спостереження за дитиною, станом її житла, родичами; бесіда з дитиною, опитування родичів, сусідів – додатково висвітлені в методичному посібнику.

3. В третьому стовпчику цієї таблиці фахівець власноруч робить відмітку про наявність тієї чи іншої ознаки насильства в сім'ї (чорнилом або кульковою ручкою).

4. Четвертий стовпчик слугує для різних приміток та нотаток. Нотатки також робляться чорнилом або кульковою ручкою.

Ознака насильства	Спосіб виявлення	Відм. про наявність	примітки
Брак ваги	Спостереження		
Застарілий бруд на відкритих частинах тіла (обличчя, руки, волосся)	Спостереження		
Алкогольне або наркотичне сп'яніння дитини	Спостереження		
Дитина знаходиться поза домом та не хоче туди повертатись	Спостереження, бесіда, опитування		
Страх перед батьками чи родичами	Бесіда		
Набряк обличчя (внаслідок лясасів)	Спостереження		
Відмова розмовляти	Бесіда		
Неадекватні відповіді на запитання	Бесіда		
Уповільнене мовлення	Бесіда		
Заплакане обличчя дитини, набряклі очі	Спостереження		

²³⁴ Пурас Д. та ін. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство ; за заг. ред. Т. Цюман. Проект Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», 2015, С. 110–113.

Пошкодження або знищення майна дитини, зокрема іграшок	Бесіда		
Відмова батьків опікуватись дитиною	Спостереження, опитування		
Примус малолітньої дитини до праці	Спостереження, опитування		
Ігнорування задоволення життєво важливих потреб дитини	Спостереження, опитування		
Поганий запах від дитини	Спостереження		
Вагітність малолітньої дитини	Спостереження		
Відмова показати закриті одягом частини тіла – руки, шию, та ін.	Спостереження, бесіда		
Зачіску зроблено в домашніх умовах невідповідним інструментом (волосся обрізане нерівно, «сороче гніздо» на голові)	Спостереження		
Незвичний одяг (шарф удома, рукавички тощо)	Спостереження		
Поганий стан житла, що не відповідає статкам родини, чи когось з її членів	Спостереження		
Одяг, що не відповідає віку дитини (надто малий або зовеликий)	Спостереження		
Одяг із застарілими плямами бруду або рваний	Спостереження		
Відсутність одягу, що відповідає погодним умовам	Спостереження		
Алкогольне сп'яніння батьків	Спостереження		
Невідповідність отриманих ушкоджень тій історії, що її розповідає дитина або опікуни дитини	Бесіда, опитування		
Відмова від медичної допомоги	Бесіда, опитування		
Родичі відмовляються показати дитину	Опитування		
Надто висока відповідальність дитини	Бесіда		
Зухвала, в т.ч. агресивна та/або сексуалізована, поведінка дитини	Спостереження, бесіда, опитування		
Дитина надмірно мовчазна, скована	Спостереження, бесіда		
Дитина апатична, не проявляє жодних емоційних реакцій з приводу того, що відбувається	Спостереження, бесіда		
Сонливість у незвичний час або постійне безсоння у дитини	Бесіда, опитування		
Схильність до нещасних випадків, втечі з дому	Бесіда, опитування		
Батьки не можуть пояснити стан дитини	Опитування		

**Індикативна таблиця:
ознаки насильства, що виявляються
завдяки опитуванню родичів, сусідів**

Ознака насильства	Спосіб виявлення	Відм. про наявність	при- мітки
Родичі не можуть пояснити стан дитини	Опитування		
Батьки не можуть сказати, чим хворіє дитина, як вона лікується тощо	Опитування		
Родичі відмовляються показувати дитину будь-кому, намагаються не випускати її з житла, обмежують її контакти з оточенням	Опитування		
Сусіди свідчать про схильності дитини до асоціальної поведінки	Опитування		
Існують свідчення про сексуалізовану поведінку та/або сексуальну нерозбірливість дитини	Опитування		
Схильність до знущання над тваринами	Опитування, спостереження		
Сусіди та родичі прямо висловлюють свою стурбованість стосовно ситуації в сім'ї	Опитування		
Сусіди скаржаться на крики, звуки ударів, порушення суспільного спокою	Опитування		
Невідповідні віку сексуальні пізнання дитини	Опитування, бесіда		
Схильність до сексуалізованих виявів прихильності за відсутності інших форм вияву прихильності	Спостереження, опитування		
Часте безсоння в дитини	Опитування		
Суїцидальні погрози чи спроби суїциду	Опитування		
Схильність до нещасних випадків, втечі з дому	Опитування		
Сусіди свідчать про жебракування дитини	Опитування		
Існують відомості про примушування чи втягнення дитини до заняття проституцією	Опитування		
Сусіди твердять про примус дитини до непосильної праці	Опитування		
Сусіди кажуть, що дитина не відвідує школу	Опитування		
Існують відомості, що дитина постійно перебуває на вулиці, біля під'їзду, не йде до хати	Опитування		

**Індикативна таблиця:
ознаки насильства щодо дітей,
що виявляються при повторному опитуванні**

Ознака насильства	Спосіб виявлення	Відм. про наявність	при- мітки
Зсуви й переломи кісток, крововиливи, особливо поряд з частково залікованими травмами	Спостереження		
Забиті місця, синці, подряпини на видимих частинах тіла, особливо різні за часом появи	Спостереження		
Опіки, незвичайні за формою та/або походженням (наприклад, від цигарки або розпаленого посуду)	Спостереження		
Хронічна відмова від медичної допомоги	Бесіда, опитування		
Невідповідне медичне забезпечення потреб дитини	Спостереження, опитування		
Дитина знаходиться поза домом та не хоче туди повертатись	Спостереження, бесіда, опитування		
Страх перед батьками чи родичами, що з'явився після останнього візиту інспектора	Бесіда		
Набряк обличчя (внаслідок ляпасів)	Спостереження		
Заплакане обличчя дитини, набряклі очі	Спостереження		
Пошкодження або знищення майна дитини, зокрема іграшок	Бесіда		
Байдуже ставлення батьків до власної дитини	Спостереження, опитування		
Невідповідність отриманих ушкоджень тій історії, що її розповідає дитина або опікуни дитини	Бесіда, опитування		
Відмова від медичної допомоги, незважаючи на рекомендації під час останнього візиту лікаря чи інспектора	Бесіда, опитування		
Родичі відмовляються показати дитину	Опитування		
Схильність до нещасних випадків, втечі з дому	Бесіда, опитування		
Різка та незрозуміла зміна ставлення до дільничного інспектора з боку дитини	Спостереження, бесіда		
Алкогольне чи токсичне сп'яніння дитини	Спостереження		

**Проблемні питання провадження
щодо кримінальних правопорушень,
пов'язаних із домашнім насильством,
та відповіді у правових позиціях ККС ВС²³⁵**

1. Чи є тотожним домашнє насильство у розумінні ст. 126-1 КК та кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством?

– Формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство» у нормі ст. 126-1 КК і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства. Тому поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» не є відсиловним, у розумінні законодавця має комплексний характер й регламентується у різних сферах суспільних відносин. Тому при встановленні змісту згаданого поняття слід виходити з конкретних фактичних обставин справи, а не тільки з кваліфікації дій винуватця. У контексті зазначеного «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один із елементів, перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину. **Злочин, пов'язаний із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного**

²³⁵ Див. також: Огляд судової практики Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період 2018–2024 років / упоряд. : управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи ; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду к. ю. н. Н. О. Антонюк. Київ, 2024. 34 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_dom_nasulstvo.pdf

або кваліфікованого складу злочину (Постанова ОП ККС ВС від 12 лютого 2020 року, справа № 453/225/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>)

– поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», яке вживається в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, охоплює не лише склад злочину, передбачений ст. 126-1 КК, але й інші суспільно небезпечні діяння, які мають ознаки домашнього насильства. Під ознаки домашнього насильства можуть підпадати різні склади злочинів за умови, що відповідний злочин вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає (проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним. Оскільки із самої назви Закону України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яким п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК про закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, був доповнений словами «крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством», слідує, що він має на меті реалізацію положень Стамбульської конвенції, то саме таке широке тлумачення слів «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» найбільше відповідає цілям прийняття названого Закону (Постанова ККС ВС від 6 березня 2023 року, справа № 472/302/22, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479890>).

2. Що таке «систематичність» домашнього насильства у розумінні ст. 126-1 КПК?

– Колегія суддів звертає увагу на те, що домашнє насильство є системою взаємопов'язаних дій, які полягають у вчиненні систематичних дій (не менше трьох) і полягають у вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи

(Постанова ККС ВС від 04 квітня 2024 року, справа № 755/4894/22, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225366>).

– Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. Шкода фізичному або психологічному здоров'ю потерпілої особи, передбачена ст. 173-2 КУпАП, саме з метою відмежування від шкоди, визначеної ст. 126-1 КК, не охоплюється поняттям «фізичні або психологічні страждання, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілої особи» (Постанова ККС ВС від 16 березня 2023 року, справа № 127/813/21, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109646002>).

– Домашнє насильство майже ніколи не становить окремих епізод, а зазвичай охоплює кумулятивне та взаємопов'язане фізичне, психологічне, сексуальне, емоційне, вербальне та фінансове насильство щодо близького члена сім'ї чи партнера, наслідки якого виходять за межі обставин окремого епізоду. Повторення послідовних епізодів насильства в особистих стосунках становить собою особливий контекст і динаміку домашнього насильства. Воно становить собою триваюче правопорушення, що характеризується продовжуваним зразком поведінки, в якому кожен окремих інцидент є цеглиною більш загального зразку поведінки (Постанова ККС ВС від 28 лютого 2023 року, справа № 725/4683/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>).

– Ознакою об'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення є систематичність фізичного, психологічного та економічного насильства, застосовуваного до подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Сама ж систематичність характеризується як кількісним критерієм (багаторазовість періодично здійснюваних дій), так і якісним, яким є взаємозв'язок, внутрішня єдність, що утворює наполегливу протиправну поведінку винуватої особи стосовно певного потерпілого чи потерпілих. Адміністративним проступком, відповідальність за який настає за ст. 173-2

КУпАП, може визнаватися вчинення домашнього насильства, яке не є тривалим чи систематичним. Натомість систематичність як ознака кримінально-караного діяння означає повторюваність тотожних чи схожих дій чи бездіяльності, кожне з яких само собою може створювати враження незначного, але їх вчинення у своїй сукупності досягають того рівня якості, коли у цілому діяння набувають ознак кримінального правопорушення, призводячи до наслідків, визначених диспозицією ст. 126-1 КК (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя). Тобто для кваліфікації дій винуватої особи важливо, що насильницькі дії вчиняються систематично, а систему може становити як неодноразово застосована одна із трьох форм насильства, зазначена у ст. 126-1 КК, так і різна варіативність поєднання як фізичного, так і психологічного та економічного насильства щодо однієї і тієї самої потерпілої особи чи осіб. При цьому кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства полягає в учиненні трьох і більше актів насильства, про що раніше зазначав Верховний Суд (справа № 583/3295/19, провадження № 51-6189 км 20) (*Постанова ККС ВС від 14 червня 2022 року, справа № 585/3184/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>*).

3. Як забезпечити, щоб притягнення до відповідальності за ст. 126-1 КК не суперечило принципу non bis in idem?

– Суд не вважає, що врахування епізодів домашнього насильства, за які особу було притягнуто до адміністративної відповідальності поряд із іншим (іншими) епізодами домашнього насильства є порушенням принципу non bis in idem. Доведення ознаки систематичності у складі домашнього насильства полягає у констатації того, що відповідні дії становлять систему, тобто є послідовними та повторюваними. Якщо мали місце факти притягнення особи за вчинення домашнього насильства до адміністративної відповідальності, однак вона знову вчинює акт домашнього насильства і кількість окремих фактів домашнього насильства сукупно вчинено щонайменше тричі, то є підстави для кримінально правової оцінки таких дій за ст. 126-1 КК (*Постанова ККС ВС від 04 квітня 2024 року,*

справа № 755/4894/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225366>).

– Колегія суддів убачає, що потерпіла ОСОБА_7 16 жовтня 2019 року звернулася із заявою до правоохоронних органів про притягнення ОСОБА_6 до кримінальної відповідальності за систематичне вчинення домашнього насильства. Фактично не здійснюючи розслідування за цією заявою, органи досудового розслідування використали матеріали, які стосувалися фактів раніше вчинених ОСОБА_6 17, 22 та 28 лютого 2019 року адміністративних правопорушень за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП стосовно цієї ж потерпілої, та за якими він вже був притягнутий до відповідальності. За таких обставин, суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку, що притягнення особи двічі за одні і ті ж діяння, які кваліфікуються як адміністративні правопорушення, а потім як кримінальне правопорушення є неможливим і суперечить Конституції України та практиці Європейського суду з прав людини (*Постанова ККС ВС від 12 жовтня 2021 року, справа № 663/3390/19*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936>).

– Посилаючись на відсутність у діях ОСОБА_7 складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК, апеляційний суд указав, що за три епізоди домашнього насильства ОСОБА_7 був притягнутий до адміністративної відповідальності, а вчинення після цього ще одного епізоду не становить систематичності діяння, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК. Проте цей висновок суду апеляційної інстанції помилковий (*Постанова ККС ВС від 14 червня 2022 року, справа № 585/3184/20*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>).

– Те, що особу раніше притягували до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст.173-2 КУпАП, не виключає наявності в її діях складу кримінального правопорушення, якщо вона продовжує вчиняти домашнє насильство, кількість епізодів яких загалом не менше трьох і ці систематичні дії потягли наслідки, визначені ст. 126-1 КК. Тобто попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої

повторюваності вчинення протиправних дій щодо певної потерпілої особи чи осіб і настання конкретних наслідків, які визначені законодавцем як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення, не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, як про це вказано в ухвалі суду апеляційної інстанції, а підтверджує систематичність дій винуватої особи. *(Постанова ККС ВС від 14 червня 2022 року, справа № 585/3184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>).*

4. Які вимоги до повідомлення про підозру та обвинувального акта у ситуації, коли йдеться про кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством?

– Суд не може погодитися із запропонованим стороною обвинувачення підходом, що злочин щодо особи, яка зазначена у частинах 2 та 3 статті 3 Закону про домашнє насильство (далі узагальнено член сім'ї), завжди має вважатися злочином, «пов'язаним з домашнім насильством» у значенні пункту 7 частини 1 статті 284 КПК. Посилання лише на те, що потерпілим від злочину є член сім'ї обвинуваченого, недостатньо для того, аби стверджувати про існування ситуації домашнього насильства у значенні, яке надається цьому терміну Стамбульською Конвенцією та законом, що ухвалено з метою її імплементації. Для того, щоб обґрунтувати застосовність виключення щодо домашнього насильства у пункті 7 частини 1 статті 284 КПК до конкретного випадку, обвинувачення має довести обставини, які свідчать, що потерпіла від інкримінованого злочину особа є у той же час і жертвою домашнього насильства. У цій справі сторона обвинувачення в обвинувальному акті стверджувала, що ОСОБА_8 вчинив злочин у результаті раптово виниклої сварки. Саме по собі таке формулювання не свідчить про те, що насильство було зумовлено певним дискримінаційним ставленням до потерпілої з боку ОСОБА_8, мало на меті підтримання панівного становища по відношенню до потерпілої або було одним з епізодів у атмосфері домашнього насильства, що склалася між ОСОБА_8 і його матір'ю. *(Постанова ККС ВС від 7 квітня 2020 року, справа № 647/1931/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89035028>).*

– Згідно з пунктами «а», «b» § 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має бути негайно й детально поінформованим про характер та причини обвинувачення, висунутого проти нього, і мати час та можливості, необхідні для підготовки свого захисту. Наведені гарантії стосуються всіх обставин, які належать до предмета доказування у кримінальному провадженні згідно зі ст. 91 КПК (тобто й такого важливого елемента обвинувачення, як вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, що обтяжує покарання і з урахуванням процесуальної заборони, закріпленої в п. 7 ч. 1 ст. 284 вказаного Кодексу, тягне за собою правові наслідки). При цьому відповідно до ст. 92 КПК тягар доказування згаданих обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, на потерпілого. Отже, обов'язковою умовою визнання судом злочину незалежно від його родового чи безпосереднього об'єкта пов'язаним із домашнім насильством, є відображення зазначеного у формулюванні обвинувачення (у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) із встановленням органами досудового розслідування відповідних фактичних обставин (ступінь родинних відносин або спорідненості між потерпілим та винуватцем, характер насильства тощо). За відсутності цього гарантоване право на захист істотно порушено і, беручи до уваги імперативність приписів п. 19 ч. 1 ст. 7, частин 3, 6 ст. 22, ч. 1 ст. 337 КПК, унеможлиблює застосування згаданого інституту заборони закриття кримінального провадження щодо злочинів, передбачених ст. 125 КК. **Встановлена у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК заборона закриття кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього.** *Постанова ОП ККС ВС від 12 лютого 2020 року, справа № 453/225/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>).*

– Для того, щоб обґрунтувати наявність домашнього насильства у конкретному випадку, сторона обвинувачення має довести обставини, які свідчать, що потерпіла від інкримінованого злочину особа є і жертвою домашнього

наси́льства. Це не виключає того, що докази існування ситуації домашнього насильства можуть міститися і в самих обставинах злочину, які доводять, що певний випадок насильства є проявом поведінки, характерної для домашнього насильства. Докази того, що інкримінований злочин пов'язаний з домашнім насильством, мають бути надані стороною обвинувачення, аби сторона захисту отримала можливість їх спростувати. Необхідною умовою визнання судом злочину таким, що пов'язаний з домашнім насильством, є відображення цієї обставини у формулюванні обвинувачення з встановленням органом досудового розслідування відповідних фактичних обставин (*Постанова ККС ВС від 17 червня 2021 року, справа № 717/764/20*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97829094>).

– ОСОБА_7 висунуто обвинувачення за ч. 1 ст. 126 КК, а саме: в умисному завданні ударів, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень своїй колишній дружині ОСОБА_8 та, зокрема, дані обставини були визнані обставиною, яка обтяжує покарання – вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Таким чином, апеляційний суд не мав правових підстав для застосування положень п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, а кримінальне провадження щодо ОСОБА_11 – закрити, у зв'язку з відмовою потерпілої ОСОБА_8 від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (*Постанова ККС ВС від 6 березня 2023 року, справа № 725/3827/20*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479949>).

– Згідно з обвинувальним актом ОСОБА_7 обвинувачувався у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, а саме в умисному спричиненні легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я колишній співмешканці ОСОБА_8. Зокрема, було визнано обставиною, що обтяжує покарання, вчинення кримінального правопорушення щодо особи, з якою обвинувачений перебував у сімейних відносинах. Тобто ОСОБА_7 було пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального проступку, пов'язаного із домашнім насильством, ця обставина була визнана обтяжуючою, та він мав можливість захищатися від цього обвинувачення. За таких обставин відповідно

до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження щодо ОСОБА_7 не можна було закрити у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (*Постанова ККС ВС від 27 вересня 2023 року, справа № 550/967/22*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817340>).

– Відповідно до обвинувального акту ОСОБА_6 обвинувачувався у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, а саме в нанесенні умисного легкого тілесного ушкодження та, зокрема, було визнано обставинами, які обтяжують покарання, рецидив злочину та вчинення кримінального правопорушення щодо іншої особи, з якою винний перебуває у сімейних або близьких відносинах. Крім того, в обвинувальному акті також зауважується, що обвинувачений і потерпіла спільно проживають за однією адресою. Із вказаних вище відомостей вбачається, що ОСОБА_6 та потерпіла ОСОБА_7 спільно проживали однією сім'єю, що, згідно із законом № 2229-VIII, підтверджує, що вчинене кримінальне правопорушення підпадає під поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством». Тобто ОСОБА_6 було пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, і він мав можливість захищатися від цього обвинувачення. За таких обставин, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, кримінальне провадження щодо ОСОБА_6 не можна було закрити у зв'язку з відмовою потерпілої ОСОБА_7 від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (*Постанова ККС ВС від 6 березня 2023 року, справа № 472/302/22*, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479890>).

– Обов'язковою умовою визнання судом злочину, незалежно від його родового чи безпосереднього об'єкта, пов'язаним із домашнім насильством, є відображення зазначеного у формулюванні обвинувачення (у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) із встановленням органами досудового розслідування відповідних фактичних обставин (ступінь родинних відносин або спорідненості між потерпілим та винуватцем, характер насильства тощо). За відсутності цього гарантоване право на захист істотно порушено і, беручи до уваги імперативність приписів п. 19 ч. 1 ст. 7, частин 3, 6 ст. 22,

ч. 1 ст. 337 КПК, унеможливило застосування згаданого інституту заборони закриття кримінального провадження щодо злочинів, передбачених ст. 125 КК. Згідно з обвинувальним актом ОСОБА_8 обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, а саме в умисному спричиненні легкого тілесного ушкодження, що потягло короточасний розлад здоров'я, своєму брату ОСОБА_6. Однак вчинення злочину стосовно члена сім'ї або іншої особи, зазначеної в ч. 2 ст. 3 Закону № 2227-VIII, автоматично не скасовує гарантій права на захист. Якщо сторона обвинувачення вважає, що суспільно небезпечне діяння пов'язано саме з домашнім насильством, вона про це обов'язково має зазначити у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті, а на обґрунтування своєї позиції надати відповідні докази. Інакше підозрюваний (обвинувачений) буде позбавлений процесуальної можливості ефективно захищатися та спростувати висунуте обвинувачення. Як убачається з матеріалів цієї справи, в обвинувальному акті не міститься жодних посилань на вчинення ОСОБА_8 злочину, пов'язаного з домашнім насильством. У вказаному процесуальному документі слідчі органи також констатували відсутність обтяжуючих обставин. (Постанова ККС ВС від 04 червня 2020 року, справа № 531/193/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89763170>).

5. Чи обов'язково мати дві постанови про притягнення до адміністративної відповідальності за домашнє насильство або два адміністративні протоколи, що довести систематичність домашнього насильства?²³⁶

– Доведення факту систематичності актів домашнього насильства може здійснюватися різними засобами. До комплексу таких систематичних дій можуть входити й один чи кілька епізодів такого насильства, за які особа була притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП. Водночас поряд із такими епізодами домашнього насильства

²³⁶ З цього питання див. також відповідь на питання: Якщо особу не було притягнуто до адміністративної відповідальності, але провадження було, чи буде така обставина, разом з іншими доказами, до прикладу пояснення свідків, вказувати на систематичність насильства? За покликанням: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/okremi-aspekti-kvalifikaciyi-domasnyogo-nasilstva-vidpovidi-na-posireni-pitannia>

має існувати один чи декілька епізодів насильства, за які особа не притягувалася до адміністративної відповідальності (Постанова ККС ВС від 04 квітня 2024 року, справа № 755/4894/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225366>).

– Позиція засудженого, висловлена під час касаційного розгляду скарги сторони захисту про те, що існування події від 09 лютого 2022 року мало б бути підтверджене протоколом про адміністративне правопорушення є хибною і суд відхиляє такий підхід (Постанова ККС ВС від 04 квітня 2024 року, справа № 755/4894/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118225366>).

– Норми кримінального процесуального законодавства не передбачають необхідності доведення факту домашнього насильства якимось певним видом доказів. Діяння та наслідки, зазначені у ст. 126-1 КК, підлягають доказуванню і оцінці, дотримуючись положень статей 84, 92, 94 КПК. Тобто факт документування домашнього насильства має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази, тому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факти актів насильства. Відповідно систематичність домашнього насильства, яке наполегливо продовжує вчиняти винувата особа, утому числі, але не виключно, може бути підтверджена попереднім притягненням її до адміністративної відповідальності не менше двох разів за вчинення правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП. (Постанова ККС ВС від 14 червня 2022 року, справа № 585/3184/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>).

– Підхід апеляційного суду зводиться до того, що кримінальне провадження за статтею 126-1 КК може бути розпочате лише після того, як за попередні епізоди домашнього насильства особа була не менш ніж двічі притягнута до відповідальності за статтею 173-2 КУпАП. Суд не може погодитися з таким підходом. Для доведення систематичності домашнього насильства важливими є сам факт і обставини вчинення окремих його епізодів. Правові наслідки, які настали чи не настали для кривдника за цими окремими епізодами, а також час, коли такі наслідки настали, не є обставинами, які можуть впливати

на доведеність цих епізодів (*Постанова ККС ВС від 28 лютого 2023 року, справа № 725/4683/20*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>).

6. Як визначити межі доказування?

– Будь-які попередні епізоди домашнього насильства входять до предмету доказування обвинувачення за статтею 126-1 КК і докази, що стосуються цих епізодів, є належними, оскільки стосуються обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (*Постанова ККС ВС від 21 грудня 2021 року, справа № 236/2450/20*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342476>).

Авторський колектив

БУРЛАКА Владислав – кандидат юридичних наук,
доцент, начальник відділу Головного слідчого управління
Національної поліції України
(розділ 4)

ГЛОВЮК Ірина – доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор кафедри
кримінально-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(розділ 4, додатки)

ГОРОДЕЦЬКА Марина – доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри організації досудового розслідування
факультету № 1 Криворізького навчально-наукового
інституту Донецького державного університету
внутрішніх справ, підполковник поліції
(розділ 3)

ГУТНИК Аліна – доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(розділ 2)

ЄЛАЄВ Юрій – викладач кафедри організації
досудового розслідування факультету № 1
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(розділ 5)

КОЛЕСНИК Євгеній – заступник начальника
Головного слідчого управління Національної поліції України,
полковник поліції
(розділ 6)

ЛИТВИНЕНКО Ольга – доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри організації досудового розслідування
факультету № 1 Криворізького навчально-наукового
інституту Донецького державного університету
внутрішніх справ, майор поліції
(розділ 6)

РОМАНЦОВА Світлана – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету
внутрішніх справ
(розділ 1)

СПЕРАНСЬКИЙ Ігор – старший слідчий-криміналіст
Головного слідчого управління
Національної поліції України,
підполковник поліції
(розділ 2)

СТОРОЖУК Сергій – начальник відділу
Головного слідчого управління
Національної поліції України,
полковник поліції
(розділ 1)

УДОВИЧЕНКО Олександра – доктор філософії у галузі права,
викладач кафедри організації досудового розслідування
факультету № 1 Криворізького навчально-наукового
інституту Донецького державного університету
внутрішніх справ, старший лейтенант поліції
(розділ 6)

ЦУЦКІРІДЗЕ Максим – доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
перший заступник Голови Національної поліції України –
начальник Головного слідчого управління,
генерал поліції 3-го рангу
(розділ 3)

Здійснення досудового розслідування
кримінальних правопорушень,
пов'язаних із домашнім насильством, з метою
використання найкращих міжнародних практик,
забезпечення орієнтованих на потерпілого підходів,
у тому числі права на представництво
та безоплатну вторинну правничу допомогу

Методичні рекомендації

Редагування *Андріана Кузьмич-Походенко*

Макетування *Галина Шушняк*

Друк *Андрій Радченко*

Підписано до друку 11.11.2024.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 10,46.

Тираж 100 прим. Зам № 58-24.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.